

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Diplomová práce

2007

Klára Křenková

Knihovna Ústavu pro právní a ranou dobu dějinou UK v P.	
Sign.	Dp 266
Inv.č.	3127 104 / 2008

2551176882

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Dlaždice vyšehradského typu

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

Praha 30. 4. 2007

Klára Křenková

Handwritten signature of Klára Křenková in cursive script.

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Doc. PhDr. J. Klápště, CSc. za vedení mé práce a Mgr. P. Čechovi za poskytnutí veškerého materiálu a dokumentace z výzkumů v Žatci.

1. Úvod	2
2. Stručný nástin vývoje dlaždic v českých zemích ve středověku.....	3
2.1 Dlaždice vyšehradského typu.....	6
3. Ikonografický obsah a původ motivů dlaždic vyšehradského typu	7
3.1 Přehled dosavadních názorů.....	7
3.2 Význam symbolů.....	10
3.2.1 Nero	10
3.2.2 Gryf	12
3.2.3 Lev.....	13
3.2.4 Sfinga	16
3.3 Původ motivů	17
3.4 Duchovní prostředí.....	18
3.5 Bájné bytosti v raném středověku	20
4. Možnosti datování dlaždic vyšehradského typu.....	24
4.1 Charakteristika lokalit s nálezy dlažby.....	24
4.2 Vyšehrad.....	25
4.2.1 Charakter lokality	25
4.2.2 Historie výzkumu	25
4.2.3 Románské stavby.....	26
4.2.4 Kostel sv. Vavřince	27
4.2.5 Románské dlaždice.....	29
4.2.6 Způsob pokládky dlažby vyšehradského typu	31
4.3 Sázava.....	33
4.3.1 Charakter lokality	33
4.3.2 Historie výzkumu	33
4.3.3 Románské stavby na lokalitě.....	34
4.3.4 Konventní chrám	34
4.3.5 Románské dlaždice.....	36
4.3.6 <i>Pavimentum lapidibus pollitis</i>	39
4.4 Ostrov u Davle	41
4.4.1 Charakter lokality	41
4.4.2 Historie výzkumu	41
4.4.3 Románské stavby.....	42
4.4.4 Konventní chrám sv. Ondřeje.....	43
4.4.5 Románské dlaždice.....	45
4.5 Brozany	50
4.5.1 Charakter lokality	50
4.5.2 Historie výzkumu	50
4.5.3 Románské stavby.....	51
4.5.4 Sakrální stavby spojované s nálezem dlaždic.....	54
4.5.5 Románské dlaždice.....	55
4.6 Starý Plzenec	56
4.6.1 Charakter lokality	56
4.6.2 Historie výzkumu	56
4.6.3 Románské stavby.....	57
4.6.4 Kostel sv. Petra.....	58
4.6.5 Nález románských dlaždic	59
4.7 Shrnutí	61
5. Románské dlaždice ze Žatce	62
5.1 Úvod.....	62

5.2 Charakter lokality	63
5.3 Historie výzkumu	63
5.4 Románské stavby.....	64
Kostel sv. Petra a Pavla	64
Kostel Nanebevzetí P. Marie.....	65
5.5 Románské dlaždice.....	67
5.5.1 Vyšehradský typ.....	67
5.5.2 Mozaikové dlaždice s reliéfem.....	68
5.5.3 Technická specifika.....	69
5.5.4 Nálezy ze Žižkova náměstí	70
5.5.4 Nálezy z Chelčického náměstí	70
6. Závěr.....	71
7. Literatura	73

1. Úvod

Dlaždice, které v minulosti kryly podlahy sakrálních staveb, klášterů a v mladších dobách zřejmě i obytných budov, tvoří zcela specifickou část hmotné kultury. Jejich provedení, vzhled a ikonografický obsah byl dán v první řadě funkčním hlediskem. V rámci předmětů každodenní potřeby i součástí architektury se jedná o jeden z prvků nejvíce vystavených různým destruktivním vlivům již v době užívání. Přesto se můžeme dodnes obdivovat rozmanitým obrazům, pečlivě otištěným do keramické hmoty, jejichž význam se snažíme rozpoznat.

Cílem práce je blíže popsat problematiku nejstarších reliéfních dlaždic vyšehradského typu, zejména možnosti jejich chronologické, funkční a ikonografické interpretace. Oporou tohoto záměru je nálezový soubor románských dlaždic z archeologického výzkumu Žatce.¹

Práce je členěna do dvou větších okruhů. Prvním z nich je otázka ikonografického obsahu dlaždic vyšehradského typu, dosud uváděný výklad totiž můžeme vnímat jako poněkud jednostranný. Následuje část zaměřená zejména na revizi datování nálezů z českých lokalit, ale i na jejich konkrétní specifika.

Dlaždice vyšehradského typu tvoří v rámci českých zemí uzavřenou a jasně definovanou skupinu. Ačkoliv se jim zatím dostalo nepřerušené téměř stoleté pozornosti včetně dvou syntetických prací (*Hejdomá – Nechvátal 1970; Merhautová 1988*), stále nenašly pevné místo ve struktuře našich představ o hmotné kultuře raného středověku. Práce si neklade za cíl tento problém vyřešit, to ostatně v současné situaci zřejmě není možné, ale spíše revidovat interpretační schémata a argumentační řetězce, u kterých hrozí setrvání na určité pozici spíše z nedostatku věrohodnějších vysvětlení než pevného přesvědčení. Lze se domnívat, že je vhodnější připustit kritický nedostatek informací o dlaždicích vyšehradského typu, než ustrnout na jen slabě podložených představách.

Proto se pokusme utřídit dosavadní poznatky a nové nálezy, které přibýly od dob souhrnných zpracování. Můžeme se snad pokusit poukázat i na ty aspekty, kterým dosud nebyla věnována bližší pozornost. Ačkoliv se jedná o drobnosti, v některých případech mohou změnit směr našeho uvažování doufejme do větší blízkosti původní raně středověké reality.

¹ Za poskytnutí souboru ke zpracování i vytvoření příznivých podmínek pro dokumentaci nálezů a konzultace děkuji autorovi výzkumu P. Čechovi.

2. Stručný nástin vývoje dlaždic v českých zemích ve středověku

Před nastíněním samotné problematiky dlaždic vyšehradského typu se pokusme alespoň v krátkosti shrnout vývoj dlaždic v českých zemích od počátku jejich užívání do sklonku středověku. Protože v poslední době nedošlo k zásadnějším změnám pojetí koncepce stylového a chronologického vývoje dlaždic, většina následujících informací již byla uvedena v rámci bakalářské práce (*Křenková 2005*). Tento text je tedy spíše doplňující či upřesňující.

Za nejstarší dlaždice na českém území jsou považovány nezdobené polévané dlaždice tvaru rovnostranného trojúhelníku z Pražského hradu. Byly odkryty již v roce 1938 v místě původního knížecího paláce a datovány do přelomu 11. a 12. století (*Borkovský 1960, 338, Borkovský 1969, 80-81*). Jejich zvláštností jsou téměř shodné rozměry s výplňovými trojúhelníkovými dlaždicemi, doplňujícími vyšehradský typ. Byly však nalezeny *in situ*, složené do prostých šestiúhelníků. V nedávné době byla obnovena diskuze o dataci odkryté situace. Podle J. Frolíka je nyní datována do 12. až počátku 13. století, naproti tomu L. Hrdlička již dříve upozornil na možnost, že dlaždice náleží do starší fáze paláce (*Hrdlička 1997, 649-662; Frolík 1999, 204*). Situace je zcela ojedinělá jednak jinde nepoužitou formou skladby, jednak zřejmým využitím keramických dlaždic v profánní prostora. Celý problém je však bez komplexní revize prozatím neřešitelný.

Další skupinou jsou dlaždice vyšehradského typu, které jsou tématem této práce. Nezdá se tedy účelné věnovat jim na tomto místě více pozornosti.

Po nich následuje širší skupina románských reliéfních dlaždic, kterou můžeme charakterizovat širokou variabilitou motivů a vzorů a celkovou nejistotou v datování. Obecně ji můžeme zařadit do období druhé poloviny 12. a první poloviny 13. století. Spadají sem velké náleзовé celky, zejména dlaždice z kláštera na Ostrově (*Merhautová 1988*), z kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (*Dragoun – Tryml 1977, 220-224*). Při detailnějším pohledu se však ukazuje, že se mladší románské dlaždice vyskytují i na dalších lokalitách. Většinou se jedná o ojedinělé fragmenty, přesto jsou však důležitým indikátorem mladšího předláždění či alespoň oprav. Pro příklad jmenujme alespoň Starý Plzenec (*Nechvátal 1977, 546-550*), Sázavu (*Nechvátal 1982, 244-254*) či rotundu sv. Kříže v Praze (*Hejdová – Nechvátal 1970, 156*). Je nutno zdůraznit, že jejich rámcová datace je většinou odvozována od analogických nálezů z kláštera na Ostrově. Protože však tamější chronologie dlaždic, jak bude dále naznačeno, vyžaduje zřejmě částečné korekce, nemůžeme považovat za zcela spolehlivou ani dataci podobných nálezů z jiných lokalit.

Právě velmi obecným určením dlaždic jako románských, zařazených do průběhu 12. století, vznikl jakýsi chronologický hiát v první polovině 13. století. Do tohoto období jsou v podstatě datovány pouze nejmladší dlaždice z kláštera na Ostrově (*Merhautová 1988, 97-104*). Monumentální stavby, vznikající v pozdním románském slohu by tak paradoxně byly bez dlaždicových podlah. Ačkoliv by se situace dala teoreticky vysvětlit stavem výzkumu, pravděpodobnější je spíš řazení dlaždic z první poloviny 13. století ještě do průběhu 12. století. Mimo jiné z toho vyplývá i skutečnost, že stylová analýza nedokáže spolehlivě odlišit pozdně románské dlaždice od dlaždic starších. Otázkou je, zda vůbec taková odlišnost ve skutečnosti reálně existovala.

Další skupinou, kterou dosud neumíme přesněji zařadit, jsou mozaikové dlaždice s reliéfem. Charakterizují je zejména zakřivené hrany, připomínající již gotické mozaikové dlažby. Jsou však zdobeny stylizovaným románským reliéfem. Dosud se vyskytly vždy pouze na lokalitách, kde byla kromě nich odkryta i dlažba vyšehradského typu. Jako samostatný okruh nálezů byly vyděleny již B. Nechvátalem ve Starém Plzenci, jejich skladebný systém se však podařilo určit až na základě kompletnějšího materiálu z výzkumu ve Staré Boleslavi (*Nechvátal 1977, 546-550, Boháčová – Špaček 1999, 487-510*). Každopádně se však jedná o dosti unikátní formu dlaždic, k níž nenalzáme v okolních evropských zemích analogie.

Jasnější situace nastává od poloviny 13. století, s gotickým slohem přicházejí i nové vzory a technologie pro výrobu dlaždic. Nejvýraznější inovací se staly geometrické, tzv. nekonečné vzory podlah (*Nechvátal 1978, 115-133*). V českých zemích se pro ně ustálil výraz mozaiková dlažba. Jedná se o systém prostých nezdobených polévaných dlaždic, které vytvářejí vzor pouze svým tvarem. Jednotlivé typy do sebe vzájemně zapadají a tvoří tak velmi dynamický celek, který byl pravděpodobně v úzkém sepětí s pojetím architektury. Účast cisterciáků na jejím rozšíření je předmětem diskuze, na našem území ji nacházíme i v prostředí jiných řádů, stejná situace se ukazuje v dalších evropských zemích (*Landgraf 1993, 72-88*). Doklady tohoto způsobu úpravy podlah pocházejí zejména z klášterních staveb. Dosud byly zaznamenány v cisterciáckém Nepomuku (*Nechvátal 1978, 115-133*), Plasech (*Losos – Nechvátal 1972, 529-541*), Klášteře Hradišti nad Jizerou (*Sommer – Waldhauser 2000, 47-62*), Velehradě (*Pojsl 1977, 68-72*), Tišnově (*Belcredi 1993, 315-342*), benediktinském Břevnově (*Dragoun 1993, 170-176*), Opatovicích (*Merhautová 1988, 102*), premonstrátském Milevsku (*Břicháček 1994, 319-321*) a v chrámu sv. Petra a Pavla v Brně (*Peška 1994, 297-306*). Používání mozaikových dlažeb je rozšířeno v podstatě v celé Evropě. Známe jak lokální modifikace vzorů, tak překvapivě stejné nálezy z lokalit vzdálených stovky kilometrů. Mozaiková dlažba zřejmě souvisí s první vlnou gotického slohu.

Podle dosavadních poznatků spadá ještě do druhé poloviny 13. století a počátku 14. století i tzv. jihočeská skupina dlaždic (*Hejdová – Nechvátal 1970, 416-43; Nechvátal 1988, 575-602; Fröhlich 2006, 679-901*). Jedná se o menší čtvercové glazované dlaždice s heraldickými motivy, zejména se lvem a orlicí a s obrazy bájných zvířat. Těžiště nálezů spočívá v souborech z královských hradů Písku a Zvíkova. Další soubory pocházejí z Milevska (*Břicháček 1994, 319; Břicháček – Poláková 2006, 12*), Červené nad Vltavou (*Hejna 1964, 149-165; Hejdová – Nechvátal 1970, 427-429*), Českého Krumlova a Prahy – Klimentské ulice (*Richterová 1977, 424*). Množství dokladů tohoto typu dlaždic se však stále zvyšuje a zřejmě i zde postupně dojde ke korekcím definice skupiny.

Ve 14. století se již situace stává značně nepřehlednou. Prozatím nebyly definovány žádné výraznější skupiny, evidovány jsou pouze jednotlivé nálezy (*Nechvátal 1984, 247-260; 1988, 575-604*). Zdá se, že zřejmě došlo i ke změnám v organizaci výroby. Objevují se nové technologie, jako je zejména v německy mluvících zemích rozšířené ražení dlaždic či kolkování. O individuálních přesně definovaných zakázkách hovoří nálezy dlaždic s erbem biskupa Arnošta z Pardubic z Prahy – Újezda (*Varhaník – Zavřel 1994, 151-153*) či se znakem Bavorů ze Strakonice (*Nechvátal 1988, 575-604*).

Jedním z výraznějších okruhů nálezů jsou dlaždice s dubovým listem, které jsou rozšířeny po celé Evropě a v českých zemích je jednotlivě nacházíme na mnoha lokalitách.

Na závěr uveďme ještě dlaždice tzv. jablonecké skupiny. Jsou charakterizovány drobnými rozměry, pečlivým provedením reliéfu a motivy lva, jelena či rytíře (*Drda 1970, 733-738, Hejdová – Nechvátal 1970, 427-431*). Ačkoliv je poukazováno na jejich podobnost s pozdně gotickou malbou, zejména pokrytím celé plochy drobnými dekorativními čtyřlísty, jejich datace se stále pohybuje od sklonku 13. do 15. století.

Kromě reliéfních dlaždic jsou od poloviny 13. století užívány i prosté čtvercové keramické dlaždice, většinou obtížně datovatelné. Pro raný středověk se je dosud nepodařilo doložit.

Obecně bude možná nutno přijmout volnější časové intervaly pro určení jednotlivých skupin dlaždic. Očekávání nálezu stratigrafické situace, datující dlaždice do rozmezí desetiletí, by se v dohledné době nemuselo setkat s úspěchem. Dlaždice byly vždy atraktivním materiálem, který většinou nezůstával odhozen nepovšimnut. Jestliže již velkým opotřebením zmizel ozdobný reliéf, vždy se ještě dala dlaždice využít jako stavební materiál.

Zároveň nemůžeme, až na vzácné výjimky, využít pro takto přesnou dataci výsledky stylové analýzy. Ta je schopna většinou zachytit určité tendence, v rámci nich však může

docházet ke zpoždování vývojových trendů, lokálním modifikacím i návratům ke starším vzorům.

Nezdá se však nutné lpět právě na přesné dataci jednotlivých skupin dlaždic. Mnohem nosnějším tématem se v současné době zdá spíše relativní chronologie v rámci staveb a z ní plynoucí poznání principů předlažďování, obměny motivů i principy pokládky, v konečné fázi vedoucí i k lepší představě o výrobě a sociálním kontextu používání dlaždic ve středověku.

2.1 Dlaždice vyšehradského typu

Dříve, než je možno přistoupit k diskuzi o ikonografickém obsahu dlaždic, je třeba definovat skupinu, kterou vlastně dlaždicemi vyšehradského typu chápeme.

Rozumíme jimi raně středověké šestiboké dlaždice, zdobené reliéfem Nerona, Iva, sfingy a gryfa² (Hejdová – Nechvátal 1970, 397-407; obr. 1). Doprovodné typy pak tvoří bordurové čtvercové dlaždice a prosté nereliéfní dlaždice tvaru rovnostranného trojúhelníku. Všechny typy mohou být jak polévané, tak režné. K této poměrně jasně definované skupině jsou pak řazeny další dlaždice, u nichž neznáme původní uložení v celkovém schématu dlažby, ale pocházejí z analogických stratigrafických vrstev a podobají se i z hlediska umělecko historické analýzy. Jedná se zejména o trojúhelníkovou dlaždici s palmetou (typ 7), doloženou na Vyšehradě, čtvercovou dlaždici s lilií (typ 20), pocházející ze Starého Plzeňce (Hejdová – Nechvátal 1970, 123) a nově zřejmě i ze Žatce. Dále sem zahrnujeme většinou dosti fragmentární dlaždice s rostlinnými motivy, u nichž prozatím nelze identifikovat jejich celkovou podobu.

Původně k nim byly řazeny i zlomky dlaždic se zakřivenými hranami, které jsou na základě posledních nálezů spíše samostatnou skupinou, pracovníě nazývanou „mozaiková dlažba s reliéfem“.

Zcela unikátním typem je šestiboká dlaždice z Litoměřic, zdobená motivem dvou ryb (obr. 1). Opatrně je řazena k dlaždicím vyšehradského typu, ačkoliv se rozměry poněkud liší od ostatních šestibokých typů (Hejdová – Nechvátal 1970, 126).

Doposud byly dlaždice vyšehradského typu odkryty na lokalitách Brozany (Zápotocký 1992), Čáslav (Unger 1985), Hradec Králové (Richter – Vokolek 1975), Kostelec u Křížků (Břicháček 1988), Litoměřice (Hejdová – Nechvátal 1970), Olomouc (Hejdová – Nechvátal 1970), Ostrov (Merhautová 1988), Praha – Malá Strana (Čiháková – Müller 2006), Praha –

² V práci budou dlaždice pro větší přehlednost popisovány slovně. Bude-li to bezpodmínečně nutno, použijeme číselného označení typů D. Hejdové a B. Nechvátala (1970).

Vyšehrad (*Hejdová – Nechvátal 1970*), Přestavlky u Hradce Králové (*Kořán 1959*), Sázava (*Nechvátal 1982*), Sezimovo Ústí (*Hejdová – Nechvátal 1970*), Stará Boleslav (*Boháčová – Špaček 1999*), Starý Plzenec (*Nechvátal 1977*) a Žatec (*Čech 2004*). Je nutno zdůraznit, že počet lokalit je zřejmě ještě o něco vyšší. Práce však vychází z publikovaných informací.

Některým lokalitám bude ještě blíže věnována pozornost v rámci rozboru datace nálezů dlaždic a románské sakrální architektury. Prozatím se však zaměříme na ikonografickou náplň hlavních motivů dlaždic vyšehradského typu.

3. Ikonografický obsah a původ motivů dlaždic vyšehradského typu

3.1 Přehled dosavadních názorů

Kořeny dnešních interpretačních vzorců je možné hledat již v prvních studiích na toto téma.³ Máme-li tedy diskutovat nad současným stavem poznání dlaždic vyšehradského typu, je vhodné zopakovat vývoj hlavních názorových linií během 19. a 20. století.

Již v prvních pracích týkajících se dlaždic vyšehradského typu můžeme nalézt snahu o ikonografický výklad rozpoznávaných motivů. V roce 1903 byla publikována jedna ze studií, zveřejňujících výsledky výzkumu na Vyšehradě, během kterého byly odkryty pozůstatky baziliky sv. Vavřince. Podle *J. Heraina* mohla být nalezená dlaždice s motivem Nerona umístěna v podlaze, „aby křesťanství šlapalo po něm jako po nepříteli“. Původ motivů v krátkosti navrhuje vysvětlit italským původem jejich tvůrce, tedy umělce, který byl v kontaktu s antickou tradicí (*Herain 1903, 154*).

K jeho názoru se opatrně připojuje i J. Květ, ačkoliv zároveň považuje zobrazení za ne zcela symbolicky vyhraněné a „užité v záměru dekorativním“ (*Chaloupecký – Květ – Mencl 1948, 201-202*). Za symboly zla, odsouzené k pošlapání, pokládá motivy na dlažbě vyšehradského typu i *J. Čarek (1947, 190)*.

V padesátých letech se objevuje drobný popularizační článek *I. Kořána (1959, 424-426)*. Snad pro svůj malý rozsah a regionalitu nebyl zahrnut do syntéz *D. Hejdové a B. Nechvátala*. Autor zde ojedinělý nález dlaždice s motivem sfingy, údajně ze zaniklé tvrze v Přestavlkách na Královéhradecku, interpretuje jako jednu ze čtveřice představitelů zlých sil v protikladu k pozitivní čtveřici evangelistů či čtveřici aristotelských ctností. Zaměření článku se však ubírá jiným směrem a interpretační postupy nejsou příliš specifikovány.

³ Souhrn literatury publikované do roku 1969 je přehledně shrnut v katalogu *D. Hejdové a B. Nechvátala (1970)*.

V souhrnné práci *D. Hejdové* a *B. Nechvátala* se setkáváme s podrobnějším výkladem motivů dlaždic vyšehradského typu. Lev, Nero, sfinga i gryf jsou interpretovány jako symboly negativní, kdy zvířecí a fantastické figury měly být spodobněním abstraktního zla, které je vítězícím křesťanstvím pokořeno umístěním do nedůstojné roviny pod nohy věřících. Výsledkem by byla výzva k neustálému boji se zlem, pro srozumitelnost širším vrstvám převedená do obrazné podoby. Jako inspiraci pro tvůrce celé koncepce výzdoby podlahy chrámu autoři navrhnou starokřesťanský spis *Physiologus* (*D. Hejdová – B. Nechvátal 1970, 401*).

A. Merhautová své stanovisko k možnostem obsahového významu dlaždic vyšehradského typu prvně uveřejnila ve studii o motivu Nerona v raně středověkém umění (*1980, 253-254*). Podlaha chrámu svatého Vavřince měla nést zobrazení zápasu mezi dobrem a zlem, kde proti sobě stály střídající se motivy pozitivní a negativní a to jak v pravoúhlém, tak diagonálním směru. Dobro symbolizované lvem by stálo proti zobrazení Nerona, zlo v podobě sfingy proti gryfu. Smysl výjevu autorka vysvětluje jako boj dobra se zlem v obecné rovině, konkrétně jejich zápas o lidskou duši. Pravidelné střídání motivů se stejným významem v kterémkoliv směru mělo poskytnout návštěvníkovi prostoru moralistní poučení. Motivický původ výzdoby je hledán v architektuře raně středověkého Řezna, na jehož nebyvalém stavebním rozvoji v tomto období se podíleli severoitalské Komaskové, kteří své znalosti, navazující na antickou tradici, mohli předat benediktinskému řádu, snad i klášteru v Niederalteichu a jeho prostřednictvím pak i ostrovskému klášteru.

Uvedená hypotéza byla širěji zveřejněna v monografii o dlaždicích z ostrovského kláštera, rozšířená o poznatky plynoucí ze studia materiálu z výzkumů na Ostrově. Skutečnost, že v případě střední části chóru ostrovské baziliky byly zřejmě použity jen dlaždice se lvem a gryfem, vysvětluje *A. Merhautová* změnou významového smyslu. Gryf je zde označen za ztělesnění negativních sil a lev za symbol dobra. Autorka ovšem současně nevyklučuje pozitivní význam obou zobrazení. V tom případě by dvě rozdílné podlahy, tvořené totožnými dlaždicemi, nesly každá diametrálně odlišné symbolické sdělení (*Merhautová 1988, 34-45*).

J. Bažant shledává ikonografii dlaždic vyšehradského typu silně ovlivněnou antickou tradicí, která měla do českého prostředí zasáhnout ze severní Itálie v souvislosti s ambiciózní politikou knížete Vratislava (*2000, 42-44*). Autor však zejména poukázal na neobvyklost motivu sfingy, který v často citovaném spisu *Physiologus* není uveden a v románském umění českých zemí jde o symbol v podstatě cizí. To je i jeden z argumentů pro severoitalský původ ikonografického obsahu dlaždic, jehož význam však zůstává mimo předmět studie.

Před nedávnem se objevila nová teoretická studie *M. Dufkové (2001, 57-73)*. Do debaty vnesla nové prvky, u kterých je vhodné blíže se zastavit. Na dlažbu vyšehradského typu pohlíží ze stanoviska specialisty na antiku, upozorňuje na ambivalentnost symbolů a hledá jejich nejstarší původ ve východním umění, odkud je přeneslo rané křesťanství. Hodnotí dlaždice v rámci užitého umění, nepovažuje za pravděpodobné, že by nesly tak vyhocené symbolické poselství jako monumentální umění a poukazuje na prolínání motivů a významů v pozdně antickém a raně křesťanském prostředí. Naznačuje chápání podlahy chrámu jako nejnižší významové roviny, jako obrazu světa, kde zobrazení tvorové nemusí být nutně v interakci, a jejímu obsahu přisuzuje význam spíše „symbolicko-dekorativní“ (*Dufková 2001, 63*), který by doplňoval narativní scény v jiných částech kostela. Přiřítá tak motivům na vyšehradských dlaždicích v zásadě pozitivní smysl.

V otázce původu motivů lze však diskutovat o tom, zda pro pokročilé románské umění můžeme pracovat pouze s antickými předlohami, u nichž autorka předpokládá přímé přejímání motivů, a to dokonce ze zachovaných pozdně antických mozaikových podlah. Stejně tak nelze keramické dlaždice pokládat za pouhou levnější náhražku kamenných desek, jejichž vzor by byl opět automaticky přejímán z vyspělejšího prostředí území bývalých římských provincií (*Dufková 2001, 58-59*). Vývoj evropských keramických dlaždic je složitým procesem se svébytnými lokálními modifikacemi, jak v oblasti motivické, tak technologické (*Landgraf 1993*). Malé množství středověkých kamenných podlah na našem území⁴ je možno vysvětlovat spíše nedostatkem atraktivního materiálu, který by keramickým dlaždicím mohl konkurovat.

Za určující pro vývoj středověkých dlaždic považuje přímou inspiraci antickým uměním. Dlaždice zahrnuje do okruhu užitého umění, kde bychom měli hledat i analogie. Podle autorky pochází ztvárnění mnohých vzorů z orientálních tkanin, které mohly být do našeho prostředí přímo importovány (*Dufková 2001, 68*).

V mladších materiálových pracích většinou autoři interpretace dlažeb neuvádějí. Fragmentárnost dlaždic a nálezové okolnosti totiž nedovolují zpřesnit ani korigovat vyslovené hypotézy.

V literatuře tedy můžeme nalézt tři základní názorové linie. První z nich vidí ve zobrazení na dlaždicích negativní svět zla, který je v křesťanském chrámu pokořován nohou věřícího a zároveň pro něj zůstává varováním před d'áblnými nástrahami a pokušením

⁴ Z našeho území je pro raný středověk možno jmenovat jeden z mála doložených příkladů opukové podlahy z rotundy sv. Víta na Pražském Hradě (Borkovský 1960; 1969). Problém samozřejmě tkví i v otázce datování takto nalezených fragmentů, v sekundárním uložení je kamenná dlaždice v podstatě nedatovatelná, zachována *in situ* nemůže být na rozdíl od dlaždice keramické podrobena stylové analýze.

(*Herain 1903, 154; Čarek 1947, 190; Chaloupecký – Květ – Mencl 1948, 201-202; Kořán 1959, 424-426; Hejdová-Nechvátal 1970, 401*).

Druhý názor je charakterizován kontrastem mezi dobrem a zlem. Dlaždice nesou symbolické poselství a zobrazení můžeme rozdělit na pozitivní a negativní, jejich umístění v podlaze je pevně dané a má vliv na výsledné sdělení. Pohled na podlahu chrámu má upozorňovat na boj mezi dobrem a zlem, jehož je člověk živým účastníkem (*Merhautová 1980; 1988*).

Odhlédneme-li nyní od rozdílů mezi výše zmíněnými interpretacemi, můžeme mezi nimi naopak nalézt mnoho společného. Alespoň část symbolů zpodobňuje zlo, které je zobrazováno v nejnižší významové rovině chrámu, tedy na podlaze, na místě nejméně důstojném. Negativní symboly jsou zde podány se znepokojujícím poselstvím, zlo je přítomno ve světě, protiví se pozitivním silám a ohrožuje lidskou duši. Jejich význam je didaktický, má poučit negramotné a v otázkách křesťanské víry málo vzdělané návštěvníky chrámu o principech fungování světa. Jak *D. Hejdová a B. Nechvátal (1970, 401)*, tak *A. Merhautová (1980, 253; 1988, 41)* v charakteristice symbolického významu podlahových dlažeb vyšehradského typu hovoří o boji dobra a zla. Odlišnost obou tezí tkví zejména v otázce, zda je tento boj soustředěn pouze do roviny podlahy, či jej svým způsobem vyjadřuje celý chrámový prostor, kde by v opozici ke zlu pokořovanému v nejnižší úrovni stavby stálo ve vyšších rovinách vítězí dobro.

Třetí názor hledí na dlažbu vyšehradského typu jako na nevyhraněně pozitivní, alegorii světa, v němž však převažuje snaha o dekorativnost nad symbolickým vyjádřením (*Dufková 2001, 57-73*). Problematické ovšem může být přenášení poznatků z antického středomoří do zaalpských oblastí, stejně jako práce s analogiemi časově vzdálenými.

3.2 Význam symbolů

Před možnou polemikou s výklady symbolického poselství dlažeb vyšehradského typu je nutno shrnout poznatky o jednotlivých symbolech, jejich rozložení a početním zastoupení na lokalitách. Rozbor částí reliéfu má i význam chronologický. Mezi argumenty v diskuzi o stáří dlaždic hraje umělecko historická analýza stále nezanedbatelnou roli.

3.2.1 Nero

Dosud nejvíce pozornosti mezi odbornou veřejností vyvolaly dlaždice s vyobrazením císaře Nerona (obr. 1). Předmětem zájmu se stala jak samotná skutečnost, že byl pro dlažbu zvolen motiv tak neobvyklý, jaký v podstatě ze soudobého umění neznáme, tak i množství

atributů, které mohly být podrobeny umělecko historickému rozboru. Dlaždice nese reliéfní obraz poprsí panovníka s korunou na hlavě, žezlem (či kopím) v ruce a nápisem Nero. Již M. Lüssner s J. L. Píčem upozornili na blízkou podobnost s vyobrazeními na českých denárech 11. a 12. století. Totéž zmiňuje *J. Herain (1903, 154)* i *B. Matějka (1903, 154-155)*, který však přímou spojitost s denáry bez bližšího vysvětlení odmítá. Vyobrazená koruna i žezlo byla několikrát podrobena pečlivému zkoumání. Srovnáním s denáry a iluminovanými rukopisy byl určen typ koruny i časové vřazení do možných období v průběhu 11. a 12. století (*D. Hejdová – B. Nechvátal 1970, 397-400*). *A. Merhautová* předpokládá převzetí některých detailů koruny z německých mincí či pečetí (*1980, 250-251*). Původ motivu je podle *A. Merhautové* možno hledat ve Světových kronikách, v nichž mohli příslušníci benediktinského řádu nalézt charakteristiku císaře Nerona. Důvod jeho zobrazení hledá autorka v domácím sporu knížete Soběslava I. se saským Lotharem (*1980, 251-254*). *M. Dufková* naopak poukazuje na patrocinia kostelů, vybavených dlažbou vyšehradského typu, které by byly zasvěceny mučedníkům. Nero by tedy sloužil jako symbol původce jejich smrti (*Dufková, 68*).

Spíše opomíjeným prvkem v debatě zůstal význam nápisu Nero. V literatuře je vnímán jako označení osoby, kterou dlaždice zobrazuje. Jeho hodnocení se omezuje na otázku, zda zrcadlové převrácení písma znamená nepochopení principu otisku pozitivu a vznik negativu či úmysl, kterým měl být zesílen záporný význam symbolu (*D. Hejdová – B. Nechvátal 1970, 397; Dufková 67-68*). Udivující je však samotný fakt existence nápisu na románské dlaždici. V českých zemích se s písmem na dlažbách setkáváme až od druhé poloviny 13. století (*D. Hejdová – B. Nechvátal 1970, 416-421*). Obecně lze v kontextu románské architektury na našem území jen zřídka nalézt situaci, kdy je obrazové vyjádření doplněno nápisem. Stojíme tedy před dvěma těžko vysvětlitelnými aspekty: mělo-li mít symbolické vyjádření na dlažbách vyšehradského typu alespoň částečně didaktický význam, muselo být srozumitelné širší obci věřících. Zobrazení v chrámu bylo samozřejmě možné přítomným laikům verbálně vysvětlovat. Dělo by se tak ale nejspíš na základě nějakých znaků, které je možné vizuálně hodnotit a jako alegorie se snadno vryjí do paměti (například křídla gryfa symbolizují vládu nad vzdušným prostorem, jeho spáry nad zemí, atd..). Těžko však prostému věřícímu zafixovat v paměti obraz krutého císaře, je-li jeho vzezření tolik podobné obrazu vládnoucího knížete, jak jej mohl spatřit na panovníkem ražené minci, doplněné pouze pro většinu obyvatelstva nesrozumitelným opisem.

Vysvětlení tedy můžeme hledat i v hypotéze zcela opačné. Symbolické sdělení dlažby nemuselo být určeno pro poučení laiků, ale jako připomínka těm, kteří jeho význam znali a dovedli v něm číst.⁵

I v tomto případě je ovšem s podivem, proč tvůrci podlahy zvolili právě symbol Nerona. Mezi zvířecí figury příliš nezapadá a jeho označení nápisem by bylo v krajním případě možno označit jako vyčerpání limitu výtvarného vyjádření. Znázornit, že se jedná o císaře Nerona, by bylo možné i bez použití písma, zřejmě však bylo nutné tento fakt maximálně zdůraznit, aby nedošlo k záměně. Důvod výběru právě tohoto symbolu zůstává přes všechnu snahu nejasný.

3.2.2 Gryf

Obraz gryfa je na dlaždicích vyšehradského typu ztvárněn jako čtyřnohá bytost s tělem lva, orlí hlavou a křídly (obr. 1). Je to jeden ze symbolů, jehož hodnocení ztěžuje i fakt, že jeho přítomnost ve výtvarném umění zahrnuje velmi dlouhý časový úsek. V přehledech významu různých motivů pak často není uváděno období, k němuž se daná charakteristika vztahuje. H. Mode uvádí množství kulturních kontextů, ve kterých se gryf objevuje. Jen namátkou jmenujme starověkou Mezopotámii, Egypt, Řecko, ale i doklady natolik vzdálené jako je Indie či motiv na tkanině z Pazyryku, později je v Evropě součástí množství heraldických znaků. Původ motivu tedy zřejmě nelze jednoduše určit (*Mode 1973, 121-157*).

Obecně je zobrazení gryfa považováno spíše za pozitivní. J. Hall uvádí jeho výklad v křesťanské symbolice, kdy tělo lva symbolizuje lidské vtělení Krista a orlí křídla a hlava božskou podstatu. Autor poukazuje i na pro nás pozdní, přesto však z podobné tradice vycházející obraz triumfálního vozu církve, tažené gryfem v Dantově *Očistci* (*Hall 1991, 148*). Dalším významem symbolu je dle H. Biedermanna i spojení s Kristovým nanebevstoupením. Tentýž autor uvádí i jeden z mála příkladů negativního významu, kdy měl gryf ve starokřesťanském prostředí znázorňovat satana chytajícího duše (*Biedermann 1992, 83*). Podle H. Mode byl motiv postupem času ve středověku vnímán stále více jako dekorativní (*Mode 1973, 128*).

⁵ Ocitáme se na nejistém poli duchovního života širších vrstev obyvatelstva v raném středověku. Jakkoliv nám dnes chybí znalost míry reflexe křesťanství v této době (k níž se připojuje nejistota v datování dlaždic vyšehradského typu), neměli bychom přenášet novověké pedagogické snahy církve o porozumění (a zjednodušení) věroučným tématům zpět do minulosti. Symboly na dlaždicích, vyrostlé z cizího kulturního prostředí rozhodně nebyly nejjednodušším způsobem, jak přiblížit křesťanskou víru laikům, naopak mohly spíše fascinovat svou nesrozumitelností a odlišností od reálného světa.

D. Hejdová a B. Nechvátal jej jednoznačně interpretují jako motiv zla (1970, 400), A. Merhautová však uvádí dvojí výklad: gryf může být jak symbol dobra, tak symbol zla. Na základě zdůrazněných orlích rysů na dlaždicích vyšehradského typu s gryfem, které by měly symbolizovat Krista, se však autorka přiklání k jeho kladnému významu (Merhautová 1988, 41). Problémem je však již výše uvedená podlaha v chóru ostrovské baziliky, kde byly původně zřejmě pouze gryf a lev, tedy symboly původně interpretované jako pozitivní.

Interpretace symbolu gryfa je tedy dosti problematická a bez jeho hlubšího rozboru se nelze s určitostí přiklonit k jednomu z výkladů. Přesto jej však pro období raného středověku můžeme s opatrností považovat za symbol spíše kladný.

3.2.3 Lev

Symbol lva byl ve středověku dost rozšířen a to opět ve významu kladném i záporném. Jeho přítomnost ve středověkém umění zprostředkovalo v největší míře křesťanství.⁶ Proto v interpretaci vycházíme zejména z biblických námětů, odkud také nejpravděpodobněji takové motivy pocházely. Židovský národ Starého i Nového zákona byl se lvy zřejmě často konfrontován.⁷ V biblických opisech figuruje jako extrémní prvek síly, nepřemožitelnosti a důstojnosti a to jak v kladném, tak záporném významu. V kladném významu jej nacházíme jako symbol vzkříšení (Hall, 249), symbol Judova kmene (Gn 49,8,9), Ducha Svatého, v negativním významu jako symbol ďábla, který „obchází jako lev řvoucí, hledaje, koho by pohltit“ (Biedermann 1992, 162-163; Lurker 1999, 131-132; 1Pt 5,8). Připomeňme jenom, že míst v Bibli, užívajících obrazných vyjádření s pomocí lva, je značné množství. Jedná se však spíše o abstraktní jevy.

Druhou skupinou biblických motivů jsou příběhy či výjevy, kde lev figuruje zcela konkrétně. Jejich zobrazení bylo ve středověku dost oblíbené, připomeňme jenom zápas Samsona se lvem (obr. 2:2) či uvržení proroka Daniela do jámy lvové (obr. 2:1). Další v podstatě samostatný motiv je lev evangelisty Marka (obr. 3:1,3), většinou snadno rozpoznatelný podle křídel či knihy (Novotný 1956, 374-375). Pro raně středověké umění je významný i motiv vidění ráje proroka Izajáše, kde je změněna samotná podstata šelmy v mírumilovného tvora (Iz 65,25).⁸ Mezi často zobrazované výjevy patřily i některé úseky ze

⁶ Se zobrazením lva v jiném kulturním kontextu se mohl středověký člověk setkat na importovaných předmětech hmotné kultury, zejména na textilu. Míra ovlivnění tímto zdrojem je však v současnosti nepostihnutelná.

⁷ Lvi byli v Palestině vyhubeni až během křížových výprav. O jejich nezanedbatelné roli v životě Izraelců svědčí i fakt, že hebrejščina disponuje šesti výrazy pro lva v různých stádiích vývoje (Novotný 1956, 374).

⁸ „Vlk a beránek se budou pást spolu a lev jako dobytek bude žrát slámu, hadu však potravou bude prach“ (Iz 65,25).

Zjevení sv. Jana. Svou nejasnou řečí symbolů Apokalypsa odjakživa podněcovala jak různé výklady, tak i jejich výtvarné vyjádření. Jedna z apokalyptických bytostí má podobu lva (obr. 3:5), někdy ztotožňovaného se lvem evangelisty Marka (*Zj 4,7*). Ve Zjevení nacházíme jedno z nejjasněji formulovaných označení Krista jako lva (*Zj 5,5*).⁹ Od něj se také často odvíjejí konkrétní ikonografické interpretace. Některé ze znaků příznačných pro lva na sebe bere i apokalyptická šelma (*Zj 13,2*).¹⁰ Většinou je ale doplněna i jinými atributy, aby byl zdůrazněn její negativní význam.

Vraťme se však ke ztvárnění lva jako symbolu, nikoliv jako součásti biblického výjevu. Tak ho totiž očividně spatřujeme i na dlaždicích vyšehradského typu.

Jeho výklad však není zcela jednoznačný. První problém tkví již v samotném určení motivu. Zobrazené zvíře bylo popsáno jako lev spíše vylučovací metodou než typickými prvky, které by jej měly přesně vystihnout. Literatura se sice na určení shoduje, je to však dáno v podstatě faktem, že celkem odpovídá obvyklému způsobu zobrazení lva v raném středověku, a že vlastně neznáme další zvíře, se kterým by jej bylo možno zaměnit. *D. Hejdová* a *B. Nechvátal* (1970, 400-401) upozorňují na pokorný postoj zvířete, připomínající některými znaky spíše psa, jehož paralelou by mohlo být obvyklé zobrazování lva evangelisty Marka, tedy zvířete zcela zkroceného. *A. Merhautová* však výjev interpretuje zcela odlišně (1980, 41). Pozvednutá přední tlapa má být výrazem útočného postoje, list na konci ocasu symbolizuje vítězství a polovyplazený jazyk značí dech a Kristovo zmrtvýchvstání. *M. Dufková* vysvětluje obraz lva opět jako zvíře štvané, hledící vzhůru. Pásku kolem krku označuje za jakýsi obojek a upozorňuje na provlečení ocasu mezi zadníma nohama (*Dufková 2001, 68*).

Srovnáme-li však zobrazení se soudobým románským uměním, můžeme dospět k ještě o něco odlišnějšímu výkladu (obr. 2, 3). Pro výrazová gesta lva se pozice spárů ani tlapy nezdá charakteristická. Co se však na jednotlivých obrazech lvů liší, je ztvárnění ocasu. Na dlaždicích vyšehradského typu je v reliéfu provedený ocas zvířete provlečen mezi zadníma nohama a konec je neorganicky vyveden nad hřbet šelmy. Otázkou je, zda by takto byl zobrazován vítězí lev. V románském umění nacházíme množství paralel, problémem je však přesné určení motivu. Často se jedná právě o lva evangelisty Lukáše, tedy lva krotkého a svou podstatou tíhnoucího k roli služebného zvířete. Jako příklad uveďme alespoň vyobrazení ve Vyšehradském kodexu, kde je mezi jinými tvory v nebeském Jeruzalémě vyobrazen lev se

⁹ „Hle, zvítězil lev z pokolení Judova, potomek Davidův, on otevře tu knihu sedmkrát zapečetěnou“ (*Zj 5,5*).

¹⁰ „Ta šelma, kterou jsem viděl, byla jako levhart, její nohy jako tlapy medvěda a její tlama jako tlama lví.“ (*Zj 13,2*).

staženým ocasem (obr. 3:1). Světské vyobrazení lva najdeme i v rámci známé kresby zachycující písaře Hildeberta, který se pokouší zasáhnout myš na svém stole. Písařský pultík mu přidržuje lev s ocasem ovinutým kolem zadních nohou (obr. 3:4). I zde se jedná o lva pokořeného.

Lva bojovného, jasně negativního, můžeme hledat ve starozákonních výjevech, v zápase Samsona či Davida se lvem. Zde se gestikulace zvířete liší, ocas je zobrazen přímo, podobně jako v české státní symbolice

Nabízí se tak otázka, zda forma zobrazení lví oháňky nemůže v některých případech naznačovat i rozpoložení zvířete. Ocas vztyčený kolmo vzhůru mají, alespoň podle dostupných dokladů, pouze lvi, kteří bojují (obr. 2:5, 3:2). Lvi zkrocení anebo v klidu mají ocas dekorativně obtočený různým způsobem kolem těla. Gesto však nijak nevyovídá o povaze zvířete, to může vystupovat jak v pozitivní, tak v negativní roli. Týká se pouze jeho aktivity.

Lev na dlaždici vyšehradského typu spadá do kategorie nebojujících zvířat. Lze se domnívat, že v této skupině můžeme najít celou škálu významů, od lvů nebojovných z důvodu zkrocení až po lvy vystupující jako suverénní bytosti s vlastní vůlí. Stejně tak při snaze zobrazit „pouze“ lva, tedy nikoliv výjev, ale figuru jako symbol, bychom předpokládali užití nebojovného gesta. Tento, byť hypotetický, závěr odporuje představě *A. Merhautové* o znázornění boje dobra se zlem na dlaždicích vyšehradského typu (1988, 41).

Je třeba zdůraznit, že uvedená konstatování jsou pouhým návrhem vysvětlení jediné součásti motivu, ve kterém hrají roli zřejmě i další faktory. Celkové ikonografické zhodnocení zmíněných gest přesahuje možnosti této práce.

Dalším zajímavým prvkem dlaždic vyšehradského typu se lvem je jeho poněkud nevyvážená kompozice. Velmi opatrně bychom totiž mohli reliéf lva hodnotit jako ne zcela výtvarně zvládnutý. Přední část těla je přesně kompozičně vložena do plochy šestiúhelníku, s levou tlapou v rozmáchlém gestu vpřed. Zadní část je však o něco výš tak, že zadní nohy stojí v jiné úrovni než přední, zároveň se zvíře směrem vzad mírně zmenšuje, jako by plocha dlaždice nedosahovala velikosti předlohy. Dalším možným vysvětlením nerovnoměrného reliéfu by bylo pootočení motivu během výroby kadlubu. Pomyslná rovina pod nohama zvířete by tak nebyla rovnoběžná s jednou ze šesti hran dlaždice.

Na dlaždicích vyšehradského typu lze poukázat ještě na charakter lví hlavy. Na raně středověkých vyobrazeních lvů si můžeme povšimnout menších zaoblených uší. Lev na

dlaždicí, alespoň jak dovolují soudit reprodukce dosti setřených reliéfů¹¹, má uši spíše do špičky. Účelem podrobného popisu zdánlivě nepodstatných detailů je poukázat na skutečnosti, které vedly ke zpochybňování lví podstaty zobrazeného zvířete. Již *D. Hejdová a B. Nechvátal* tvora označují spíše jako křížence, lva-psa (1970, 400-401). Pohled na polovypřazený jazyk, pásku kolem krku, špičaté uši a stažený ocas vedou k podobnému závěru. Přesto je zřejmě nutno přidržit se interpretace jako lva, v literatuře běžné. Jeho vyznění je však možno chápat v mírně odlišné rovině. Psí znaky nemusí být lvu určeny jako symbol pokoření a nízkosti, jak naznačují autoři katalogu (*Hejdová-Nechvátal 1970, 400-401*), ani zvířete štvaného (*Dufková 2001, 68-70*). Lev evangelisty Lukáše se také chová velmi pokorně, aniž by tím byla snižována jeho důstojnost. Vyobrazení na dlaždicích vyšehradského typu by bylo možno vnímat i jako obraz zvířete exotického, nezvyklého, avšak krotkého, téměř domestikovaného. Pohled na něj neměl probouzet hrůzu, ale naopak obdiv nad rozmanitostí světa (*Eco 1998*).

3.2.4 Sfinga

V románském umění jde o dosti ojedinělý motiv. Sfingou obecně rozumíme tvora se lvím tělem a ženskou hlavou, jehož původ sahá hluboko do starověku (obr. 1). *M. Dufková* však opět upozorňuje na ne zcela jednoznačné zobrazení. Hlava sfingy není jasně ženská ani mužská a místo předních tlap má lidské ruce. Nemusí se tedy nutně jednat o sfingu, ale o androkefala (*Dufková 2001, 68*).¹² Jak však název napovídá, androkefalos označuje obecně tvora s lidskou hlavou, bez konkrétní specifikace. Jeho interpretace by pak ovšem již tak složitou diskuzi nebývalým způsobem zkomplikovala.

V základní práci *D. Hejdové a B. Nechvátala* se setkáváme s poukazem na šikmé vrypy na hřbetě, zřejmě znázornění hřívy, která zde slouží jako opora k dataci (1970, 400). Jak ale uvádí *M. Dufková*, právě sfinga by hřívu mít neměla (2001, 68).

D. Hejdová a B. Nechvátal motiv interpretují jako symbol zla (1970, 401), stejně tak i *A. Merhautová*, ačkoliv zároveň poukazuje i na možnost opačného výkladu (1988, 41). Analogií pro zobrazení sfingy nenacházíme mnoho a většinou pocházejí z Itálie (*Merhautová 1988, 38-39*).

¹¹ V materiálu ze Žatce, který je konkrétně hodnocen v této práci, se motiv lva nevyskytuje.

¹² Se značnou dávkou opatrnosti by bylo možno konstatovat, že se nejedná o ženskou hlavu. Ženy jsou v románském umění vždy zobrazovány buď se zavinutou hlavou anebo s dlouhými vlasy. Mezi hlavou sfingy a křídlem je jasně patrné přerušení, vylučující případné zakrytí vlasů křídlem.

Není tedy jasné, zda je vůbec účelné setrvat v linii interpretace vyšlé z předpokladu, že se jedná o sfingu. Tomuto názoru odpovídá pouze složení tvora ze lvího a lidského těla. Naproti tomu by sfinga neměla mít lidské ruce a hřívu a měla by být ženského pohlaví. Zarážející je i zobrazení křídla. Porovnáme-li ho s křídly gryfa i s obrazy různých okřídlených tvorů v soudobém umění, spatříme značné rozdíly. Křídlo je jen jedno, stáčí se opačným směrem a jeho jednotlivé segmenty jsou od sebe odděleny. Ačkoliv prozatím nenacházíme jiné vysvětlení, není vyloučeno, že se vůbec nejedná o křídlo. Jeho odlišnost od běžného způsobu ztvárnění je dosti zásadní.

Nejde-li však o sfingu, jen těžko budeme hledat pravděpodobné vysvětlení obrazu. *H. Mode* sice upozorňuje na prolínání jednotlivých typů bájných zvířat (1973, 80), v tom případě ale nemůžeme hledat ani jednoznačnou symbolickou charakteristiku tvora. Připusťme tedy, že máme před sebou bytost, kterou nedokážeme pojmenovat.

Odpovědí na otázku, co tedy dlaždice zobrazuje a jaký je její význam, je několik, tu správnou však stěží dokážeme určit. Mohlo se jednat o sfingu, u níž umělec neznal obvyklé výtvarné vyjádření a zobrazil ji podle své představy. Stejně tak se však mohlo jednat o bájného tvora, jehož obraz byl již kdysi spatřen, ale bez vysvětlení jeho symbolického smyslu. Tvůrce pak použil ty atributy, které se mu zdály vhodné, aniž by věděl, jak přesně má být bytost zobrazena. Třetí možností je varianta, kdy umělec použil někde spatřené či popsané obrazy bájných tvorů jako pouhou inspiraci a vytvořil složenou bytost bez přímého vztahu k symbolickému významu použitých komponent.

Potřeba klasifikovat bájně tvory nejspíše mezi sfingy zařadila i bytost z Tapisérie z Bayeaux (obr. 4:1). Ačkoliv se zřetelně jedná o zvířecí tělo se ženskou hlavou, její živá lidská gestikulace je ve značném kontrastu se zažitými způsoby zobrazování a připomíná spíše kentaura. Je otázkou, zda opravdu všechna románská zobrazení nesla pevně určené symbolické poselství. Jestli tato obecně přijímaná skutečnost poněkud nepodceňuje tvůrčí svobodu raně středověkého umělce, který jako by někdy v našich představách nebyl schopen vytvořit nic než to, co již někde spatřil.

3.3 Původ motivů

S motivy na dlaždicích vyšehradského typu bývá spojován starokřesťanský spis *Physiologus*, datovaný do 2.-4. století. Jeho obsahem jsou popisné charakteristiky zvířat se symbolickým významem. *Physiologus* obsahuje jak běžné živočichy, tak tvory z dnešního pohledu bájně (např. salamandry či fénixe). Spis se stal v raném středověku oblíbenou

literaturou a byl opisován, jeho obsah tak prodělal značně složitý vývoj (*Seel 1987, Treu 1982*). Jak uvedla již *A. Merhautová (1980, 37)*, motiv sfingy se ve Physiologu nevyskytuje a motiv gryfa sem byl dodatečně uveden až v raném středověku. Z bytostí zobrazených na dlaždicích vyšehradského typu je tak ve Physiologu obsažen pouze lev. Pro svoji univerzálnost se však nezdá být přesvědčivým ukazatelem pro původ motivů. Lze samozřejmě souhlasit s názorem, že tvůrce dlaždic mohl být inspirován jedním z raně středověkých bestiářů, které z Physiologa vycházely. Nezdá se však vhodné uvádět právě Physiologus jako zdroj symbolických motivů, hledáme-li cestu, po níž putovaly starověké motivy do románského umění, jestliže k němu byly připojeny právě až v raném středověku.

3.4 Duchovní prostředí

Jedním z faktorů, které mohou narušit představu krajně ideově pojaté realizace podlahové dlažby, jak ji nastínila *A. Merhautová (1980)*, je i duchovní prostředí společnosti na sklonku raného středověku. Chápání symbolického smyslu zobrazení na dlažbě jako vyhraněného boje dobra a zla s sebou nese určité rozpory se soudobou teologií.

Určíme-li si časový rámec pravděpodobné datace dlaždic vyšehradského typu, pohybujeme se v širším rozmezí od konce 11. do konce 12. století¹³. Pokusme se jen velmi obecně nastínit situaci křesťanské církve v tomto období. V evropském kontextu připomeňme křížové výpravy a rozvoj rytířských řádů, založení cisterciáků a premonstrátů, na sklonku určeného časového úseku i vznik prvních laických hnutí chudoby. Během 12. století ve Francii vrcholí i vliv katarské hereze. Z hlediska dějin teologie se jedná o období rané scholastiky před vznikem žebravých řádů a Tomášem Akvinským (*Franzen 1992, 131-157*).

Do jaké míry můžeme v českých zemích předpokládat reflexi aktuálních duchovních hnutí je otázka, je třeba brát samozřejmě v potaz i to, ve kterém úseku vymezeného časového období se pohybujeme. Dlaždice vyšehradského typu je možno alespoň částečně spojovat s benediktinským řádem, s naprostou jistotou lze zmínit nálezy z kláštera na Ostrově a v Sázavě. Ačkoliv duchovní prostředí českých benediktinů známe jenom útržkovitě, nelze jej z hlediska znalosti problémů západní církve i obecného křesťanského učení podceňovat.

Benediktinské kláštery Břevnov a Ostrov vznikly za účasti kláštera v Niederaltaichu a svazky mezi institucemi zřejmě vytrvaly přinejmenším do počátku 13. století. Klášter v Niederalteichu se připojil ke gorzskému reformnímu hnutí benediktinského řádu (*Sommer 1991, 76-77; 2002, 148-149*). První české kláštery se tedy této reformy nějakým způsobem

¹³ Otázku zpřesnění datace ponechme nyní otevřenou.

účastnily. Již na sklonku 11. století vyšla další reformní vlna z Citeaux a vznikl řád cisterciáků. V roce 1120 založil Norbert z Xanten řád premonstrátů.¹⁴ V některých případech byly i starší benediktinské konventy nahrazeny novými řeholemi (*Medek 1982, 60-64*).

Je tedy zřejmé, že benediktinské prostředí rozhodně nebylo neměnné. Konventy byly konfrontovány s periodicky se opakující snahou o reformu a návrat k původnímu učení sv. Benedikta. Doložit je možno jak komunikaci mezi jednotlivými kláštery, tak spojení se západním světem. Zároveň se však české země jeví až do vrcholného středověku spíše jako teologicky pasivní, alespoň jak můžeme soudit ze zachovaných dokladů. Zdá se tedy, že diskuze v západním křesťanství byla sledována, místní podmínky a zázemí ale ještě nedovolily aktivně do této debaty zasahovat. Úroveň znalosti věroučných otázek by však neměla být podceňována, přestože o ní máme jen málo dokladů.¹⁵

Na dlažbě vyšehradského typu můžeme podle *A. Merhautové* spatřit boj dobra a zla, vyjádřený proti sobě umístěnými dlaždicemi s motivy Nero – lev a sfinga – gryf (*1980, 41*). Podlaha tak tvoří uzavřený významový celek, v němž jsou stejnou měrou obsaženy oba principy. Tím se naznačená hypotéza liší od představy podlahy jako nejnižší úrovně chrámu, jenž tvoří nedílnou součást chrámové výzdoby a je doplněna pozitivními symboly ve vyšších úrovních (*Hejdová – Nechvátal 1970, 401*). Je třeba zdůraznit, že boj abstraktního dobra se zlem je ve své podstatě heretická představa, která neodpovídá původní křesťanské ideologii. Tento boj lze připustit maximálně v úrovni jednotlivce, kdy jeho vůle bojuje s ďábelským pokušením (*Bernard z Clairvaux 2004, 26-93, zvl. 61-63*), ikonografickým příkladem může být např. zápas mnicha s útočícím hříchem v podobě vlka (obr. 4:2). Avšak boj principů je z teologického hlediska nepřipustný, neboť všemohoucí křesťanský Bůh sám je ztělesněním principu dobra. Uvědomme si, že v rekonstrukci *A. Merhautové* jsou dobro i zlo zcela vyrovnané síly, není zde přesvědlivě naznačeno vítězství pozitivních sil. Tato představa rovnocenných sil dobra a zla je dualistická (*Franzen 1992, 38-43, 150; Evans 2006, 110-116*). Ztvárnění zápasu by bylo možné nejvýše v případě, že by dobro jevilo očividnou převahu nad pokořovaným zlem, dosavadní interpretace však s touto možností nepočítala. Právě ve 12. století prožívala dualistická hnutí velký rozkvět. Připomeňme jenom úlohu, kterou sehrál sv. Bernard z Clairvaux, reformátor benediktinů, proti katarům (*Bernard z Clairvaux 2004, 8-9*). Zobrazení principu rovnocenných sil dobra a zla v románském umění sice známe, nikoliv však z tradičního a teologicky vyspělého benediktinského prostředí.

¹⁴ První cisterciácký klášter v českých zemích byl založen 1142 v Sedlci, první premonstrátský klášter na Strahově 1143-44 (*Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 115, 152*)

¹⁵ Písemné prameny, zejména sbírky kázání jsou určeny spíše klerikům než mnichům.

Shrneme-li tedy výše zmíněné skutečnosti, jeví se představa boje dobra se zlem zobrazená na dlaždicích vyšehradského typu ve velmi složitém a symbolicky akcentovaném, zároveň však nekompromisním výrazu jako nepravděpodobná.

Lze namítnout, že je dopad ideologického vyznění přeceňován. Jestliže však byly dlaždice vyráběny s určitým obsahovým záměrem, byl jistě pečlivě promyšlen. Nezdá se tedy pravděpodobné, že po onom pečlivém promyšlení bylo rozhodnuto o vyjádření téměř ryzi dualistické a antithetické myšlenky.

Ve 12. století bychom v českých zemích předpokládali spíše boj se zbytky pohanství a pověrami, než odklon myšlenek od církevního učení v prostředí jednoho z nejvlivnějších řádů, z něhož právě v raném středověku vyšla celá řada katolických papežů. Církev ve 12. století v českých zemích řešila spíše otázky praktického rázu a na složité disputace jí zřejmě již nezbývalo sil.

3.5 Bájně bytosti v raném středověku

Podobně nelze bez výhrad přijmout i druhou hypotézu, která považuje motivy na dlažbě vyšehradského typu za jednoznačně negativní. Zvířecí figury a mýtické bytosti by měly vyvolávat představu zla a neštěstí (*Hejdová – Nechvátal 1970, 401*). V duchovním světě raného středověku však nacházíme i doklady zcela odlišné. U. Eco ve svých úvahách o estetice dokládá na množství příkladů, jak rozostřeně vnímal středověký člověk hranice mezi krásnem, dobrem a užitečností. Až do 13. století bylo na živé tvory nahlíženo jako na doklad Boží milosti, která umožňuje existenci nevídanému množství životních forem (*Eco 1998, 17-34; Eco 2005, 138-153*). Teprve vystoupením Tomáše Akvinského a jeho formulací krásy jako proporčnosti byl definován pojem abnormality (*Eco 1988, 65-121, zejm. 72*). Z dnešního pohledu vnímáme jakoukoliv deformaci negativně, středověká literatura však zná množství tvorů v zásadě lidské podstaty (např. monopody), kteří obývali vzdálené kraje a jimž nebyl vytýkán zvláštní vzhled, ale to, že nejsou křesťany a mají zvláštní mravy (*Simek 2002, 47-60*).

Zdá se tedy, že bytosti „složené“ z různých jinak známých zvířat a zvířata exotická nemusela být vnímána se strachem a jako negativní, ale spíše se zájmem a údivem nad rozmanitostí světa. Na dlaždicích vyšehradského typu tedy mohl nepoučený laický návštěvník možná spatřit odlesk jiného, jemu neznámého světa.

I sv. Bernard z Clairvaux ve své často citované stati o nevhodnosti bohaté výzdoby chrámů, kde se pohoršuje nad „směšnou zrudností, pokřivenou krásou a krásnou

pokřiveností“¹⁶ zobrazených figur, neprotestuje proti nim samým, ale proti jejich umístění v chrámu. Přímo poukazuje na fakt, že i jeho samotného pohled na nepřeborné množství bytostí ruší v soustředění a rozjímání (*Eco 1998, 22-23*).

Zmíněná pasáž z Apologie pro opata Viléma, sepsaná sv. Bernardem z Clairvaux má dosti zásadní význam pro problematiku raně středověkého umění. Jedná se o jeden z textů, které zásadním způsobem určily směr vývoje cisterciácké architektury a vytvoření prostých stavebních forem. V různých studiích se setkáváme s citací její závěrečné části, předchozí pasáž se však věnuje podlahám, proto je úryvek uveden celý:

„ Kdybychom měli úctu aspoň k obrazům svatých: podlaha, po níž se šlape nohama, se jimi jenom hemží! Lidé plivou do tváře anděla a šlapou mimochodem botami po hlavě světce. A když už se nešetří svatými obrazy, proč se aspoň nešetří pěknými barvami? Proč se zdobí něco, co se brzy zašpiní? Proč se pokrývá barvami něco, po čem se bude nutně šlapat? K čemu jsou krásné věci tam, kde je vždy znova znečistí prach? A konečně, co to má společného s chudými, s mnichy, s duchovními? Ledaže by následující prorocký verš odpovídal na výše zmíněnou básníkovu otázku: Pane, líbí se mi výzdoba tvého domu a místo, kde dlí tvoje sláva (Žalm 26,8). Souhlasím, v kostele se takové věci mohou dít. I když marnivým a hrabivým lidem neprospějí, prostým a zbožným neuškodí.

*Jiná věc je to ale v kláštorech, před očima čtoucích bratří. Co tam dělají ty směšné zpotvořeniny, podivná, krásy zbavená krása a okrášlená nekrása? Co tam pohledávají nečisté opice? A nějakí lvi? A co zrudní kentauři? A jacísi pololidé? A flekatí tygři? A rytíři v boji? A lovci dující do rohu? Pod jednou hlavou několik těl a na jednom těle zas několik hlav. Tady vidíš čtvernožce s hadím ocasem a tamhle zas rybu s hlavou čtvernožce. Jde tu zvíře, že vpředu kráčí kuň a vzadu táhne půlku kozy, jinde má rohaté dobytče koňský zadek. Taková pestrost nejrůznějších tvarů láká pozornost do té míry, že je lákavější číst v mramoru než v knihách, celý den strávit prohlížením jednotlivostí než rozjímáním o božím zákonu. Proboha! Když už se nestydí za takové hlouposti, že jim aspoň není líto nákladů.“ (*Apologia ad Guillelmum abbatem XII.28-29* v překladu P. Šourka)*

Zastavme se u několika momentů v textu sv. Bernarda z Clairvaux. Z úryvku není patrné, k jaké části kláštera se kritika vztahuje, ale zřejmě se jedná o celý interiér, bohatě vybavený románskou výzdobou. V jeho rozhořčené větě zaznívá výraz „směšný“.¹⁷ Působil-li takto pohled na vyobrazení na světce, jak jej mohli vnímat laici? Připomeňme jenom, že směšnost byla podle Řehole Benediktovy, z níž vycházeli jak benediktini, tak cisterciáci, nežádoucí, protože smích odvádí od soustředění a modlitby (*Benedikt z Nursie 1998*).

¹⁶ „ridicula monstrositas, mira quadem deformis formositas ac formosa deformitas“ je překládáno různým způsobem: „směšná zrudnost, prapodivně zpotvořená krása a krásná zpotvořenost“ (*Eco 1998, 22* přel. Zdeněk Frýbort), „směšné zpotvořeniny, podivná, krásy zbavená krása a okrášlená nekrása“ (*Šourek 2003, 130*), „směšná zrudnost ohyzdných tvarů a ohyzdností obdařených tvary“, (*Eco 2005, 149*, zde zřejmě došlo k určitému zkomolení vinou překladu z italštiny)

¹⁷ Výraz „směšný“ může být zavádějící, protože v češtině jej chápeme i v pejorativním smyslu jako „vyvolávající veselí svými nedostatky“, nikoliv však *ridiculus*.

Jedinec, který by se dnes odvážil označit románský reliéf za směšný by byl pravděpodobně pokládán za nekulturního. Musíme se však vyrovnat s faktem, že alespoň sv. Bernard z Clairvaux bájně nestvůry ve výzdobě chrámu směšné připadaly. Navíc se nerozpakoval podrobně vyjmenovat, co všechno ve výzdobě spatřil, o významu viděného však nepíše. Dost charakteristicky vyznívají slova: „*Co tam pohledávají nečisté opice? A nějací lvi? ...*“ (Šourek 2003, 130). Z uvedených slov se nezdá, že by sv. Bernard z Clairvaux nějak hlouběji reflektoval symbolické významy zobrazení.

Samozřejmě je nutno mít neustále na paměti, že se jedná o vzácnou náhodou zachovaný text z Bernardovy *Apologie pro opata Viléma* z let 1124-1125 (Šourek 2003, 178), tedy doklad ne-li časově, pak prostorově dosti vzdálený od problematiky českého románského umění. Přesto je to jeden z mála dokladů konkrétního popisu interiéru a zejména jeho subjektivního vnímání.

Dalším pramenem, který nám může alespoň něco napovědět o významu bájných tvorů v románském umění je Tapisérie z Bayeaux. Její význam pro poznání raně středověkých zobrazení tkví zejména v její celistvosti. Na rozdíl od románských staveb totiž máme před sebou uzavřené dílo, k jehož výpovědi již nebylo třeba dalších doplňků. V případě pozůstatků vybavení románských interiérů můžeme pracovat vždy pouze s určitou zachovanou částí, konkrétně tedy, zachovaly-li se nástěnné malby, neznáme řešení podlahy a naopak. Ačkoliv se tedy jedná o pramen z odlišného kulturního prostředí, nacházíme v něm množství analogických principů.

Tapisérie z Bayeaux je rozsáhlé dílo, zaměstnávající již generace badatelů. Její vznik byl podmíněn vítězstvím Normanů v bitvě u Hastings v roce 1066. Na desítky metrů dlouhém pásu plátna je vyší celý příběh bitvy i s vysvětlujícím popisem, včetně událostí, které bitvu zapříčinily. Bezprostřední podnět pro vznik tak rozsáhlého uměleckého díla, její objednatel a dokonce i národnost tvůrce je však stále předmětem diskuzí (Wilson 1985; Bernstein 1986; Lewis 2005). Odborné hodnocení se soustřeďuje na všechny jevy, které mohou napovědět alespoň některé skutečnosti ze života v raném středověku, o jeho duchovní i hmotné kultuře.

Pro problematiku významu zobrazených tvorů na románských dlaždicích jsou důležité zejména okrajové pásy, lemující shora i zdola hlavní příběh. Bordury jsou vyplněny velkým množstvím zejména zvířecích motivů, které od sebe oddělují kratší vyšité diagonální předěly, vytvářející jakési „přepážky“ (obr. 4:3). Zvířata jsou ve vztahu jak k sobě navzájem, někdy v páru, tak k hlavní dějové linii. V nejvypjatějších situacích je dokonce striktní oddělení okrajových pásů od hlavní dějové linie porušováno a aktéři bitvy zasahují do spodní i horní bordury. Stejně tak bytosti z okrajových pásů v některých případech paralelizují děj hlavní

linie. V úsecích nejlítějšího boje probíhá zápas i mezi dvojicemi zvířat nad i pod obrazem bitvy.

V jiných případech je jednání bytostí narážkami či vysvětlením děje v hlavním pásu. Nacházíme zde totiž několik zcela evidentních obrazů z oblíbených bajek, jako příklad jmenujme alespoň dodnes živý příběh o vráně a lišce (*Bernstein 1986, 128-135*).

Pro nás nejdůležitějším faktem je skutečnost, že takto nemůžeme vysvětlit všechny obrazy zvířat na Tapisérii. Někteří tvorové jsou zmíněnými hrdiny bajek, jiní jsou evidentním symbolem pro děj či osobu v hlavním pásu, čímž zvyšují naléhavost výpovědi díla. U jiných však dosud nebyl nalezen jejich význam. Buď se tedy jedná o symboly, jejichž řeči již dnes nedokážeme porozumět, anebo jsou v okrajovém pásu užity s převažujícím dekorativním významem. Týká se to zejména jednotlivých nepárových zvířecích figur bez výrazné gestikulace.

Podobně můžeme chápat i interiérové řešení románských sakrálních staveb. Musíme přitom mít samozřejmě na paměti specifickou symboliku chrámu, která jej odlišuje od jiných uměleckých děl. Přesto, anebo možná právě proto, jej však můžeme jako ideově jednotné dílo chápat. Obraz Nebeského Jeruzaléma, jímž má každý chrám být, musí být kompaktní. Můžeme jej rozdělit na různé úrovně ve vertikálním pojetí a na úseky s různými stupni významu v horizontální rovině. Každý z nich je určen pro užívání různě významnými osobami a k určité činnosti.

Nejvýznamnější symbolika by se měla koncentrovat ve stěžejních částech chrámu. Podlaha, jak už bylo výše naznačeno, spadá do úrovně nejméně významné, přesto je však třeba zdůraznit, že i ona je součástí celku, onoho Nebeského Jeruzaléma.

Na podlahách vyšehradského typu nacházíme symboly, které rozhodně nejsou přímočarým vyjádřením nejposvátnějších symbolů (*Camille 1992*). Mohli bychom je tedy svým způsobem přirovnat i k oněm okrajovým pásům Tapisérie z Bayeaux, které místy hovoří svým jazykem a místy připojují svůj výraz k hlavní významové linii, kterou zesilují a netřítí pozornost diváka ke svým „vlastním“ příběhům.

Chápání podlahy tímto způsobem ji posunuje do roviny částečně autonomní, přesto však neoddelitelné součástí celku. I zde se však potýkáme se symboly, kterým nerozumíme a u kterých nedokážeme najít žádný vztah jak mezi nimi navzájem, tak k symbolice ostatních částí chrámu.

Na dlaždicích vyšehradského typu tedy spíše než symboly zla či souboj pozitivních a negativních sil spatřujeme obraz světa v jeho dobrých i špatných aspektech. Zároveň zde

můžeme předpokládat i symbolická vyjádření v nižší hierarchické rovině, která jsou však pro nás prozatím nečitelná.

4. Možnosti datování dlaždic vyšehradského typu

4.1 Charakteristika lokalit s nálezy dlažby

Problematika románské architektury a v závislosti na ní i románských dlaždic (podobně jako jiná odvětví archeologického zkoumání) prošla dlouhým vývojem, během něhož se měnila jednotlivá interpretační schémata. Ačkoliv u jejich velké části můžeme předpokládat jejich správnost, některé články již za dnešního stavu poznání zastaraly, ať již díky novým výzkumům či revizím starších situací. Dílčí nedostatky pak podrývají věrohodnost prvotních závěrů, jindy naopak nově získané poznatky potvrzují starší hypotézu.

Starší literatura, vytvořená na základě tehdejší úrovně poznání, s opatrně formulovanými závěry, které si byly vědomy svých limitů, je někdy citována bez přihlídnutí k pouhé pravděpodobnosti svých sdělení. Děje se tak i v případě románských staveb, v situacích, kdy stáří zkoumané architektury není hlavním řešeným problémem, ale tvoří pouze rámec jinak zaměřené studie. V literatuře pak kolují samozřejmě uváděná data, která byla původním autorem pouze hypoteticky naznačena.

Následující souhrn charakteristik lokalit s výskytem dlaždic vyšehradského typu je pokusem o utřídění poznatků a případné vystoupení z těch částí tradičních interpretačních schémat, které vznikly deformací původně uváděných skutečností, či alespoň o naznačení podkladů, na kterých konkrétní úvahy spočívají. Protože se ve valné většině jedná o nejvýznamnější české raně středověké lokality, jejichž hodnocení zaměřuje generace badatelů, bude výsledek této snahy zákonitě pouze zlomkem poznání studovaného celku.

Zároveň je třeba připomenout známou skutečnost o nevyrovnané míře poznání i publikace archeologických situací jednotlivých lokalit. Snadněji tedy lze diskutovat v těch případech, kdy jsou klíčové situace zveřejněny a názory spolu s podklady, na kterých spočívají, konkrétně formulovány. Prostor věnovaný místům nálezů je tedy předem určen spíše těmito faktory, než pocíťovaným rozporem s názorem autora či významem stavby.

Informace o jednotlivých lokalitách lze uspořádat tak, aby je bylo možno rámcově srovnávat. Povšimněme si tedy několika základních prvků, které lze s jistotou dávkou objektivit sledovat:

1. Obecný charakter lokality

Jedná-li se o významné raně středověké centrum, klášterní stavbu či naopak místo z dnešního pohledu bez většího významu.

2. Historie výzkumu

3. Románské stavby na lokalitě

Jejich charakter, stáří a stav dochování.

4. Stavba spojovaná s výskytem románských dlaždic

Jaké jsou argumenty pro spojení výskytu dlaždic právě s touto stavbou, její stáří a typ stavby, předpokládané vydlážděné části interiéru.

5. Nález románské dlažby

Jde-li o výsledek výzkumu z 19. nebo počátku 20. století, náhodný nález či materiál získaný moderně vedeným archeologickým výzkumem. Jeho specifika, množství dlaždic, typy a zachovalost.

4.2 Vyšehrad

4.2.1 Charakter lokality

Jakkoliv je většina lokalit s výskytem románských dlaždic v rámci raného středověku nějakým způsobem výjimečná, zaujímá mezi nimi Vyšehrad zvláštní postavení. V poslední třetině 11. a první třetině 12. století, za vlády knížete Vratislava a později Soběslava, se Vyšehrad stal hlavním panovnickým sídlem českých zemí. V knížecí rezidenci můžeme hledat doklady architektury i jejího vybavení, dosahující k vrcholům tehdejšího stavitelství.

Významu Vyšehradu v raném středověku se na základě analogií s dalšími středoevropskými centry nově věnoval *A. Pleszczyński (2002)*.

4.2.2 Historie výzkumu

Přehled starších nálezů a akcí je důkladně zpracován B. Nechvátalem, pro účely této práce je uveden pouze povšechně (*Hejdová – Nechvátal 1970, 101-105, Nechvátal 1976, 51-70, Kašička – Nechvátal 1985*). Archeologické poznávání významu i podoby Vyšehradu v době románské začalo již v 19. století zejména zásluhou členů zdejší kapituly. V rámci přestaveb v nitru bývalé barokní vojenské pevnosti došlo k prvním archeologickým i stavebně historickým nálezům (*Poche – Wirth 1947, 20-22*).

Jen ve stručnosti zmiňme souslednost po sobě následujících archeologických výzkumů. V roce 1903 byl za účasti *B. Matějky (1903)* a *J. Heraina (1903)* uskutečněn plošný odkryv v kanovnické zahradě, při kterém došlo k nálezům románských dlaždic a potvrzení

starší domněnky A. Wiehla o dochovaných částech zdíva baziliky sv. Vavřince ve stavbě sídla kapituly. V meziválečném období na Vyšehradě probíhal rozsáhlý systematický výzkum, dosud bohužel nepublikovaný. V roce 1966 pak byl v souvislosti s dalšími přestavbami systematický výzkum opět obnoven (*Nechvátal 1976, 54-56*).

4.2.3 Románské stavby

Raně středověké sakrální stavby na Vyšehradě je vzhledem k zaměření práce nutno sledovat pouze rámcově. Na rozdíl od některých dalších lokalit zde byly dlaždice nalezeny *in situ*, nevzniká tedy pochybnost o jejich správném přiřazení k architektuře. Kromě baziliky sv. Vavřince, odkud nález dlaždic pochází, můžeme jmenovat rotundu sv. Martina, kapitulní kostel sv. Petra a Pavla, kapli sv. Klimenta, kapli sv. Máří Magdaleny a rotundu sv. Jana Evangelisty.

Rotunda sv. Martina je z písemných pramenů známa až ze 14. století. Během novověku byla dosti poškozena a posléze využívána pro profánní účely. Na konci 19. byla opravena, uvedena do předpokládaného původního stavu a doplněna o množství novorománských prvků. V meziválečném období zde prováděl archeologický výzkum K. Guth (1925, 135-137). Stáří i původní charakter stavby je v podstatě nejistý, oporou pro datování je zde patrocinium sv. Martina, jež by svědčilo pro spíše pozdní soukromé založení (*Nechvátal 1976, 38-39; 2004, 343-346*).

Další význačnou románskou stavbou na Vyšehradě je kapitulní chrám sv. Petra Pavla. I zde došlo k nálezům, byť ojedinělým, románským dlaždicím. Datum jeho založení není známo, souvisí však přímo se založením vyšehradské kapituly přemyslovským knížetem a později králem Vratislavem II. (1061-1092) kolem roku 1070. Vznik kapituly zřejmě souvisel s nepřátelstvím mezi Vratislavem a jeho bratrem Jaromírem, pražským biskupem. Kníže přesunul své sídlo na Vyšehrad a založil kapitolu, přímo podřízenou římskému papeži, na niž neměl pražský biskup vliv. Pevným datem je rok 1074, kdy papež slibuje udělit kapitulnímu kostelu privilegia, jakmile bude dokončen. Zároveň je třeba připomenout známou skutečnost, že institucionální založení kapituly se nemusí krýt s časem konkrétního začátku stavby. Stejně tak z papežova slibu udělení privilegií neplyne, v jakém stádiu výstavby se chrám nachází, v krajním případě lze uvažovat i o tom, zda se v té době se stavbou vůbec začalo.

Následná přestavba chrámu, o níž podává zprávu kronika Kanovníka vyšehradského, proběhla za Soběslava I. (1125-1140) (*Nechvátal 2004, 36-43*). Díky svému dosti

podrobnému charakteru vyvolala množství polemik, některé body, které mají význam i pro otázku románských dlaždic, budou ještě blíže uvedeny.

Chrám měl pravděpodobně podobu trojlodní baziliky s délkou hlavní lodi 53 m a šířkou 17 m. S akropolí jej spojoval románský jednoobloukový mostek (*Kašička – Nechvátal 1984, 81-96; Nechvátal 2004, 43, 45-50*).

Dosud nelokalizovaným zůstává kostel s patrociniem sv. Klimenta. Je doložen z pozdních písemných pramenů a není známo ani jeho stáří, ani podoba. Jeho osud sdílí i kaple sv. Máří Magdaleny, zmiňovaná k roku 1130 (*Nechvátal 1976, 48; Nechvátal 1990, 410-415; Nechvátal 2001, 339-341*). Románského původu byl zřejmě opět neznámý kostel sv. Jana Evangelisty, který je jako rotunda uveden v listině biskupa Jana III. z Dražic z roku 1258. Jeho stav byl tehdy prý velmi špatný. Během opravy byly objeveny údajné známky jeho svěcení sv. Vojtěchem, bližší charakter těchto zjištění však není znám (*Nechvátal 1976, 48; 2004, 342-343*). Jak starý ve skutečnosti kostelík mohl být zůstává otázkou, jestliže však po polovině 13. století našli v chátrající stavbě cosi, co svojí archaičností evokovalo vzpomínku na sv. Vojtěcha, můžeme se značnou mírou pravděpodobnosti přičíst i kostel sv. Jana Evangelisty k řadě románských sakrálních staveb na lokalitě.

Pouze pro jakousi ucelenost ve vztahu k dalším lokalitám s výskytem dlaždic vyšehradského typu uveďme, že na Vyšehradě bylo v době románské postaveno nejméně šest sakrálních staveb.

4.2.4 Kostel sv. Vavřince

Pro otázku dlaždic vyšehradského typu je však na Vyšehradě klíčová stavba chrámu sv. Vavřince. K jeho nálezu došlo již na sklonku 19. století a v roce 1903 byla výzkumem definitivně potvrzena domněnka A. Wiehla o existenci kostela (*Herain 1903, 145-156; Matějka 1903, 526-534*). Osud chrámu je poměrně zajímavý, zřejmě byl během husitských válek pobořen a jeho zbytky byly následně vestavěny do pozdně gotického kanovníckého sídla. To pak prodělalo další vývoj, až bylo v 18. století barokně přestavěno a na konci 19. století uvedeno do zhruba dnešní podoby. Patrocinium sv. Vavřince se však zachovalo v kapli v prvním patře, ve které A. Wiehl rozpoznal románskou apsidu. Ukázalo se tak, že jedna stěna boční lodi je ve značné míře zastavěna do sídla kanovníků a kaplička je klenutým zakončením jedné z bočních apsid.

Na další výzkumy, prováděné v meziválečném období K. Guthem, navázal v 60. letech B. Nechvátal revizními sondami, které měly mimo jiné upřesnit stratigrafickou situaci

dlaždic. Pod nimi bylo odkryto starší zdivo, interpretované jako předrománská sakrální stavba s datací vzniku kolem roku 1000 (obr. 5:1). Autor výzkumu její pravděpodobnou podobu rekonstruuje jako půdorys tvaru kříže.

Románská bazilika sv. Vavřince je slohově datována do druhé poloviny 11. století a přiřazena k hirsauskému typu (*Čarek 1947, 187-191; Mencl 1969, 18; Merhautová 1971, 238-240; Nechvátal 1982, 251*). Již J. Čarek upozornil, na velmi časně použití této stavební formy. Bazilika hirsauského typu, postavená za vlády knížete Vratislava by vznikla téměř současně se stavbami v Hirsau (*Čarek 1947, 191*). Jedná se o trojlodí s transeptem, svou délkou jen málo vystupující z půdorysu chrámu. Všechny lodi byly zakončeny apsidou, do hlavní lodi byl před závěrem ještě vložen pravoúhlý chór. Boční lodi byly zřejmě zaklenuty, jak naznačují výstupky z masivu pilířů, hlavní loď kryl nejspíše plochý strop. Maximální rozměry kostela jsou 20,6 m na délku a 15,8 m na šířku. V písemných pramenech je doložen až k roku 1267 (*Hejdová-Nechvátal 1970, 107*). Kvůli své poloze na předhradí je označován spíše jako farní kostel (*Nechvátal 2004, 346-361*).

Obecně se chrám sv. Vavřince na Vyšehradě jeví jako stavba stále ještě dosti nejasná. Je třeba si uvědomit, že její datace spočívá na slohovém určení jen fragmentárně dochovaných stavebních částí, směřující do druhé poloviny 11. století. Zúžení intervalu do poslední třetiny 11. století je pak způsobeno záznamy o stavební aktivitě Vratislava II, jemuž je kromě stavby kapitulního kostela přičtena i stavba chrámu sv. Vavřince. Interpretace situace přesahuje možnosti této práce, nabízí se však otázka, proč kníže kromě dosti ambiciózní stavby kapitulního chrámu započal i budování další, neméně náročné stavby. Zároveň se, přijmeme-li určení sv. Vavřince jako farního kostela, vracíme ke sporu Vratislava s biskupem Jaromírem, který jej právě měl dohnat ke změně rezidence z Pražského hradu na Vyšehrad. Je otázkou, zda kníže věnoval tolik péče stavbě kostela přímo podléhajícího pražskému biskupství, stavěli v jeho těsné blízkosti kapitulní chrám, tedy instituci umožňující mu vymanit se ze závislosti na domácí církvi a zároveň zůstat pravověrným křesťanským panovníkem. Snad nezajdeme příliš daleko, připustíme-li dokonce možnost jakési řevnivosti, která by v tomto případě musela zákonitě vzniknout.

Předrománská stavba pod podlahou chrámu sv. Vavřince dokládá, že na lokalitě stála před polovinou 11. století sakrální stavba. Jistou indicií je zde i zmínka Dětmara Merseburského o hlase zvonů znějících z Vyšehradu v roce 1004 jako signál k vyhnání polského vojska (*Nechvátal 2004, 354*). Nelze samozřejmě vyloučit nepřesnost či básnickou licenci kronikáře, počítat musíme i s možností dřevěného kostela, v tomto případě je však třeba považovat existenci starší sakrální stavby za průkaznou. Komu však patřila před

založením kapituly není známo. Přijmeme-li její označení jako farní kostel, o čemž svědčí i některé pozdější listiny (*Nechvátal 2004, 346-361*), pak byla buď v době vzniku kapituly přičleněna k nově zakládané instituci a znovu vystavěna v rámci velkorysé změny Vyšehradu, nebo byla ponechána na místě v původní církevní struktuře. Bylo-li tomu tak, nelze si nepoložit otázku, zda byl jejím stavebníkem sám panovník, či nemohla-li vzniknout jako reakce na založení kapituly, které bylo pocíťováno jako zásah do pravomocí a autonomie domácí církve. Stejně tak, nepovažujeme-li za nutné spojovat vznik chrámu s osobou Vratislava II., můžeme její dataci uvolnit do celé šíře druhé poloviny 11. století, kam ji klade slohový rozbor.

4.2.5 Románské dlaždice

Nález románských dlaždic na Vyšehradě, kterým započala celá historie jejich poznávání, nemá v rámci českých zemí obdoby. První dlaždice byly získány již v roce 1884 při hloubení nové žumpy v kanovnické zahradě (*Herain 1903, 145-156*), jak se později ukázalo, v ploše hlavní lodi baziliky sv. Vavřince. Další výzkum byl veden J. Herainem a B. Matějkou již s vědomím této skutečnosti. Odkryv byl proveden v ploše tak, že „během málo dní bylo základní zdivo kostela se značnými zbytky dlažby potud odkryto, pokud bylo třeba ke zjištění celé dispozice“ (*Matějka 1903, 527*). Dlaždicová podlaha byla položena v jižní a hlavní lodi, původní povrch severní lodi byl zničen již dříve stavbou kanovnického sídla. Ve středu, zřejmě v místě křížení transeptu a hlavní lodi, byly nalezeny glazované dlaždice, v jižní lodi pak autor uvádí souvislou plochu dlaždic režných. Kolem pilířů a zdí měly být položeny dlaždice „čtverhranné lineárně ornamentované“, zřejmě bordury s pletencovým ornamentem (*Matějka 1903, 531*). Důležitá je i zmínka o jiných druzích dlaždic, o nichž nebylo jisté, zda byly součástí původní podlahy.¹⁸ Dle fotografické dokumentace i kreseb později publikovaných *D. Hejdovou* a *B. Nechvátalem* (1970, 111) je můžeme označit za mozaikovou dlažbu s reliéfem. Dále zde byly v zásypu nalezeny dlaždice s dubovým listem, pocházející již spíše z neznámé mladší stavby. V tuto chvíli je však vhodné soustředit se pouze na románské dlaždice. Jak dále uvádí *B. Matějka*, některé části chrámu zůstaly nezkoumány a odkryté zdivo bylo opět zasypáno (1903, 534).

K článku je připojena poměrně rozsáhlá fotografická dokumentace z průběhu výzkumu. Bohužel se na snímcích zřejmě projevil vliv špatného počasí pokročilého podzimu,

¹⁸ „Jinak ležely podél pilířového výstupku mezi kněžištěm a jižní apsidou zlomky dlaždic, o nichž těžko bylo rozhodnouti, jsou-li úplně současnými nebo pozdější správkou; konečně také v násypu nalezeny roztroušené zlomky jiné.“ (*Matějka 1903, 531*)

kdy byl výzkum prováděn. Ačkoliv byly foceny celé souvislé plochy dlaždic *in situ*, motivy na nich zobrazené nelze při nejlepší vůli rozeznat, což můžeme považovat i za jeden z důvodů neutuchající diskuze o jejich ikonografickém významu. Výjimkou je kolmá fotografie vytvořená z malého odstupu, která je však pravděpodobně studiová, zachycující druhotně složené, vyzvednuté dlaždice (obr. 5:3).

Další výzkum, vedený v meziválečném období v letech 1924-1926 K. Guthem, který znovu odkryl dochovanou dlažbu i základy zdíva, dosud bohužel nebyl publikován. V letech 1968-1970 byl proveden zatím poslední revizní výzkum (naposledy *Nechvátal 2004, 356-361*).

Interpretaci ikonografického obsahu ztěžuje i fakt, že ze starších výzkumů nejsou v literatuře dostupné konkrétní počty dochovaných fragmentů. Katalog *D. Hejdové a B. Nechvátala (1970, 100-183)* může samozřejmě pracovat pouze s nálezy, které obsahují depozitáře jednotlivých muzeí. Autoři starších výzkumů však bohužel neuváděli množství exemplářů, které vyzvedli. Jejich počet může být redukován ztrátami i případnými dary jiným institucím.

Jedním z pramenů hojně využívaným v debatě o dlažbě vyšehradského typu je i kresba A. Wiehla (obr. 5:2) (*Herain 1903, 155; Merhautová 1988, 11*). Dostáváme se zde k dalšímu diskutovanému bodu celého problému, zda se totiž dlaždice s jednotlivými motivy v podlaže pravidelně střídaly. Na tomto faktu závisí jedno z interpretačních schémat, kdy by protilehlé symboly zpodobňovaly boj dobra a zla. Na kresbě A. Wiehla tomu tak opravdu je, podíváme-li se však na výše zmíněnou studiovou fotografii (*Matějka 2004, 526-534*), nacházíme zde ve středu fotografie tři diagonálně seřazené dlaždice s motivem Nerona za sebou. Je možné namítnout, že na fotografii, byla-li opravdu zhotovena v umělém prostředí, autoři použili vyzvednutý materiál, na němž chtěli dokumentovat celistvost dlažby a nikoliv střídání motivů, jemuž zřejmě nepřikládali důležitost. Zároveň je však stejně tak možné, že A. Wiehl během zhotovování nákresu podlehl modernímu estetickému cítění a zaznamenal motivy jako střídavé (za podobného předpokladu, tedy že střídání nepřičítal žádnou důležitost). Zásadní je však věta v článku *B. Matějky*, kterou je vhodné uvést v plném znění: „Čtvero druhů šestihranných dlažek figurálně zdobených seskupeno střídavě s hladkými trojhrany ve veliký vzorec hvězdový; střídání však nebylo vždy pravidelně dodržováno.“ (*1903, 531*). Stejnou situaci mimochodem nacházíme i v případě nového nálezu v rotundě sv. Václava na Malé Straně, kde jsou na fragmentu dlažby dochované *in situ* motivy lva a gryfa střídány bez jakéhokoliv dnes rozpoznatelného systému (*Čiháková – Müller 2006, 111, 116*).

Nálezová situace dlaždic byla v letech 1968-1970 podrobena B. Nechvátalem reviznímu výzkumu. Na jeho základě vyslovil autor hypotézu o dataci dlaždic vyšehradského typu (*Hejdová – Nechvátal 1970, 403-407*), které později oponovala A. Merhautová (1988). Podle původního názoru K. Gutha byla dusaná vrstva pod dlaždicemi samostatnou podlahou, B. Nechvátal ji však interpretuje jako zarovnaný podklad pod dlažbu, obsahující stavební odpad, nad níž byla rozprostřena maltovina se vsazenými dlaždicemi. Dlažba by tedy byla první podlahou chrámu, položenou v rámci dokončení hrubé stavby (*Nechvátal 2004, 346-361*). Na základě výše uvedené datace baziliky sv. Vavřince je tedy vznik dlažby vyšehradského typu kladen do poslední třetiny 11. století.

Problematickým momentem však zůstává samo datování chrámu. Nespojujeme-li jeho vznik nutně se stavební činností knížete Vratislava, oporou pro dataci zůstává pouze slohová analýza. Dokončení chrámu a položení dlažby tedy můžeme klást do širokého časového intervalu.

4.2.6 Způsob pokládky dlažby vyšehradského typu

Nový nález rotundy sv. Václava upozornil na další důležitou skutečnost. J. Čiháková nález dlažby *in situ* jednoznačně interpretovala tak, že maltová plocha pod dlaždicemi byla v době pokládky již vytvrdlá. Dokladem toho je jednak absence jakýchkoliv otisků na povrchu maltové kry, jednak nejsou na dlaždicích doloženy žádné zbytky malty (*Čiháková – Müller 2006, 112*). Stejnou situaci můžeme konstatovat i na dlaždicích ze Žatce.¹⁹

J. Čiháková tento jev vysvětluje jako specifický způsob kladení dlažby vyšehradského typu. Dlaždice měly být pokládány zcela volně na vyrovnaný podklad, tedy maltovou kru (*Čiháková – Müller 2006, 112*). Ačkoliv je tato představa na první pohled dosti překvapivá, při bližším zkoumání tomu nasvědčuje hned několik faktorů. Nejprve je třeba konstatovat skutečnost, že situace bylo zachycena *in situ* v rotundě sv. Václava na poměrně reprezentativní části plochy. Dále připomeňme pozdější mozaikové podlahy ze 13. století, které jsou kladeny do vlhké malty zcela nepochybně (nejpodrobněji *Nechvátal 1978, 115-133*) a jejich tvar je tomu uzpůsoben. Hrany dlaždic jsou sešikmené tak, že podstava dlaždice je o něco menší než povrch, aby je bylo možné klást těsně vedle sebe a nevznikaly spáry. Nic takového u dlaždic vyšehradského typu nepozorujeme. Modernímu vnímání se představa volně položených dlaždic dosti příčí, románské dlaždice jsou však natolik masivní, že nelze počítat s nějakými posuny, způsobenými běžným provozem, zejména byly-li skládány těsně

¹⁹ U nálezů z jiných lokalit nelze vyloučit možnost, že byly kresebně dokumentovány bez zbytků malty.

k sobě a při okrajích podlahy fixovány, ať již maltou či zděnou konstrukcí stavby. Pro zpevnění mohly být ještě prosypány nějakým jemným materiálem, na principu pokládky dnešní zámkové dlažby. Jako poněkud problematická se však jeví kontaktní plocha mezi dlaždicí a maltovinou. Nelze předpokládat, že by dlaždice i malta byly dokonale vodorovné, nutně by tedy muselo vznikat jakési „viklání“. Řešením mohla být tenká vrstva materiálu, která už dnešním výzkumem nemohla být zachycena, zejména chtěl-li výzkum zachovat plochu *in situ*. Podklad v řádu milimetrů mohl vyrovnat drobné nerovnosti dlaždice i podlahy, zároveň však nehrozil sesednutím a znehodnocením celkového vizuálního dojmu.

Výše uvedená hypotéza má však dalekosáhlý vliv na další součásti sledované problematiky. Jestliže maltová kru a dlaždice tvoří kompaktní celek, nemusí být ani celkem chronologicky jednotným. Nic nevylučuje situaci, kdy by byla nejprve vytvořena maltová podlaha, v době dostavby chrámu zcela postačující, která by pak byla po čase nikoliv nahrazena, ale jednoduše překryta dlažbou. Původní maltová podlaha by byla jen zjednodušením práce pro tvůrce podlahy dlaždicové.²⁰ V úzké spáře mezi maltovinou a dlaždicí by se tak skrýval naprosto neodhadnutelný časový interval. V případě baziliky sv. Vavřince bychom tak ztratili další oporu pro datování dlaždic vyšehradského typu.

Druhým dopadem volné pokládky dlaždic na maltovou kru by byla jejich snadná manipulovatelnost. Jestliže by každá jednotlivá dlaždice nebyla fixována v podkladu, bylo by možno jí vyjmout. Skutečnosti v debatě o jejich ikonografickém významu by se tak staly ještě nejistější. Snadno si lze totiž představit, jak ve chvíli největší slávy jeden z chrámů s dlažbou vyšehradského typu pokrývá dokonale systematicky uspořádaná podlaha. Delším používáním by se však dlažba opotřebila a mohlo by dojít k mechanickému poškození některých dlaždic. Stalo-li by se tak v nejméně frekventovanější části kostela, nelze vyloučit nahrazení poškozeného kusu dlaždicí z jiné, méně významné části chrámu.

Je třeba zdůraznit, že výše nastíněné úvahy jsou čistě hypotetické. Buď však přijmeme představu o kladení dlaždic na utvrdlou maltovou kru a z toho plynoucí důsledky, nebo budeme muset navrhnout jiný uspokojivý výklad situace v rotundě sv. Václava na Malé Straně.

Vraťme se však ještě k celkovému rozvržení podlahy v chrámu sv. Vavřince na Vyšehradě. Jak uvádí *D. Hejdová* a *B. Nechvátal* v katalogu raně středověkých dlaždic, z Vyšehradu je dochováno 20 dlaždic s motivem Nerona, 140 dlaždic s gryfem, 127 dlaždic se

²⁰ Běžně uváděné maltové podlahy jako součást chrámového interiéru dosud nebyly podrobeny kritičtější studii. Ačkoliv jsou relativně často zachycovány v archeologických situacích sakrálních staveb, jejich konkrétní podoba zřejmě nebude tak jednoznačná. Podlahy jsou nejnamáhanější částí chrámu a je s podivem, že by byl pro jejich pokrytí užit tak křehký materiál (za upozornění děkuji doc. P. Sommerovi).

lvem a 24 dlaždic se sfingou (1970, 397-401). Ve všech případech se jedná jak o celé kusy, tak o fragmenty, polévané i nepolévané. Ačkoliv uvedené počty zachycují množství dlaždic zachovaných v depozitářích a nikoliv počet původně vyzvednutých dlaždic, přesto zde shledáváme značný nepoměr v zastoupení jednotlivých motivů. Lze se domnívat, že buď bylo rozmístění dlaždic zcela náhodné, nebo byly v některých částech chrámu zastoupeny jenom některé motivy. Systém jejich původního rozložení by byl velmi zajímavý, pravděpodobně ho však již nebude možné nikdy odhalit.

4.3 Sázava

4.3.1 Charakter lokality

Snaha vysledovat obecné tendence ve vývoji dlaždic vyšehradského typu je problematická už proto, že jednotlivé lokality lze kategorizovat jen velmi obtížně. Většina z nich je nějakým způsobem výjimečná a jejich specifika lze srovnávat jen stěží. Stejně jako další lokality s dlažbou vyšehradského typu je klášter v Sázavě mimořádnou institucí v rámci raně středověkých Čech. Jedná se o jeden z nejstarších klášterů na našem území, založený světcem, byl původním střediskem slovanské liturgie. Alespoň pro základní dělení pro účely této práce jej spolu s Ostrovem zařadíme do skupiny benediktinských klášterů.

Doba založení kláštera není přesně známa. Mohlo to být v roce 1032 za vlády knížete Oldřicha, některé prameny však uvádějí až vládu knížete Břetislava (*Merhautová 1971, 308-310; Nechvátal 1982, 244*). Soustředíme se však až na období od začátku vlády Vratislava II. (1055-1061), který sázavské mnichy povolal zpět z vyhnanství, kam museli odejít za vlády knížete Spytihněva.

4.3.2 Historie výzkumu

Počátek archeologického výzkumu spadá do období před druhou světovou válkou, kdy zde O. Štefan prováděl sondáž, na níž pak navázal I. Borkovský. Intenzivněji však výzkum pokračoval od roku 1947. V roce 1968 byl zahájen systematický výzkum sázavského kláštera pod vedením K. Reichertové, který měl objasnit jeho podobu v raném středověku (*Reichertová et al. 1988, 186-212*). V 80. a 90. letech pak proběhly další výzkumné akce (*Sommer 1991, 80-97*).

4.3.3 Románské stavby na lokalitě

V Sázavě nacházíme tři sakrální stavby s možným románským původem: tetrakonchu sv. Kříže, podélnou jednolodní kapli P. Marie a konventní chrám P. Marie a sv. Jana Křtitele.

Z hlediska historie architektury je velmi významnou památkou kláštera tetrakoncha, objevená na počátku 70. let, kterou autorka výzkumu spojila s patrociniem sv. Kříže, známého z písemných pramenů. Kostel byl svěcen v roce 1070 a inspirací pro jeho stavbu měl být podle K. Reichertové pobyt konventu ve vyhnanství v Uhrách mezi léty 1055-1061. Zde se měli mniši seznámit s u nás ojedinělou formou architektury, jejíž původ je hledán v byzantském prostředí (*Reichertová et al. 1988, 213-244*). P. Sommer navíc uvádí analogie ze západního prostředí a původ architektonického typu spatřuje v podobě chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, jehož připomínky se v raném středověku šířily po Evropě jako hřbitovní či křestní kaple (*Sommer 1996, 15*). Funkce stavby je interpretována jako kostel pod správou kláštera, náležející k částečně odkrytému laickému pohřebišti, na nějž navazovalo i sídliště (*Sommer 1991, 91-92*).

Přesto se však původ a účel této náročné kamenné stavby nezdá být zcela definitivně vyřešen. V roce 1070, kdy byl chrám sv. Kříže vysvěcen, zůstával opodál stojící klášter i konventní kostel ještě ze dřeva. Celá situace spíše evokuje představu složitější sídelní struktury na lokalitě, jejíž představitelé však v písemných pramenech nezanechali výrazné stopy. Dosud jen málo poznané zázemí sázavského kláštera by tak mohlo odkrýt zajímavé skutečnosti z počátků benediktinských založení (k postavení kláštera v regionu *Sommer 2002, 149*).

Dalším chrámem je podélná stavba, jejíž půdorys odkryla K. Reichertová v roce 1977. Jedná se o podélnou sakrální stavbu, z níž je dochován půlkruhový závěr a dvě podélné zdi, další zeď probíhá vnitřkem těsně při severní straně chrámu a dochován je i základ oltáře. Autorka považovala nalezené pozůstatky za jednu z lodí konventního chrámu, jehož zbytek zmizel pod stavbou barokních koníren a ztotožnila jej se zmínkami písemných pramenů o kostele přestavovaném opatem Božetěchem (*Reichertová 1981, 285-287; Reichertová et al. 1988, 208-209*). Na základě nových výzkumů ji však P. Sommer interpretuje jako opatskou kapli P. Marie, svěcenou v roce 1146 (*Sommer 1996, 19-20*).

4.3.4 Konventní chrám

Otázka hlavního klášterního kostela Panny Marie a sv. Jana Křtitele je poměrně složitá a náhled na jeho vývoj se během doby dost měnil (*Bubeník 1977, 117-127*). Dodnes se

zachovaly zbytky gotického kostela, jehož presbytář byl barokně upraven jako samostatný chrám a jeho částečně zachované zdivo nedostavěné jižní lodi tvoří známou siluetu sázavského kláštera (*Reichertová et al. 1988, 186-212*). Se stavbou jeho předchůdce měl začít již sv. Prokop v první polovině 11. století. Písemné prameny pro toto období jsou dosti nejasné (*Nechvátal 1982, 244*), proto pomíjíme snahy o upřesnění data vzniku. Chrám byl přestavěn opatem Božetěchem zřejmě do té míry, že se předpokládá zánik původní stavby (*Nechvátal 1982, 247; Reichertová et al. 1988, 209*). Jestliže byla stavba dřevěná, jak se domnívá P. Sommer, ani tomu nemohlo být jinak (*1996, 9*). Nový kostel byl vysvěcen roku 1095.

Jak uvádí B. Nechvátal i K. Reichertová, během poválečného výzkumu v interiéru západní části presbytáře gotického kostela našel I. Borkovský zmeř staršího zdiva. Mezi ní vynikly dvě souběžné delší zdi, zřejmě pozůstatky raně gotického presbyteria, a právě z této situace pocházejí nálezy románských dlaždic. Výzkum však bohužel nebyl publikován. B. Nechvátal se na základě tehdejších poznatků domníval, že v blízkosti tohoto presbytáře musela stát románská stavba, která byla později zbourána²¹ (*Nechvátal 1982, 247-248; Reichertová et al. 1988, 189*).

Pohled na stavební historii kláštera dosti zásadně změnil výsledky nejnovějších archeologických výzkumů.

Podle P. Sommera byl nejstarší kostel, vystavěný sv. Prokopem, pravděpodobně dřevěný, stejně jako archeologicky doložené dřevěné budovy konventu. Za opata Božetěcha však byl v roce 1095 vysvěcen pouze východní závěr nového chrámu, který později dostavěl opat Děthard v první třetině 12. století v jednodušší formě, než v jaké byl původně zamýšlen. Mělo se jednat o jednolodní prostor s plochým stropem a tribunou, která sloužila pro přidružený ženský klášter.

Další rozšíření kostela proběhlo za opata Silvestra kolem poloviny 12. století. Jednolodní kostel opata Dětharda byl zpětně přestavován na původně zamýšlenou baziliku prolomením bočních stěn lodi a přistavěním nové jižní a severní lodi. Ve východním závěru zůstala zachována původní krypta, místo uložení ostatků sv. Prokopa. Kdy začala přestavba románského kostela na dnešní částečně zachovaný gotický chrám není zcela jasné, obecně se zřejmě jednalo o závěr 13. století (ke gotické podobě *Poche 1934, 97-120; Benešová 2005, 163-174*). V té době zanikl i původní románský kostel, stojící na stejném místě. Pravděpodobně však nějakou dobu fungoval starší kostel paralelně se stavbou, alespoň do

¹ V době publikace článku ještě nebyla jasná původní poloha konventního chrámu. Teprve později se ukázalo, že stál v místě mladší gotické stavby.

doby, než mohl být uzavřen chór a teprve poté byl zbourán. Doba jeho zániku tedy není přesně známa (*Sommer 1996, 3-33; Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 632-635*).

Z nových výzkumů tak vyplynulo, že hlavní konventní chrám P. Marie a sv. Jana Křtitele pravděpodobně stojí na původním místě, kde byl založen již sv. Prokopem. Během jeho románské fáze byl téměř nepřetržitě přestavován a z dochovaných archeologických situací není možné jednotlivé inovace přiřít konkrétním stavebníkům, nejsou-li detailně popsány písemnými prameny. P. Sommer připouští možnost drobnějších přestaveb ještě ve druhé polovině 12. a snad i ve 13. století (*Sommer 1996, 21*).

Vzhledem k tomu, že byly dlaždice nalezeny v presbytáři gotického kostela, jemuž předcházela stavba románská (*Nechvátal 1980, 248*), a ve východním křídle konventu (*Sommer 1996, 17-18*), je možné jejich původní použití hledat v konventním chrámu P. Marie a sv. Jana Křtitele. Obě zbývající románské stavby jsou od místa nálezu vzdálené natolik, že případné přenesení dlaždic se stavebním odpadem je dosti nepravděpodobné.

4.3.5 Románské dlaždice

Dlaždice vyšehradského typu byly v rámci kláštera nalezeny na dvou místech. Prvním z nich je interiér barokního kostela, původní presbytář gotického chrámu. Dlaždice byly odkryty I. Borkovským během výzkumu ve třicátých a čtyřicátých letech a byly až dodatečně publikovány B. Nechvátalem (1982). Nález pochází z navážkových vrstev, které měly charakter vyrovnávacího podkladu v prostoru mezi hlavní branou a vchodem do krypty (*Nechvátal 1982, 247-251*). Kromě dlaždic vyšehradského typu byly odkryty i pozdně románské dlaždice s motivem beránka, jejichž analogie nacházíme na Ostrově, dlaždice s vegetabilní výzdobou a mozaikové dlaždice s reliéfem.

Datace nálezu I. Borkovského na základě archeologické situace je prozatím nemožná, k dispozici máme pouze datum *ante quem*, jímž je výstavba gotického kostela na sklonku 13. století.

Druhé místo nálezu pochází ze sakristie dnešního kostela, v níž byl zachycen interiér původního východního křídla konventu, jehož zahloubené části měly být zaplněny stavebním odpadem během přestavby opata Silvestra kolem poloviny 12. století. Ze stejného horizontu pochází i denár Soběslava I., vztažený k roku 1140. Dlaždice jsou popsány jako neochozené, polámané, bez stop malty. Autor celou situaci interpretuje jako nález poškozených dlaždic, které nebyly vůbec použity, a které byly jako nepotřebný odpad odhozeny do zanikajícího

zahloubení konventu. Datovány jsou tedy do období kolem poloviny 12. století (*Sommer 1991, 83-90; Sommer 1996, 17-18*).

Výše uvedený závěr je dosti zásadní. Na rozdíl od většiny ostatních lokalit bychom nezacházeli s dlaždicemi již neznámou dobu používanými, ale s dlaždicemi deponovanými ve chvíli jejich pravděpodobného vzniku. Jestliže přijmeme zprávu Mnicha sázavského o nové stavbě konventních budov během působení opata Silvestra (1134-1161), získáme tak dosti pravděpodobný interval pro jejich dataci. Nelze samozřejmě hovořit o naprosté jistotě, ale jestliže opat Silvestr stihl začít přestavbu všech křídel konventu a do jeho jižní části byly v té době shrnuty nepoužitelné dlaždice, znamená to, že chrám už byl v určité formě dostavěn, takže bylo možno přikročit k jeho zadláždění. Doba pokládky dlaždic a s největší pravděpodobností i jejich výroby by tak spadala do období opata Silvestra.

Ačkoliv je nález ze Sázavy dosti přesvědčivě interpretovatelný, k dalším úvahám o chronologických závěrech by byla třeba podrobnější publikace konkrétní nálezové situace dlaždic.

Zajímavým momentem je i věta v kronice Mnicha sázavského o *lapides polliti*, kterými dal opat Silvestr vyzdobit podlahu chrámu. Jestliže přijmeme výklad výše uvedené nálezové situace, pak stojíme před dosti záhadným rozparem. Opat Silvestr totiž podle písemných pramenů nechává přivést pro podlahu svého chrámu hlazené kameny až z Petřína, a zároveň podle archeologických pramenů ve stejné době dláždí podlahu konventního chrámu reliéfními keramickými dlaždicemi. Vysvětlení nacházíme hned několik, ani jedno z nich však není naprosto přesvědčivé. V jedné podlaze mohly být použity oba druhy materiálu, jak kámen, tak dlaždice. V takovém případě bychom ovšem museli přijmout myšlenku, že pro Mnicha sázavského byl kámen z Petřína mnohem cennější než reliéfní dlaždice, o nichž se ani nezmínil. Druhou variantou je dosud víceméně odmítaná verze, že výrazem *lapides polliti* jsou zde myšleny dlaždice, vyráběné na Petříně, což se zdá stále dosti nepravděpodobné. Posledním řešením je ne zcela nereálná možnost předláždění více sázavských kostelů během dlouhého působení opata Silvestra. Znamenalo by to ovšem, že Mnich sázavský v jedné pasáži slučuje různé přestavby různých objektů. Nelze se tedy jednoznačně přiklonit ani k jedné z variant, což lze pociťovat jako jistý logický rozpor.

Dlaždice ze staršího výzkumu byly součástí katalogu D. Hejdové a B. Nechvátala, dlaždice z nových výzkumů dosud nejsou konkrétně zpracovány. Zde byla z dlaždic, přiřazených vyšehradskému typu identifikována jedna dlaždice s Neronem, dvě dlaždice s gryfem a dvě dlaždice se sfingou spolu s výplňovými trojúhelníkovými dlaždicemi (*Hejdová – Nechvátal 1970, 118-121*).

Materiál z výzkumu I. Borkovského byl ještě B. Nechvátalem podroben detailní analýze. Autor rozdělil dlaždice do pěti skupin. První z nich by měly tvořit dlaždice vyšehradského typu, datované do poslední třetiny 11. století. Do druhé skupiny autor zařadil dlaždice s beránkem, se zvířecí figurou, s vegetabilními motivy a dlaždice se zakřivenými hranami (obr. 6:1) (*Nechvátal 1982, 248-249*). B. Nechvátal zde předpokládá i dlažbu tvořenou pouze trojúhelníkovými dlaždicemi, jaká byla odkryta na Pražském hradě (*Borkovský 1969*). Další dvě skupiny představují dlaždice s dubovým listem a dlaždice s rytým hvězdicovým ornamentem. Obě však nepocházejí z výzkumu I. Borkovského. Dlaždice s dubovým listem byla druhotně zazděna v gotickém zdivu tzv. opatské kaple, dlaždice s hvězdicovým motivem pochází z výzkumu K. Reichertové ze zásypu středověkého sklepa (*Nechvátal 1982, 249*). Ačkoliv zejména druhý exemplář z obou uvedených je z hlediska technologie výroby velmi zajímavý, tyto dlaždice nelze spojovat s románskou stavbou konventního chrámu, není tedy nutné je zde podrobněji sledovat.

Naproti tomu A. Merhautová první tři skupiny rozdělila pouze ve dvě. K dlaždicím vyšehradského typu přiřadila trojúhelníkové výplňové dlaždice, zlomek dlaždice s vegetabilní výzdobou a trojúhelníkovou dlaždici s páskovým motivem a zakřivenými hranami. Do druhé skupiny pak spadají dlaždice se zvířecí figurou a s beránkem (*Merhautová 1988, 22*).

Zdá se, že není nutné uvažovat o dlažbě pouze z trojúhelníkových dlaždic. Její jediný doklad pochází z Pražského hradu a pro Sázavu neznáme žádné skutečnosti, které by svědčily ve prospěch její existence. Je třeba připomenout, že trojúhelníkové dlaždice z Pražského hradu a výplňové trojúhelníkové dlaždice, spojované s vyšehradským typem, se v podstatě rozměrově i vizuálně zhruba shodují.

Zároveň ovšem není možné ani rozdělení odkrytých dlaždic na dvě skupiny. Získaný materiál se tedy opět rozpadá do tří stylových a zřejmě i chronologických skupin. Do první z nich je možno zařadit dlaždice vyšehradského typu, výplňové trojúhelníkové dlaždice a dlaždice bordurové. Druhou skupinu však tvoří trojúhelník s propletenou plastickou páskou a zakřivenými hranami, který je možný označit jako typ mozaikové dlažby s reliéfem (obr. 6:3), jejíž rekonstrukci vytvořili I. Boháčová a J. Špaček z nálezů ze Staré Boleslavi (*1999, 510*). Kvůli jejich zakřiveným hranám u nich nelze předpokládat organické začlenění do pravoúhlého vazebného systému jak dlaždic vyšehradského typu, tak dlaždic analogických nálezů z Ostrova. Třetí skupinou jsou pak mladší dlaždice se zvířecími figurami.

Datace románských dlaždic z Vyšehradu je B. Nechvátalem přenesena i na dlaždice ze Sázavy, kde je jejich použití vztaženo k vysvěcení chrámu P. Marie a sv. Jana Křtitele opata Božetěcha v roce 1095 (*1982, 249-251*). A. Merhautová tuto představu odmítá na základě

nálezů z Ostrova a dlaždice spojuje s přestavbami opata Silvestra v letech 1134-1161 (1988, 23). Vzhledem k výsledku nových výzkumů (Sommer 1996, 17-18) je pravděpodobná mladší datace.

Z novějších výzkumů známe pouze zlomek dlaždice se lvem, zlomek bordurové dlaždice, zlomek dlaždice s rostlinnými motivy v kruhovém poli a dlaždici se sfingou, na něž upozornila A. Merhautová. Bohužel není přesně popsáno, kde byla která dlaždice nalezena, obecně se však měly nacházet těsně při jižním boku kostela (Merhautová 1988, 22-23). Není zcela jasné, zda se jedná o tutéž nálezovou situaci, popsanou P. Sommerem jako prostor zanikajícího dřevěného konventu (1991, 83-90; 1996, 17-18). S největší pravděpodobností se však jedná o dlaždice z chrámu P. Marie a sv. Jana Křtitele.

Výše nastíněná přehledná situace nepoužitých dlaždic, odhozených do zanikajících staveb při přestavbě opata Silvestra se tak opět zatemňuje. Jestliže popsané tři stylové skupiny chápeme i jako skupiny chronologické, a jestliže odmítneme možnost vydláždění jiných klášterních budov než kostela (pro což nemáme přesvědčivé doklady), musíme připustit dvě další předláždění chrámu, mladší než přestavba opata Silvestra. Dlaždice pracovně určené jako druhá a třetí skupina se tak posouvají do intervalu od poloviny 12. do konce 13. století, kdy byla zahájena stavba gotického chrámu. Podoba sázavského chrámu se tedy nejspíš změnila i v době po uvedené přestavbě, zřejmě ještě během 13. století.

Na základě popsaných skutečností můžeme klášter v Sázavě označit za jednu z mála lokalit s nálezem dlaždic vyšehradského typu, u nichž zbývá reálná možnost datace archeologickými metodami. V případě, že by se detailním rozbořem nálezové situace potvrdila výše nastíněná interpretace, získali bychom dosti spolehlivý argument v debatě o počátcích českých dlaždic.

4.3.6 *Pavimentum lapidibus pollitis*

Kratší diskuze byla v literatuře vedena i o odrazu výroby či použití keramických dlaždic v raně středověkých písemných pramenech. Autoři studií upozorňují na dva skromné doklady, jež by s touto činností mohly souviset (Chaloupecký – Květ – Mencl 1948, 200-202; Hejdová – Nechvátal 1970, 403-404; Merhautová 1980, 252-253; Nechvátal 2004, 41-43). Je jím text Mnicha sázavského, jenž uvádí k roku 1134 opravy kláštera opatem Silvestrem, který dal opatřit interiér chrámu novou podlahou, „*pavimentum ecclesiae lapidibus pollitis de Petrino monte advectis exornavit*“. Druhým dokladem je zápis Kanovníka vyšehradského, týkající se let 1125-1129, v němž velmi konkrétně popisuje opravy prováděné knížetem

Soběslavem I. Mezi výčtem stavebních inovací v kostele sv. Petra a Pavla figuruje výrok „*pavimentum pollitis lapidibus exornavit*“²² Autoři katalogu upozorňují na běžné používání výrazu *lapides* pro dlaždice po celý raný a vrcholný středověk, z textů však není patrné, zda jde o keramické či kamenné dlaždice. Možnost, že byla tímto výrazem označena keramická dlaždicová podlaha tedy zůstává, ačkoliv se autoři přiklánějí spíše k variantě kamenných dlaždic (*Hejdová-Nechvátal, 1970, 404-405*). Připomeňme jenom, že oba kronikáři, v případě, že by se text týkal keramických dlaždic, neměli jinou volbu. Soudobá latina výrazem pro keramickou dlaždici nedisponovala.²³ A. Merhautová připojuje výklad dle něhož je třeba výraz *lapides polliti*, čili hlazené kameny, vykládat ve smyslu nikoliv konkrétních vlastností materiálu, ale vlastností duchovních. *Lapides polliti* by tedy znamenalo kameny jako symboly ctností, předměty čisté od hříchu, dostatečně důstojné pro chrámový prostor (*Merhautová 1980, 252-253*).

Ačkoliv jsou v této souvislosti často citovány, ani jeden z uvedených výroků nelze s jistotou ztotožňovat s keramickými dlaždicemi, spíše by je bylo možno popsat jako doklady téměř matoucí. V případě oprav v sázavském chrámu je zmíněn původ „kamenů“ na Petříně (*Hejdová-Nechvátal 1970, 404-405; Merhautová 1980, 252-253*). Autoři studií konstatují, že pro možnost výroby dlaždic na Petříně není jediný doklad, naopak těžbu opuky zde můžeme s velkou pravděpodobností předpokládat (*Zavřel 2001, 21-24*). Stejně tak, ačkoliv jde o místo od Sázavy dosti vzdálené, nezdá se být dovezení kvalitního kamene z Petřína tak neobvyklé. Uvědomme si jenom, jaký kámen okolí Sázavy poskytuje. I když nebudeme zacházet do geologických podrobností, vytvářet dlaždice ze sázavské žuly by bylo mnohokrát náročnější, než je na místo dopravit. Zároveň nesmíme podceňovat estetický účinek světlé a téměř barevně jednolitě, dokonale hladké opuky.

Skutečnost, že jsou kameny hlazené, možná není třeba vysvětlovat tak složitým způsobem. Raný středověk si snad dokázal představit plochu „dlážděnou kameny“, která by v případném čtenáři mohla snadno vyvolat obraz dlážděné plochy zcela v dnešním slova smyslu, tedy jakýmikoliv kameny. Výraz *lapides polliti* snad tedy není třeba vykládat jinak, než jako velmi kvalitně opracované kameny, jejichž povrch je součástí definitivně upraveného interiéru.

V případě Soběslavových úprav kapitulního kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě by zmínka o nové podlaze z „hlazených kamenů“ příhodně korespondovala s nálezem románských dlaždic, kdyby ovšem dlaždice prokazatelně nepocházely z jiné stavby. V oblasti

²² Citace latinského textu dle *Hejdová - Nechvátal 1970, 404; Nechvátal 2004, 41*.

²³ Za konzultaci děkuji doc. P. Sommerovi.

kostela sv. Petra a Pavla sice dlaždice nalezena byla, ale pouze jako ojedinělý nález (cit. Guth). Nejspíše se tedy jedná spíše o druhotně přemístěnou dlaždici, což by na tak stavebně vytížené lokalitě nebylo nepravděpodobné. Opět je možné upozornit na rozpor v písemných pramenech, kdy Kanovník Vyšehradský vypočítává inovace v kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla a o bazilice sv. Vavřince s náročně tvořenou podlahou se nezmiňuje ani jednou.

Shrňme tedy, že doklady o *lapides polliti* směřují téměř zneklidňujícím způsobem do těsné blízkosti řešené problematiky, v závěru se však obě skutečnosti podivuhodně úzce míjejí.

4.4 Ostrov u Davle

4.4.1 Charakter lokality

Kláster na Ostrově u Davle byl založen jako druhý mužský benediktinský klášter v Čechách kolem roku 1000 knížetem Boleslavem III (*Břicháček – Richter – Sommer 2003, 13*). Významné raně středověké centrum však částečně zaplatilo za svou netradiční polohu na ostrově uprostřed Vltavy. Kromě ničení kláštera v čase válečných střetů cizími vojsky se na jeho zániku podepsaly i požáry a četné povodně, které v důsledku způsobily jeho definitivní zánik. V době svého rozkvětu byl Ostrov institucí s dalekosáhlým kulturním vlivem a zřejmě i centrem technologických inovací. Množství a rozmanitost zde nalezených románských dlaždic je nebyvalá. Stejně mimořádný je však i archeologický zájem o lokalitu již od dob první republiky.

4.4.2 Historie výzkumu

První archeologický výzkum na Ostrově proběhl již na sklonku 19. století pod vedením B. Matějky. Během něj byl odkryt půdorys trojlodí a deset opatských hrobů s náhrobními kameny. Na tento výzkum navázal v roce 1907 V. Fabián. Problémem zmíněných nejstarších výzkumů je však absence alespoň základní dokumentace. V současné době tak disponujeme převážně získaným materiálem. V meziválečném období se na Ostrov soustředila aktivita Archeologického ústavu, nejprve v roce 1925 pod vedením J. Böhma, později v letech 1933-1934 proběhl rozsáhlý odkryv vedený K. Guthem (*Špaček 1967, 43-54; Hejdová – Nechvátal 1970, 128; Mernautová 1971, 185*). Výzkum byl veden jako záchranný, protože se předpokládalo zatopení celého ostrova výstavbou přehrady ve Vraném nad Vltavou (*Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 211*). F. Stehlík v roce 1947 uskutečnil další odkryvy, při

kterých narazil i na zbytky románských a gotických dlažeb (1947, 126-142). Některé situace v 60. letech revidoval L. Špaček v souvislosti s výzkumem zaniklého města v Hradištku – Sekance (Špaček 1967, 43-54). Na ně pak od roku 1975 navázal systematický výzkum M. Richtera (Merhautová 1988, 6; Richter et al. 1990, 185-193). Celkově však dosud nebyly situace odkryté archeologickými výzkumy souhrnně publikovány.

Zvláštní pozornost mezi publikacemi s tématem ostrovského kláštera zaujímá monografie A. Merhautové. Ve studii o reliéfních dlaždicích a terakotových obkládacích deskách zveřejnila velkou část materiálu, který se dochoval ze starších výzkumů. V syntetické práci podala jeden z v současné době určujících nástinů chronologického a stylového vývoje českých raně středověkých dlaždic, zasazený do širšího kontextu evropského raného středověku (Merhautová 1988).

4.4.3 Románské stavby

Výzkumem ve třicátých letech 20. století byl odkryt půdorys celého kláštera (Špaček 1967, 43-54). Z něj nebyla patrná existence žádné další sakrální stavby než je konventní chrám a k němu připojené dvě kaple. Je však nutno podotknout, že výzkum ne všude dosáhl až k podloží (Špaček 1967, 43-54). Z novějších výzkumů vyplynula skutečnost, že před výstavbou kamenného kláštera fungoval celý komplex poměrně dlouho jako dřevěný (Richter et al. 1990, 186; Sommer 1994, 82-107).

V minulosti byla poměrně hojně diskutována otázka tzv. první jižní kaple (Sommer 1994, 82-107; Richter et al. 1990, 185-193), zachycená již na sklonku 19. století B. Matějkou (Merhautová 1971, 185). Jedná se o drobnou sakrální stavbu, která navazuje na jižní stěnu opatského chrámu. Původně byla, na základě hypotézy F. Stehlíka, považována za nejstarší kamenný kostelík na lokalitě, současný s dřevěným provizoriem kláštera (Stehlík 1947, 137-138; Mencl 1959, 339-340). Revizní výzkum L. Špačka prokázal druhotné použití omítnutého kamene v základu, což vyloučilo představu kostela jako nejstarší kamenné stavby na Ostrově (Špaček 1967, 1943-1956; Richter et al. 1990, 191). Zdivo kaple nebylo provázáno se stavbou konventního chrámu. Dále byla v základu odkryta jedna z mladších románských dlaždic. Díky ní je stavba P. Sommerem interpretována jako kaple sloužící infirmariu a doba jejího vzniku spadá až do gotické fáze výstavby kláštera (1994, 82-107).

Z jižní strany na tuto kapli snad navazovala ještě jedna drobná pozdně románská sakrální stavba, její podoba je však známa velmi torzovitě (*Sommer 1994, 82-107; Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 211*).²⁴

Kvůli specifické poloze na Ostrově uprostřed Vltavy se na lokalitě setkáváme jen s omezeným počtem sakrálních staveb. Můžeme zde totiž vyloučit existenci laického kostela, který by v tomto případě postrádal smysl.

4.4.4 Konventní chrám sv. Ondřeje

Hlavním kostelem ostrovského kláštera byla trojlodní bazilika, jejíž východní chór ukončovaly tři apsidy (obr. 7:3). Nad chórem byly vystavěny dvě věže, další dvě věže stály v západním průčelí, takže bazilika měla v konečné fázi nejspíše věže čtyři. Podoba chrámu byla výsledkem poměrně dlouhé stavební etapy. V první fázi, ve druhé čtvrtině 12. století byl zřejmě vystavěn chór, v 80. letech vzniklo vlastní trojlodí a teprve kolem roku 1225 byl chrám doplněn dvěma západními věžemi (*Merhautová 1988, 10; Richter et al. 1990, 186-188*). Později byla stavba goticky přestavována, zachovala se však velká část původních románských prvků (*Benešovská 2003, 43-54; Sommer 2003, 55-68*).

Předpokládá se dosti dlouhá samostatná existenci nedostavěného chóru, o čemž svědčí i přizdění trojlodí na spáru k již omítnutému zdivu (*Merhautová 1988, 10; Richter et al. 1990, 186-188*). Jeho vznik je nejnověji kladen již těsně před rok 1137, kdy celý klášter vyhořel (*Sommer 2002, 148*). V literatuře se můžeme setkat s dvěma variantami počátku výstavby chóru. Ta je datována buď těsně před rok 1137, nebo až po tomto datu, kdy by byl požár bezprostředním podnětem k počátku stavby kamenného chrámu (*Stehlík 1947, 138; Merhautová-Livorová – Richter – Sršeň 1980, 14; Břicháček – Richter – Sommer 2003, 18*).²⁵

Skutečnost, že je výstavba chrámu dávana do souvislosti z datem známým z písemných pramenů, může působit určité problémy v interpretaci. Jak počátek tak konec

²⁴ S explicitním vysvětlením se dosud v literatuře nesetkáváme. Dochované základové zdivo je natolik fragmentární, že neumožňuje než dosti hypotetické náznaky interpretace. Jen velmi volně tedy můžeme uvažovat o její spíše mladší dataci, jestliže aditivně navazuje na kapli datovanou k polovině 13. století (*Sommer 1994, 82-107*).

²⁵ Otázka vztažení uvedeného data k počátku výstavby chrámu je poněkud rozporuplná. Vzhledem k důležitosti z toho plynoucích závěrů je nutno uvést konkrétní znění původních formulací: „Pod trojlodím kamenné baziliky nyní objevené pravoúhlé nároží dřevěné stavby snad lze považovat za zbytek prvotního klášterního kostela, který podle keramických nálezů trval až do první poloviny 12. století a asi zanikl ohněm v roce 1137. Poté nebo krátce před tím se přistoupilo k výstavbě kamenného východního bazilikálního závěru, který dočasně sloužil jako samostatný sakrální prostor. (v poznámce uvedeno: „Nelze přesně rozpoznat, zda trojdílný závěr kamenné baziliky se začal stavět až po zániku prvotního dřevěného kostela nebo jen po zániku předpokládaného východního závěru této dřevěné stavby, jejíž loď mohla dočasně ještě nadále sloužit. ... Trojdílný východní závěr byl dokončen nejspíše po ohni v roce 1137 nebo kolem tohoto roku.“ (*Richter et al. 1990, 186*))

výstavby chóru je kladen do doby krátce před nebo po roce 1137. Stavební akce by tak musela být v podstatě jednorázová, což vzhledem k její náročnosti můžeme předpokládat jen stěží. Přijmeme-li variantu, že stavba chóru začala již před požárem, ztrácíme pevnou datační oporu a dál se se můžeme řídit pouze výpovědí umělecko-historických analýz, jejichž výsledky většinou směřují do širšího časového intervalu. Datování „před rok 1137“ tak ve své podstatě nemá význam, protože událost požáru by neměla na stavbu přímý vliv. V druhém případě, jestliže shořel starší dřevěný kostel, bychom však mohli rok 1137 přijmout jako spolehlivé datum pro počátek výstavby chóru. Ztráta sakrálního prostoru v případě živelné pohromy byla nejspíše vnímána jako nejaktuálnější problém instituce.

Nelze však nevnímat důvody, které k této dataci vedou. Je to především nedostatek dalších podkladů, o něž bychom mohli opřít závěry o počátcích výstavby kostela. V situaci, kdy by se písemná zmínka o požáru v roce 1137 nedochovala, by se diskuze patrně ubírala jiným směrem.

Dalším faktem, který ne zcela zapadá do představy o jednorázové výstavbě východního závěru chrámu kolem roku 1137, je nález dlaždice s panterem (obr. 7:2). Dlaždice měla spočívat na jižní zdi kamenného opatského hrobu, který byl stavbou chóru částečně respektován tak, že jeho severní zeď překrývala pouze jižní část hrobové konstrukce, která se tak ocitla mimo chrámový prostor. Nalezený fragment byl tedy původně uložen mezi korunu zdi hrobu a severní obvodové zdivo chóru (*Richter et al. 1990, 186; Břicháček – Richter – Sommer 2003, 17; Merhautová 2003, 37*).

Tato, alespoň dle publikovaných informací, poměrně jasná situace ve své podstatě zcela odporuje dataci výstavby kolem roku 1137. Dlaždice s panterem spadá mezi mladší typy románských reliéfních dlaždic (podle *A. Merhautové 1988, 18-19* náleží ke druhé skupině ostrovských dlaždic). Její přítomnost pod zdivem chóru znamená, že se sem dostala ještě před jeho výstavbou, tedy v době, kdy by na Ostrově neměla stát žádná kamenná sakrální stavba. Udivující by v tomto případě byl i nález nejstaršího vyšehradského typu dlažby, ten by ale mohl být vysvětlen jako odhozená dosud nepoužitá dlaždice.²⁶ Nález mladší dlaždice v této situaci by však mohl být dosti vážným podnětem pro přehodnocení uváděných závěrů. Je tedy nutno uvážit, zda nemohla stavba chóru proběhnout v jiném časovém horizontu či zda se nejedná o více fází, ve kterých by severní část chóru byla podstatně mladší. Čistě teoreticky tak vyvstává i otázka, zda nemohl ostrovský klášter se svojí prokázanou výrobou terakot produkovat dlaždice ještě dřív, než disponoval vlastní kamennou architekturou, či zda mohly

²⁶ I zde by bylo dosti diskutabilní, zda měli stavebníci ostrovského chóru k dispozici dlaždice ještě před tím, než vůbec začali stavět.

být keramické dlaždice použity v dřevěném chrámu. Zde se však dostáváme na půdu pouhých spekulací.

Spolehlivě přiřadit nález románských dlaždic konkrétní stavbě není v případě ostrovského kláštera obtížné. V úvahu přichází pouze konventní chrám, kde byly některé části dlažby nalezeny dokonce *in situ*. Složitější je však otázka datace stavby, která nemůže být zodpovězena zcela jednoznačně. Problém je závažný už proto, že na nálezech z Ostrova stojí část chronologického systému českých raně středověkých dlaždic.

Je třeba zdůraznit, že plocha trojloží byla několikrát zkoumána v ploše. Z nejstaršího výzkumu B. Matějky se zachoval jediný náčrt. Protože se mu však podařilo odkrýt deset opatských hrobek, můžeme se domnívat, že jeho výzkum zasáhl větší část baziliky (*Hlubinka 1934, 2-4; Stehlíková 2003, 75-102*). Stejně tak výzkumy V. Fabiána i K. Gutha zahrnovaly mimo jiné interiér chrámu. Ačkoliv neznáme konkrétní dokumentaci, je možné, že revizní výzkum v sedmdesátých letech mohl pracovat již pouze s porušenou nálezovou situací. I to by mělo vliv na rezervovanější posuzování konkrétního umístění dlaždic v bazilice.

4.4.5 Románské dlaždice

Klášter na Ostrově je lokalita s dosud nejbohatším nálezovým fondem románských dlaždic. Nejenže zde nacházíme jinde neznámé motivy, ale jedinečná je i jejich zřejmá chronologická posloupnost. První publikací ostrovských dlaždic je až katalog *D. Hejdové a B. Nechvátala (1970, 127-156, 407-416)*. Na tehdy známém materiálu²⁷ autoři bez chronologických závěrů vyčlenili čtyři stylové skupiny. Je to skupina s rostlinnými motivy antikisujícího charakteru, se schematisovanými rostlinnými motivy, s geometrickým ornamentem a s figurální výzdobou (*Hejdová – Nechvátal 1970, 410-414*).

Podrobnější syntézu pak vytvořila *A. Merhautová (1988)*. Na základě staršího materiálu i výsledků novějších výzkumů vydělila několik skupin.

I. skupina

Nejstarší skupina odpovídá skupině dlaždic vyšehradského typu podle *D. Hejdové a B. Nechvátala (1970)*, není ji tedy třeba blíže charakterizovat. *A. Merhautová* uvádí, že dlaždice byly nalezeny v prostoru chóru klášterního kostela. Informace o této části dlažby pocházejí zejména z výzkumu *K. Gutha (Merhautová 1988, 10-12, citace výzkumných deníků K. Gutha*

²⁷ Studie vyšla ještě před začátkem systematického výzkumu v 70. letech.

s. 48-49).²⁸ Situace je zde kvůli nedostatečné dokumentaci velmi nejasná. Deníky sice nálezy dlaždic uvádějí, ale ve většině případů bez jakéhokoliv popisu motivu, takže údaje nelze zpětně přiřadit k materiálu. Hodnocení nálezové situace navíc znesnadňuje i fakt, že dlaždice s gryfem pocházejí ze dvou chronologických úrovní.²⁹ Nemáme tedy žádnou jistotu, kromě případů, kdy byla dlaždice s gryfem nalezena spolu s dlaždicemi se lvem, že K. Guth nepopisoval mladší typ dlaždic. Každopádně se však dlaždice s gryfem, na základě úryvků z deníků K. Gutha publikovaných A. Merhautovou, koncentrovaly vně baziliky, při apsidě jižní části chóru a při apsidě tzv. první jižní kaple. Kromě toho však z prostoru chóru pocházejí dlaždice blíže nespécifikované a dlaždice mladších chronologických skupin, dvě z nich dokonce *in situ* (Merhautová 1988, 10-12, 48-49).

Výše uvedené situace jsou uvedeny spíše pro připomenutí podkladů, na kterém současné interpretace spočívají. Je třeba si uvědomit, že se dlaždice vyšehradského typu kupily vně stavby a nikoliv v interiéru. To znamená, že sem byly zřejmě jako nepotřebné odhozeny a jejich spojení s prostorem chóru se děje spíše na základě pravděpodobného výkladu než jistoty. Zjednodušeně řečeno, přiřazujeme k nejstarší části stavby nejstarší skupinu dlaždic. Určitým varováním před přímočarými závěry by mohla být i výše zmíněná dlaždice s panterem pod úrovní základového zdiva.

Další dlaždice vyšehradského typu pocházejí z jámy v prostoru lodi baziliky, která by měla být starší než tato část stavby (Merhautová 1988, 12). Není však zřetelné, zda se jedná o použité kusy. Jestliže by dlaždice byly ošlapány, jejich původní umístění v chórové části by bylo pravděpodobné.

Systematický výzkum v sedmdesátých letech navíc odkryl další bordurové dlaždice vyšehradského typu a výplňové trojúhelníkové dlaždice, které byly „roztroušeny po ploše baziliky“ (Merhautová 1988, 14).

Obecně tedy z Ostrova pocházejí dlaždice se lvem a gryfem. Dlaždice s gryfem byly zřejmě pouze režné, dlaždice se lvem režné i polévané (Merhautová 1988, 14-15). Katalog D. Hejdové a B. Nechvátala však navíc uvádí i polévanou dlaždici s motivem Nerona z výzkumu K. Gutha, dokonce i s místem původního nálezu (1970, 130). Do syntézy A. Merhautové nebyla zahrnuta. Vzhledem k tomu, že se jedná o jediný exemplář, není jasné, zda se tak stalo z důvodu pochybnosti o jeho původu. Dosud publikované informace však k takové obavě nedávají podnět.

²⁸ Práce vychází z předpokladu, že A. Merhautová využila všechny Guthovy záznamy.

²⁹ Dlaždice s gryfem vyšehradského typu a mladší čtvercová dlaždice s gryfem v perlovci.

Katalog *D. Hejdové* a *B. Nechvátala* obsahuje 14 nepolévaných zlomků dlaždic s gryfem, 4 nepolévané zlomky se lvem, 1 zlomek dlaždice s motivem Nerona a 3 bordurové dlaždice (1970, 130). Počty dlaždic z novějších výzkumů dosud nebyly zveřejněny.

A. Merhautová situaci interpretuje tak, že dlaždice s motivem lva a gryfa pokrývaly střední pole chórové části baziliky. Boj dobra v podobě lva proti zlu v podobě gryfa měl být vyjádřen umístěním dlaždic proti sobě (*Merhautová 1988, 14-15, 42; 2003, 38*). Otázkou je, zda nálezová situace dovoluje tak jednoznačný výklad. Je sice velmi pravděpodobné, že dlaždice vyšehradského typu byly jako nejstarší stylová skupina použity v nejstarší části chrámu. Rozsah dlažby však z dochovaných informací není patrný a zároveň v naznačeném schématu nefiguruje dlaždice s motivem Nerona.

S myšlenkou protichůdných sil dobra a zla ne zcela souhlasí i motivická škála na jednotlivých lokalitách s nálezy dlaždic vyšehradského typu. Pro vyvážené schéma je totiž třeba sudý počet motivů, aby byly bojující síly vyrovnány. V případě Ostrova, jestliže byly všechny dlaždice použity v jednom poli, by buď jednoznačně vítězilo zlo, anebo byl lev a gryf symbolem dobra a zlo bylo silně podhodnoceno. Jestliže se však ne všechny motivy dochovaly, museli bychom tuto situaci předpokládat na všech lokalitách s lichým počtem motivů.

Dlaždice v chóru měly být kladeny do malty (*Richter et al. 1990*), z publikace však není zřejmé, zda byla maltová křa odhalena novějším výzkumem, či zda se jedná pouze o předpoklad. Dlaždice nalezené *in situ* patřily mladším fázím. Nález tedy nelze srovnávat s podlahou v rotundě sv. Václava na Malé Straně.

V jižní části chóru *A. Merhautová* předpokládá původní uložení dlaždic s propletenými rostlinnými úponky (obr. 6:2) (1988, 16), jejichž blízká analogie byla nově odkryta v rotundě sv. Václava na Malé Straně (*Čiháková – Müller 2006, 115*). Děje se tak na základě kumulace těchto dlaždic v apsidě a v přilehlém okolí chrámu a zároveň porovnáním otisků v maltovém podloží, kterým rozměrově odpovídají (*Merhautová 1988, 16*). Udivujícím faktem je skutečnost, že dlaždice s propletenými rostlinnými úponky jsou v rotundě sv. Václava na Malé Straně použity k olemování šestibokých reliéfních dlaždic vyšehradského typu, jimž zhruba velikostně odpovídají (*Čiháková – Müller 2006, 114-116*). Dlaždice, které se liší jen v detailu, jsou dosazovány do čtvercových otisků v maltě, jejichž strana je dlouhá pouze 11 cm. Stojíme tedy před dost neobvyklým jevem, kdy je jeden motiv použit na různě velké dlaždice.

Ke všemu byla chórová část chrámu zřejmě předlážděna po braniborském vpádu v roce 1278. Nikoliv však novými dlaždicemi, ale dlaždicemi různého stáří, které byly asi do

té doby jako nadbytečné nepoužity. Špatná hospodářská situace kláštera v 15. století způsobila předlažďování podlahy trojlodí velmi různorodým materiálem, mezi jiným dokonce pálenými střešními taškami (*Richter et al. 1990, 189-190*).

Další negativní otisky v maltě byly podélné, k nim *A. Merhautová* přiřadila dlaždice s plastickou linkou (*1988, 16*).

Otázka chronologie dlaždic z jižní části chóru je opět problematická. Museli bychom totiž přijmout myšlenku, že přiřazení dlaždic k otiskům v maltě je jednoznačné. Množství různých typů čtvercových dlaždic s délkou strany 11 cm však pochází z prostoru trojlodí. Dále není jasné, zda by tato podlaha byla současná s předpokládanou dlažbou vyšehradského typu ve střední části chóru. Dlaždice s propletenými rostlinnými úponky jsou sice v rotundě sv. Václava použity ve vazbě s dlaždicemi vyšehradského typu, rozměrově se však dost liší od dlaždic z Ostrova. Jejich chronologická současnost je tak prozatím neurčitelná.

V severní části chóru pak původní dlažba není známa, pochází odtud pouze ojedinělé dlaždice. Mezi nimi vyniká šesticípá dlaždice s hvězdou tvořenou plastickou páskou, jejíž analogie známe z Vyšehradu a Staré Boleslavi. *A. Merhautová* ji řadí ještě k první skupině (*1988, 16*), na základě nových nálezů je možné zahrnout ji spíš mezi mozaikové dlaždice s reliéfem.

První, a tedy nejstarší chronologická skupina *A. Merhautové* je určena jednak na podkladu stylové analýzy dochovaných fragmentů, jednak na poloze jejich nálezů. Pro vymezení skupiny jsou určující dlaždice pocházející z chórové části kostela (*Merhautová 1988, 10-17*). Do skupiny jsou zahrnuty jak dlaždice vyšehradského typu, tak dlaždice, u nichž je chronologická současnost sporná.

II. skupina

Druhá skupina, definovaná *A. Merhautovou*, zahrnuje dlaždice s vegetabilními motivy čtvercovou dlaždicí s panterem v kruhu a čtvercovou dlaždicí s orlem v kruhu (*1988, 18-19*). Její chronologické vymezení je však diskutabilní. Počátek skupiny by měl spadat do doby kolem roku 1137, tedy do stejné doby jako první skupina dlaždic. Přitom je ale pojednávána dynamicky, jako článek vývoje ostrovských dlaždic. Datována je na základě onoho nálezů dlaždice s panterem pod základem severní části chóru.³⁰

³⁰ „Motivická zásoba předpokládané ostrovské dílny se záhy začala rozšiřovat, měnilo se i výtvarné pojetí výzdoby ... Časové počátky druhé skupiny naznačuje nálezová poloha dlaždice s panterem. Spočívala na jižní zdi hrobu a zároveň byla překryta severní obvodovou zdí a náběhem apsidy severní části bazilikálního chóru. Podle toho vznikla dlaždice v samotných počátcích výstavby chóru, tedy kolem roku 1137. Vezmeme-li k tomu v úvahu, že šestiboké dlaždice se lvem a s gryfem kryly podlahu ve středním poli východního závěru, byla

Zároveň je do skupiny zahrnuta i trojúhelníková dlaždice s hvězdou tvořenou propletenou páskou (*Merhautová 1988, 18*). Ta je však zcela nepochybně součástí jedné kompozice s šesticípou dlaždicí s hvězdou, zařazenou do první skupiny (obr. 7:1).

III. a IV. skupina

Třetí skupina dlaždic již souvisí s výstavbou trojlodí. Datována je do poslední čtvrtiny 12. století a jejím obsahem je množství typů s převážně vegetabilní či geometrickou výzdobou, ale zařazeny jsou sem i dlaždice s motivy zvířat. Několik jinde nedochovaných částí dlažby zde bylo zachováno *in situ* (*Merhautová 1988, 59-96; 2003, 39*). Zajímavá je technika kladení dlaždic v mladších částech chrámu. Reliéfní dlaždice byly uloženy do malty, pod níž byla ještě podložka z břidlicových kamenů (*Richter et al. 1990, 188*).³¹ Jednalo se tedy zřejmě o zpevnění terénu, aby nedošlo k sesedání podlahy a narušení dlažby.

Čtvrtá skupina pak zahrnuje vyznívání románských motivů na dlaždicích v první polovině 13. století. Podle A. Merhautové v tuto dobu dochází k úpadku výroby (*Merhautová 1988, 97-104; 2003, 40*). Poslední dvě skupiny se již přímo nedotýkají dlaždic vyšehradského typu.

Kromě dlaždic pocházejí z mladších románských fází i keramické obkládací desky, jichž známe z českého prostředí jen velmi omezený počet (*Merhautová 1988, 105-119*).

Otázka výroby dlaždic v ostrovském klášteře již byla hodnocena jak *D. Hejdovou* a *B. Nechvátalem* (1970, 405-406), tak nověji A. Merhautovou. Ostrovský klášter měl být centrem výroby dlaždic, který dodával materiál na stavby dalších sakrálních objektů, případně alespoň zapůjčoval kadluby. Autorka se však přiklání spíše k variantě prodeje již hotových dlaždic. Zásadním argumentem pro výrobu na Ostrově jsou nálezy výrobních zmetků dlaždic vyšehradského typu s motivem lva a gryfa (*Merhautová 1988, 12, 17, 26-28; 2003, 29-42*). Ačkoliv představa jediného centra, vyrábějícího raně středověké dlaždice pro celé Čechy je vzhledem k množství nálezů spíše nepravděpodobná, dílna minimálně pro místní potřebu na Ostrově zřejmě existovala.

Na závěr je však nutno konstatovat, že publikované informace o nálezové situaci románských dlaždic z ostrovského kláštera nedovolují zpřesnit jejich chronologii. Dokud nebude vyjasněna nálezová situace dlaždice s panterem pod základem severní části chóru, nelze považovat, na základě obecně přijímané představy o dlaždicích vyšehradského typu

dlaždice s panterem s nimi prakticky současná ... Dlaždice se lvem a gryfem vznikly tedy rovněž až ve druhé čtvrtině 12. století.“ (*Merhautová 1988, 18-19*)

³¹ *F. Stehlik* sice uvádí románské dlaždice ve stejné výšce jako břidlicové desky, ale jde zřejmě pouze o přibližnou informaci (1947, 128).

jako nejstarších reliéfních dlaždicích v Čechách, jimi tvořenou dlažbu v střední části chóru za reálnou. Zároveň se datum požáru kláštera v roce 1137 nezdá být zcela jednoznačně spojitelné s počátkem stavby chóru.

Připomeňme jen, že všechny výše uvedené námitky vůči publikovaným závěrům vycházejí jen z té části informací, které jsou o ostrovském klášteře dostupné. Po zveřejnění výsledků revizního zpracování bude jistě možné diskutovat o konkrétních situacích, které mohou vyjasnit chronologické problémy stavebního celku.

4.5 Brozany

4.5.1 Charakter lokality

Nález románských dlaždic v Brozanech proběhl za dosti nejasných okolností. I přesto se pokusme shrnout možnosti určení původu a datace získaných fragmentů. Dlaždice jsou vztahovány ke klášteru premonstrátek v Doksanech, který byl založen zřejmě roku 1144 Vladislavem II. a jeho manželkou Gertrudou (*Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997, 212-216*). V rámci problematiky románských dlaždic se jedná o datum dosti pozdní. Protože však není možné dlaždice zcela jednoznačně vztáhnout k chrámu doksanského kláštera, nelze ani lokalitu snadno charakterizovat a vřadit do některé z naznačených kategorií.

4.5.2 Historie výzkumu

Již v úvodním shrnutí archeologických aktivit na lokalitě se dostáváme k problému jejího vymezení. Protože byly dlaždice nalezeny na katastru obce Drozany (obr. 8:1), ale nikoliv v přímé souvislosti s románskou architekturou, je třeba nejprve jmenovat stavby, kterých se nález může týkat. Románské dlaždice pocházejí z východního okraje obce blíže k řece Ohři. Autor zprávy o jejich nálezů uvádí v blízkém okolí hned čtyři raně středověké stavby. Jedná se o kostel sv. Gotharda na katastru Brozan, klášterní kostel P. Marie a kostel sv. Petra a Pavla na protějším břehu v Doksanech a kostel sv. Klimenta v zaniklé osadě Mury na Klimentském ostrově (*Zápotocký 1992, 189-190*).

Předmětem našeho zájmu jsou tedy katastry Brozan a Doksan. Obě obce na sebe prakticky navazují, odděluje je pouze tok řeky Ohře a její bezprostředně zaplavované okolí. Z hlediska archeologického se popsanému území věnoval zejména *M. Zápotocký (1965, 270-272, 284-285, 318; 1992, 185-215)* a později *J. Blažek a O. Kotyza (1995, 213-224)*, dalším předmětem odborného zájmu zde byla především otázka působení doksanské stavební huti.

Jednalo se tedy spíše o problémy spojené s dějinami architektury (*Radová-Štiková – Merhautová-Livorová 1957, 201-223, Merhautová-Livorová 1964, 76-81; Merhautová 1971, 113-116*). Konkrétní archeologická sondáž se na lokalitě uskutečňovala spíše v souvislosti se záchrannými akcemi v rámci drobných staveb v dnešních obcích. V posledních letech v areálu kláštera v podstatě neproběhly zásadnější stavební akce, spojené s nutností archeologického výzkumu.

4.5.3 Románské stavby

Diskuze o stáří a původní podobě výše uvedených sakrálních staveb tedy probíhá spíše na základě stavebně historického průzkumu, stylové analýzy a výpovědi písemných pramenů než s pomocí archeologie. Z hlediska zájmu kulturní veřejnosti nedoceněný komplex zachovaných románských památek je tak ze značné části dosud nepoznaný.

Místu nálezů románských dlaždic je nejbližší kostel sv. Gotharda v Brozanech. Od původního místa uložení jej dělí cca 300 m (*Zápotocký 1992, 212*). Z původní románské stavby se zachovala pouze část věže, stavěná kvádríkovou technikou. Výstavba je *A. Merhautovou* opatrně kladena do sklonku 12. století (*1971, 98*). V otázce datování hraje poměrně zásadní roli zasvěcení sv. Gothardu. V rámci teorie o starších a mladších patrociniích se jedná o jeden z datačně nejspolehlivějších příkladů. Rozšíření oblíbenosti tohoto světce nastalo velmi brzo po jeho svatořečení v roce 1131. Z Čech známe čtyři románské kostely zasvěcené sv. Gothardu, které jsou většinou ze třicátých let 12. století (*Boháč 1973, 369-388*). Datování románské architektury je však samo o sobě obtížné. Chrámy, které by jinak byly datovány do širšího časového intervalu tak mohou být s poukazem na patrocinium vřazeny do úzkého chronologického úseku.

Větší počet kostelů, zasvěcených sv. Gothardu, známe z Polska. Tam je situace poněkud odlišná od českých zemí. Na sklonku první poloviny 12. století dochází za přispění některých mnišských řádů k obdobnému rozvoji kultu jako u nás. Už do počátku 13. století ale spadá další vlna nových zasvěcení tomuto světcovi, spojená s rozvojem šlechty. Jedná se většinou o vlastnické kostely (*Młynarska-Kaletynowa 1994, 75-90*). V Čechách není kult sv. Gotharda tak dobře dokumentován, možnost obdobné situace je tedy čistě hypotetická.

Další charakteristikou kostelů, zasvěcených sv. Gothardu před polovinou 12. století v Polsku je jejich poloha v tržních osadách při komunikacích a brodech (*Młynarska-Kaletynowa 1994, 75-90*). Náznaky takové situace můžeme vidět i v Brozanech, kde se

zřejmě původně nacházel přechod přes řeku Ohři (k významu osady *Blažek – Kotyza 1995, 213-224*).

Nedaleko klášterního kostela P. Marie a 800 m od místa nálezů stojí hřbitovní kostel sv. Petra a Pavla (*Zápotocký 1992, 212*). Jeho stavební historie je poměrně neznámá. Z období raného středověku pochází pouze část věže, *A. Merhautová* jej datuje do první čtvrtiny 13. století (*1971, 117*). Později byla ve stavbě rozpoznána další část románského zdiva. Jedná se o loď původního kostela, která byla po přestavbě využita jako součást presbytáře. Novější datace výstavby spadá již do konce 12. století (*Macek 1978, 57*).

Na základě nedávného archeologického výzkumu byla věnována pozornost dokladům osídlení mezi klášterem a kostelem sv. Petra a Pavla. Nyní jsou zdejší nálezky kladeny do období od poloviny 10. století do přelomu 13. a 14. století. Celá situace je interpretována jako zárodek tržní osady, která nějaký čas fungovala paralelně s klášterem. V rozvoji jí však zabránilo litoměřické mílové právo, v jehož dosahu ležela. Zánik sídliště pak byl způsoben jeho přenesením do místa dnešních Doksan. Kostel sv. Petra a Pavla je tak označován jako farní. Podle *J. Blažka* a *O. Kotyzy* může být stavba vůbec nejstarší v okolí Brozan a Doksan (*1995, 213-224*). Pevné doklady, kromě sídlištních nálezů a starobylého patrocina (*Boháč 1973, 369-388*), však pro tento závěr dosud chybějí.

Třetí, pravděpodobně románský kostel sv. Klimenta stával v zaniklé osadě Mury na Klimentském ostrově. Osada byla opuštěna po velké povodni v roce 1342, kostel však měl přetrvat až do 18. století, kdy byl přestavěn. Definitivním koncem se stalo až nařízení císaře Josefa II., po němž byla stavba dále užívána jako profánní objekt (*Beneš 1863, 164; Balcárek 1929, 27*). Kostel sám je v písemných pramenech připomínán až k roku 1388. Jeho dnešní podoba pochází z období baroka (*Kotyza-Smetana 1992, 611-632*). Na románské stáří se, kromě patrocina sv. Klimenta (*Boháč 1970, 67*) usuzuje podle záznamů k roku 1226, kdy musela být stagnující ves Mury nově organizována. Osada byla definitivně zničena povodní v roce 1342, po níž se zachoval pouze kostel. Výstavba kostela tedy nejspíše spadá do období před oběma událostmi. Vzhledem ke špatné hospodářské situaci osady v průběhu 13. století je stavba nové svatyně nepravděpodobná. Podobou středověkého sídliště Mury se naposled zabývali *O. Kotyza* a *J. Smetana* (*1992, 611-632*).

Nejzásadnější stavbou v okruhu nálezů je klášterní kostel P. Marie v Doksanech. Jedná se o velmi dobře zachovalou baziliku, jejíž podobu jenom mírně změnila barokní přestavba. Doksanský chrám, na rozdíl od většiny podobných staveb, neprodělal klasickou gotickou přestavbu ve 13. a 14. století, ale byl opravován až na přelomu 15. a 16. století. Jedná se o trojlodní baziliku s transeptem zakončeným apsidami. Hlavní loď nejspíše nebyla zaklenuta,

chór byl během drobných gotických úprav prodloužen a změněn do pravoúhlé podoby. Z románského období se částečně zachovaly obě věže a zejména tzv. krypta v západní části kostela, která byla dosti zásadně přestavěna v roce 1889 architektem A. Wolfem (starší situace vyobrazena v *Beneš 1863, 200-203*). Dodnes se zachovaly i zbytky empory přestavěné na kůr (*Balcárek 1929; Kubičková 1944; Merhautová 1971, 113-117; Hobzek 1983; Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 215*). Podle *A. Merhautové* byla bazilika stavěna ve dvou těsně po sobě následujících etapách, během kterých mělo dojít ke změně plánu a vystavění tzv. krypty, prostoru zřejmě sloužícího jako předsíň kostela, nad níž byla umístěna tribuna (*1964, 76-81*). Na přelomu 12. a 13. století tu lze předpokládat působení stavební huti, která ovlivnila podobu románských staveb v širším okolí (*Radová-Štiková – Merhautová-Livorová 1957, 201-223*).

Počátek stavby není přesně znám. Závěr klášterního kostela byl již v polovině osmdesátých let 12. století postaven do té míry, že v něm mohla být pohřbena matka Jindřicha Břetislava. Zpráva se však vztahuje k pohřbu jejího syna v roce 1197, který měl být uložen vedle ní. Není tedy zcela vyloučeno, že u příležitosti pohřbu Jindřicha Břetislava bylo přeneseno i tělo jeho matky, zesnulé před rokem 1186 (*Merhautová 1971, 113-117; Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 212-216*).

Problematické je však ztotožňování data pohřbu s časem dokončení první fáze výstavby, definované umělecko historickou analýzou stavby. Je třeba zdůraznit, že čas pohřbu matky Jindřicha Břetislava závisel na okamžiku její smrti a nikoliv na změně doksanské stavební huti. Ať již byly důvody k pohřbu v doksanské bazilice jakékoliv, fáze výstavby, trvající dlouhé časové období, nemohla být určujícím momentem. Jedinou variantou, kterou bychom mohli hypoteticky připustit jako určitý časový zlom, je situace, kdy pohřeb významné osoby vyvolal provizorní uzavření části chrámu a zadláždění interiéru ke zvýšení důstojnosti místa. Pro takové jednání však konkrétní doklady prozatím neexistují.

A. Merhautová klade dokončení stavby celého kostela do období krátce po roce 1200. Nepřímým dokladem jsou i počátky staveb přičítané doksanské huti, která mohla začít působit až po uzavření výstavby hlavního chrámu (*Radová-Štiková – Merhautová-Livorová 1957, 201-223*).

Datování konce stavby chrámu se tedy zdá být dosti pozdní. Fáze stavby, kdy je možné do chóru pohřbít ostatky význačné osoby, ještě nemusí být považována za závěrečnou, v níž předpokládáme i zadláždění celé stavby. Na druhou stranu však, fungoval-li provizorně uzavřený chór jako plnohodnotná kostelní stavba s běžným liturgickým provozem, nemůžeme

s jistotou vyloučit ani nějakou formu úpravy podlahy.³² Pro tyto úvahy nám však naprosto chybí jakékoliv podklady a můžeme se řídit pouze moderními představami, přenášenými do středověké skutečnosti.

4.5.4 Sakrální stavby spojované s nálezem dlaždic

Prisouzení dlaždic nalezených na katastru Brozan klášterní bazilice (*Zápotocký 1992, 212*) se děje zejména na základě významu stavby a nejistotě v datování ostatních kostelů. Avšak předpoklad, že dlaždice vyšehradského typu nacházíme ve významných hradeckých centrech a v klášterech, dosti narušují nálezy z drobnějších sídel, jako je Kostelec u Křížků (*Břicháček 1988, 85-88*) a Přestavlky u Hradce Králové (*Kořán 1959, 424-426*). Ačkoliv se jedná o pouhé fragmentární doklady, nelze je proto z diskuze odsunout.

Shrneme-li tedy pravděpodobné stáří sakrálních staveb na území Brozan a Doksan, získáme dosti neuspokojivý obraz. Chrám sv. Gotharda je stavebně historicky datován do konce 12. století, s poukazem na patrocinium do třicátých let 12. století. Stavba hřbitovního kostela sv. Petra a Pavla je na základě zhodnocení zachovaného zdiva části věže kladena do počátku 13. století, s nepřímými náznaky většího stáří. Vznik kostela sv. Klimenta, zcela neznámé podoby, spadá před rok 1226. Dokončení výstavby první fáze klášterní baziliky Narození P. Marie je na základě písemných pramenů datováno k roku 1186, závěr stavby je stylovou analýzou kladen do období po roce 1200.

Vztažení nálezu reliéfních dlaždic k jednomu z chrámů bude vždy pouze hypotetické. Dostupné informace rozhodně nejsou dostačující pro preferenci určité stavby. *M. Zápotocký* soudí, že dlaždice pocházely z klášterní baziliky (*1992, 90, 210-212*). Ačkoliv by se to vzhledem k významu stavby zdálo jako nejpravděpodobnější řešení, datování jak první stavební etapy, tak dostavby chrámu je natolik pozdní, že by znamenalo dost radikální úpravu chronologie českých dlaždic.³³ Buď by dlaždice vyšehradského typu spadaly do velmi širokého časového období, zahrnujícího desítky let, nebo by muselo být několik fází ostrovských dlaždic přesunuto do první poloviny 13. století, což na základě dnešních

³² Otázkou je, jak by takové provizorní uzavření nedostavěného chrámu vypadalo. Připustili-li bychom možnost vydláždění prostoru, musela by být dočasně umístěná stěna dostatečně reprezentativní, aby souzněla s náročně upraveným interiérem. Ačkoliv se často uvažuje o používání dosud nedokončeného kostela, archeologické doklady takovéto provizorní stěny rozhodně nejsou časté.

³³ V současné době je časová posloupnost jednotlivých typů dlaždic v průběhu raného a vrcholného středověku zřejmě zatížena chronologickými nesrovnalostmi. Do období od konce 12. století do šedesátých let 13. století nejsou, kromě menší skupiny nálezů z Ostrova, datovány žádné dlaždice. Pozdně románské stavby by tedy buď nemohly být dlážděny, nebo se nám nedochoval jediný doklad, což se jeví jako značně nepravděpodobné.

poznatků nelze akceptovat. Datace baziliky tedy spíše odporuje jejímu spojení s nálezem dlaždic, ačkoliv tuto variantu nelze zcela vyloučit.

Pro ostatní kostely jsou prozatím doklady natolik nedostačující, že otázka jejich možného vydláždění reliéfními dlaždicemi je v současné době nejspíš neřešitelná. Světlo do problému, pomineme-li krajní možnost archeologického výzkumu, může vnést jedině bližší studie o Doksanech a Brozanech jako sídelním celku. Ačkoliv již byla věnována pozornost jednotlivým osadám, studie shrnující osídlení na obou březích Ohře se dosud neobjevila. Připomeňme malé prostorové vzdálenosti mezi jednotlivými sídlišti, která nutně musela být v určitém vzájemném vztahu. Pouhá přítomnost románských kostelů v Doksanech a Brozanech naznačuje větší význam místa. Zda mohly být chrámy stavěny současně s klášterem je otázka, na níž neznáme odpověď. Spíše však můžeme počítat s variantou již existujícího sídliště, jehož důležitost byla určena polohou u brodu přes Ohři. Zde by přítomnost kostela nemusela překvapovat i v období před výstavbou klášterní baziliky.

Protože zatím neznáme podmínky, které určovaly použití reliéfních dlaždic vysehradského typu, nemůžeme vyloučit vydláždění některého z výše zmiňovaných kostelů právě takovými dlaždicemi.

4.5.5 Románské dlaždice

Nález v Brozanech pochází z roku 1973. Po upozornění studentky gymnázia, která přinesla do muzea dlaždici s motivem sfingy, bylo zpětně dohledáno místo nálezů. Jak se nakonec podařilo určit, dlaždice pocházely ze staveb v okolí brozanských domů čp. 301 a 302, které leží při východním okraji obce. Z nich byl vytěžený materiál vyvážen do jednoho ze zaniklých ramen Ohře, kde také došlo k prvnímu nálezů. Jejich stratigrafická situace však již bohužel nemohla být určena, známy jsou pouze profily a keramika zdokumentovaná v místě v roce 1967 (*Zápotocký 1992, 189-190*).

Jedná se o jednu celou a dva fragmenty dlaždice s motivem gryfa, jednu celou a dva fragmenty dlaždice se sfingou, šest celých a dvě trojúhelníkové výplňové dlaždice. Šestiboké dlaždice jsou rezné, na trojúhelníkových jsou dochovány zbytky polevy. Autor upozorňuje na ostrý reliéf dlaždic, které jsou interpretovány jako dosud nepoužité kusy. Hrany jsou mírně skosené tak, že svrchní plocha dlaždice je větší než plocha spodní. Celá situace je určena jako několik výrobků, popřípadě odpad nějaké dílny pracující v blízkosti.

M. Zápotocký se tak připojuje k hypotéze D. Hejdové a B. Nechvátala o existenci více dílen, které si navzájem půjčovaly kadluby pro výrobu dlaždic. Spojením nálezů dlaždic

s výstavbou prvé fáze románské baziliky P. Marie však posouvá dataci až k třetí čtvrtině 12. století (*Zápotocký 1992, 90, 210-212*).

Zastavme se nejprve u určení nálezu jako místa souvisejícího s dílenskou výrobou. Dost velká vzdálenost od nejbližší sakrální stavby by tomu nasvědčovala, zároveň je však soubor tak malý, že mohlo hypoteticky dojít i k jeho přemístění během dlouhé existence lokality. Ostrý reliéf dokládá, že dlaždice nebyly použity, mohly však být jako poškozené odhozeny v místě skladu. Povšimněme si ještě trojúhelníkových výplňových dlaždic. Podle zveřejněných fotografií nevykazují žádné vážnější poškození, kvůli kterému by musely být odhozeny, důvodem mohla být jediné špatně provedená glazura, kterou již za dnešního stavu nelze přesně rozpoznat. Abychom mohli dlaždice průkazně označit jako dílenský odpad, museli bychom na nich identifikovat poškození vzniklé již během výroby. V tomto případě se však bohužel jedná o poškození mechanické, k němuž mohlo dojít kdykoliv později, během pokládky či pozdější manipulací. Ačkoliv je tedy místo nálezu interpretovatelné jako okolí dílny, čemuž by nasvědčovala i výhodná poloha nedaleko řeky v blízkosti staršího osídlení, kriticky vzato pro to v současné době nemáme určující důkazy.

Nález dlaždic vyšehradského typu v Brozanech zůstává přes všechnu snahu nejasný. Ačkoliv doplňují síť známých dokladů, nejsme dosud schopni vyvodit z jejich existence nějaké bližší závěry.

4.6 Starý Plzenec

4.6.1 Charakter lokality

Mezi přemyslovskými hradeckými centry v raném středověku vynikal Starý Plzenec. V písemných pramenech se objevuje již na sklonku 10. století. Kromě správního centra byl hrad i důležitým tržištěm a komunikačním bodem na cestě ve směru Řezna a Norimberka. Poznatky o jeho podobě a funkci v raném středověku až donedávna vycházely převážně ze starších výzkumů, prováděných již na počátku 20. století. V poslední době se však ukazuje, že některé závěry bude možná třeba přehodnotit.

4.6.2 Historie výzkumu

První výzkum provedl na akropoli v roce 1906 B. Horák. Odkryté zbytky zdiva interpretoval jako pozůstatky kostela sv. Vavřince, známého z písemných pramenů (*Horák 1908, 438-447*). Další odkryvy ve Starém Plzenci uskutečnil v letech 1920-1922 A. Friedl

(*Doubová 1976, 19-28; Friedl 1921*). Výsledky starších akcí revidoval v roce 1972 výzkum A. Hejny. Jeho sondy zasáhly část interiéru i exteriéru rotundy sv. Petra (*Hejna 1976, 49-59*). Drobné výzkumy provedl A. Beneš a nejnověji ověřili situaci kostela sv. Vavřince sondáží i geofyzikálním průzkumem P. Kodera, K. Nováček a R. Široký (*Široký – Nováček – Kaiser 2004, 798-823*).

4.6.3 Románské stavby

Podobně jako z Vyšehradu i ze Starého Plzeňe známe doklady pro množství sakrálních staveb, které už dnes nedokážeme lokalizovat. Některé z nich však nepocházejí z akropole, ale z podhradí Starého Plzeňe (*Mencl – Benešová – Soukupová 1978, 29*). V našem souhrnu je tedy můžeme opomenout. Podoba a stáří kostela sv. Blažeje, zbouraného za Josefa II., je neznámá, kromě toho se nacházel již mimo prostor hradiště (*Kolář 1870, 418-419; Merhautová 1971, 324*). O kostelech sv. Václava a sv. Martina, které stávaly spíše v podhradí, opět disponujeme jen minimem informací (*Merhautová 1971, 324*).

Z původních raně středověkých staveb na hradišti v blízkosti nálezů dlaždic vyšehradského typu tedy zbývají kostely sv. Kříže, sv. Petra a sv. Vavřince (obr. 8:2).

Kostel sv. Kříže

Jeho základy byly odkryty již B. Horákem. Jedná se o menší jednolodní stavbu s obdélným chórem a apsidou, v západní části byly odkryty zřejmě zbytky empory (*Merhautová 1971, 323*). A. Friedl kostel datuje do první poloviny 12. století (*1976, 40*). Podkladů pro jeho časové zařazení je však velmi málo. A. Merhautová spatřuje výstavbu kostela buď v počáteční fázi existence hradu, nebo až na konci 12. století (*1971, 323*). V. Mencl, K. Benešová a H. Soukupová se přiklání spíše až k období první třetiny 13. století (*1978, 27*). Musíme se tedy spokojit s pouhým konstatováním, že jde o románskou stavbu.

Kostel sv. Vavřince

Fragment dlaždice vyšehradského typu byl nalezen i v interiéru chrámu sv. Vavřince. Jeho základy byly odkryty již B. Horákem, který zde rozpoznal dvě stavební fáze (*1908, 446*). A. Friedl pak ve dvacátých letech situaci přehodnotil a stavební fáze určil čtyři. Část staršího základu v interiéru, objevenou B. Horákem, interpretoval jako kamenný ochoz v zadní části chrámu. K jeho časovému zařazení se však autor nevyjádřil (*Friedl 1921, 262-266; 1976, 34-36*). A. Merhautovou byl kostel datován do doby kolem 1075 na základě přenesení ostatků sv.

Vavřince do Čech (1971, 323), k tomuto názoru se připojili i V. Mencl, K. Benešovská a H. Soukupová (1978, 27). První písemná zmínka pochází z roku 1266 (Merhautová 1971, 322; Široký – Nováček – Kaiser 2004, 805). Nově je však stavba interpretována jako gotický kostel, z jehož staršího předchůdce zbylo torzo zdi, zachycené B. Horákem (1908, 446). Autoři na základě umístění chrámu sv. Vavřince v centrální části akropole nevyklučují možnost, že byl hlavní sakrální stavbou hradu. Kostel mohl být i vícelodní. V případě, že se jednalo o drobnou jednododní stavbu autoři předpokládají spíše soukromou funkci. Hlavní chrám by pak původně stál na jiném místě, které již dnes není známo (Široký – Nováček – Kaiser 2004, 805).

Lze samozřejmě souhlasit se skutečností, že plánec publikovaný B. Horákem je z hlediska současných archeologických metod dosti nedokonalý. Ze zveřejněných námitek však není zcela patrné, proč je stavba určena jako gotická. V současné chvíli pracujeme zřejmě sice pouze s částí existujících informací, přesto se nelze vyhnout několika poznámkám. Jestliže je jednododní stavba, odkrytá B. Horákem, gotická, existence staršího vícelodního chrámu je dosti nepravděpodobná. Ačkoliv nemůžeme takový případ s naprostou jistotou vyloučit, jen velmi vypjatá situace by zapříčinila na místě původního náročného románského chrámu stavbu drobného gotického jednododního kostelíka.³⁴ Uvažovat o vícelodním chrámu na jiném místě akropole je sice možné, bez bližších indicií pro jeho existenci se však pohybujeme v oblasti pouhých hypotéz.

V případě Starého Plzně obzvlášť silně pocítujeme nedostatek dokumentace, která, jestliže existuje, není v literatuře dostupná. Pokusy o diskuzi nad pozůstatky jednoho z významných center raně středověkého českého státu tak nutně končí jen velmi mlhavou představou o jeho původní podobě.

4.6.4 Kostel sv. Petra

Jedná se o dosud stojící rotundu s podkovovitou apsidou. Právě z jejího interiéru pocházejí zlomky dlaždic vyšehradského typu, odkryté již A. Friedlem (Friedl 1976, 33-34; Hejna 1976, 50). Význam místa a relativně hojné písemné prameny snad měly vliv i na její velmi časnou dataci. Do 10. století ji datoval již A. Podlaha a s pomocí stylové analýzy zejména K. Guth (1925, 121-122) a V. Mencl (1959, 332-333; Mencl – Benešovská – Soukupová 1978, 27). A. Merhautová na základě drobných architektonických detailů

³⁴ Taková situace je dosti neobvyklá. Starší románské chrámy zanikaly nejvíce přestavbou na gotickou monumentální architekturu.

předpokládá stavbu rotundy již ve třetí čtvrtině 10. století. Kostel neměl sloužit jako farní, ale jako soukromá stavba (*Merhautová 1971, 322-323*). Výzkumem *A. Hejny* se dataci nepodařilo upřesnit (*1976, 49-59*). Teprve nedávno byla celá situace nově zpochybněna. Autoři studie o vývoji osídlení na území Starého Plzně poukázali na špatný stav rotundy, která utrpěla opakovanými zásahy pod úroveň terénu a necitlivými rekonstrukcemi do té míry, že už se zřejmě nedochovaly archeologické situace, na nichž by bylo možné chronologii ověřit. Na základě nepřímých důkazů, jimiž je předcházející hiát v osídlení a následný rozvoj místa posouvají dataci rotundy do 12. století. Poukazují na odkrytou dlažbu vyšehradského typu, která byla zřejmě nejstarší podlahou kostela (*Široký – Nováček – Kaiser 2004, 805-807*).

Na druhou stranu však informace o nejstarší fázi podlahy pocházejí ze starého výzkumu *A. Friedla*, kde není vyloučeno možné přehlédnutí méně nápadné konstrukce. Revizní výzkum *A. Hejny* v sektoru, který byl určen k výzkumu až na skalnaté podloží, maltovou podlahu naneštěstí vůbec nezachytil. V ostatních sektorech maltová křa zachycena byla, ty však byly zkoumány pouze do určité hloubky a pod úroveň malty nebylo sestoupeno. Sám autor konstatoval značné poškození terénů, způsobené předchozími výzkumy i amatérskými zásahy (*Hejna 1976, 55*).

Jak upozornili *R. Široký*, *K. Nováček* a *L. Kaiser*, v případě rotundy sv. Petra budeme v budoucnu odkázáni spíše do oblasti pouze pravděpodobných závěrů, protože od stratigrafických situací již nové informace zřejmě čekat nemůžeme. Pro dataci dlaždic vyšehradského typu, nalezených v interiéru chrámu, tak prozatím nenacházíme žádnou oporu.

4.6.5 Nález románských dlaždic

Při výzkumu kostela sv. Vavřince B. *Horákem* v roce 1908 byl nalezen fragment dlaždice s Neronem (*Horák 1908, 446; Hejdová – Nechvátal 1970, 122; Nechvátal 1977, 547*). Protože se však zřejmě jedná o jediný zlomek dlaždice v zásypu³⁵, nemůžeme zde pokládat existenci podlahy z dlaždic vyšehradského typu za zcela průkaznou. Vzhledem k množství předpokládaných přestaveb (*Merhautová 1971, 323*) a intenzitě osídlení akropole sem mohl být fragment druhotně přemístěn.

³⁵ „... v rumu, jenž kryl základy kostelíka, nalezeny šestihranné dlaždice ...“ (*Horák 1908, 446*). Popsaná situace není zcela jasná. Autor hovoří o dlaždicích v množném čísle, vyobrazen je však jediný zlomek. Mladší literatura ve výrazech většinou kolísá. V katalogu *D. Hejdové* a *B. Nechvátala* je uveden opět pouze jediný zlomek (*1970, 122*). Pravděpodobně byl tedy nalezen jeden fragment dlaždice.

Podobným případem je i zlomek polévané dlaždice s figurálním výzdobou. Ta byla nalezena na plošině pod kostelem sv. Vavřince (*Friedl 1921, 263; 1976, 36*), není však uvedeno, v jaké vzdálenosti od stavby.

Spolehlivější situaci nacházíme v rotundě sv. Petra. První dlaždice byly v jejím interiéru odkryty již během výzkumu A. Friedla v letech 1920-1922 a publikovány v katalogu *D. Hejdové a B. Nechvátala (1970, 121-124)*. Původně ležely v úrovni nad nejstarší maltovou krou (*Hejna 1976, 50*). Nálezu se podrobněji věnoval B. Nechvátal. Na základě nálezové situace a stylové analýzy dlaždic vydělil v rotundě pět fází podlahy. Nejstarší vápenná mazanice byla datována do konce 10. století. Po ní následovala v 11. století podlaha tvořená trojúhelníkovými dlaždicemi. Ta měla být na konci 11. či v průběhu 12. století nahrazena dlažbou vyšehradského typu, která by byla od konce 12. a v průběhu 13. století vyspravována geometrickými dlaždicemi. Jako nejmladší autor určil podlahu z prostých čtvercových dlaždic (*Nechvátal 1977, 550*).

Původní výklad však počítá v rotundě se třemi podlahami. Nejstarší je označena jako jílovito-písčítá s maltovým povlakem, nad ní je pak renezanční podlaha ze čtvercových dlaždic, překrytá později podobnou dlažbou v baroku (*Friedl 1976, 34; Hejna 1976, 50*).

První tři skupiny, vydělené na základě studia materiálu, B. Nechvátalem můžeme vnímat i jako součásti podlahy jediné. Maltová kra mohla být podkladem pro dlaždice vyšehradského typu, doplněné výplňovými trojúhelníkovými dlaždicemi. Podobně jako v Sázavě (*Nechvátal 1982, 248-249*) nemáme důvod předpokládat samostatnou podlahu tvořenou pouze trojúhelníkovými dlaždicemi, ačkoliv to samozřejmě s jistotou vyloučit nelze. Pozornost však vyvolává představa nahrazování dlaždic vyšehradského typu mozaikovou dlažbou s reliéfem (obr. 8:4) na konci 12. či v průběhu 13. století (*Nechvátal 1977, 550*). Určení tohoto typu dlaždic jako skupiny stylově a chronologicky odlišné zřejmě vzhledem k malému rozsahu článku uniklo pozornosti při hodnocení novějších nálezů z jiných lokalit. Přestože v současné době nedokážeme určit časové zařazení této skupiny, její blízkost nálezům dlaždic vyšehradského typu a zároveň značná odlišnost v systému pokládky vyvolává množství otázek.

Další nález fragmentu dlaždice s motivem Nerona pochází z výzkumu A. Hejny. Zlomek byl nalezen v druhotné poloze v novověké vrstvě, datované do druhé poloviny 16. století a spojené s renezančními úpravami stavby (*Hejna 1976, 52*).

V roce 1988 byly vně rotundy nalezeny dlaždice s motivem gryfa a sfingy a další typy, bohužel blíže nepopsané (*Merhautová 1988, 24-25*). Očividně tedy pracujeme pouze s částí známého materiálu, což zabraňuje pokusům o rekonstrukci původní situace v rotundě.

Celkově tedy z kostela sv. Petra pochází 2 zlomky dlaždice s motivem Nerona, z nichž jeden byl polévaný, u druhého není informace uvedena. Mezi dalšími nálezy nacházíme 2 polévané zlomky dlaždic se lvem a 9 polévaných výplňových trojúhelníků (*Hejdová – Nechvátal 1970, 122-123; Hejna 1976, 52*). Počty dlaždic s motivem gryfa a sfingy nejsou zveřejněny.

Mezi mozaikové dlaždice s reliéfem zahrnujeme 2 poloviční zlomky obdélných dlaždic s konvexními hranami (typ 21) 1 dlaždici tvaru sférického trojúhelníka (typ 22) (*Hejdová – Nechvátal 1970, 122-123*).

Mimo určené skupiny pak spadá zlomek dlaždice s lilí (obr. 8:3) (*Hejdová-Nechvátal 1970, 123*). *A. Merhautová* ji interpretuje jako „variaci vzoru typického pro borduru sázavského podlahového pole“ (1988, 24). V textu bohužel není uvedeno, o kterou borduru se jedná. Nemáme tedy jistotu, že nejde o dosud nepublikovanou informaci. Každopádně může přítomnost dlaždice s lilí v rotundě sv. Petra znamenat dosti zásadní skutečnosti. Mohlo se totiž jednat o dlaždici s vegetabilním motivem, která byla nějakým způsobem svázána s dlažbou vyšehradského typu. V druhém případě by náležela do skupiny mladších románských dlaždic a pak bychom v rotundě museli předpokládat ještě jednu fázi podlahy, případně vysrávku starší dlažby. Bohužel se jedná o malý zlomek, z nějž původní motiv dlaždice nelze určit.

Závěrem tedy můžeme shrnout, že Starý Plzenec neposkytuje takřka žádné opory pro dataci dlaždic vyšehradského typu, ani pro rekonstrukci způsobu jejich užití.

4.7 Shrnutí

Pro dataci dlaždic vyšehradského typu archeologickými metodami nenacházíme mnoho opor. Na základě předcházejícího rozboru vybraných lokalit s nálezy dlaždic lze konstatovat, že dosud uváděné argumenty pro datování dlaždic jak do poslední třetiny 11. století (*Hejdová – Nechvátal 1970, 403-407*), tak do druhé čtvrtiny 12. století (*Merhautová 1988, 10-16*) nemůžeme považovat za průkazné.

V současné době je tedy nutno konstatovat, že na základě dostupných údajů nelze datovat dlaždice vyšehradského typu přesněji, než do období od konce 11. století do konce 12. století, přičemž horní hranice může být korigována případným množstvím románských fází podlah, které v konkrétní stavbě nahradily dlažbu vyšehradského typu.

Naději pro upřesnění tohoto dosti širokého intervalu snad poskytují nálezy ze Sázavy (*Sommer 1996*) a rotundy sv. Václava na Malé Straně (*Čiháková – Müller 2006, 100-116*).

Jejich konkrétní vyhodnocení by mohlo alespoň částečně pomoci ve vytváření představy o stáří a délce užívání dlažby vyšehradského typu.

5. Románské dlaždice ze Žatce

5.1 Úvod

Abychom získali srovnatelný přehled s ostatními lokalitami, vybavenými v minulosti dlažbou vyšehradského typu, pokusme se uspořádat i kapitolu o Žatci způsobem podle výše naznačeného schématu. Ačkoliv v tomto případě pracujeme s konkrétním materiálem, naše poznatky o podobě a stáří architektury i celkovém charakteru místa plynou z již zprostředkovaných informací. Vzhledem k rozsahu výzkumů, které v Žatci proběhly a stále probíhají není možné sledovat jeho problematiku komplexně. Proto se práce v podstatě omezuje na soupis a zhodnocení románských dlaždic. Jejich nálezové situace byly vždy druhotné, ať už se jednalo kulturní vrstvy, sídlištní jámy či výplně hrobových jam. Vyhodnocení konkrétních nálezových situací je vázáno na vypracování specifického chronologicko-typologického schématu žatecké keramiky, které dosud není v plné míře publikováno.

Datace stratigrafických situací s nálezy dlaždic tedy proběhne v další fázi v rámci zpracovávání archeologických výzkumů Žatce. Předem je však třeba zdůraznit, že pro obecnou problematiku dlaždic vyšehradského typu zřejmě vyhodnocení nepřinese zásadnější argumenty. Je to určeno především faktem, že se jedná o použité dlaždice byly z chrámové stavby odstraněny zřejmě až po jejich znehodnocení. Pravděpodobně byly odhozeny do nejbližšího vhodného prostoru, jímž mohly být různé zahloubené objekty odpadního charakteru v blízkosti kostela. Intenzivní využívání místa k pohřbívání pokračovalo až do vrcholného středověku (*Marethová 2006, 25-27*). Neustálý pohyb vrstev i materiálu je tak nevyhnutelný.

Větším problémem, který překračuje možnosti poznání archeologickou metodikou je však neznámý časový interval, po který byly dlaždice v kostele funkční. Tento faktor prakticky zamezuje dataci použitých dlaždic v druhotných nálezových situacích. Je třeba zdůraznit, že se jedná o nejistotu takřka absolutní. Vzhledem ke křehkosti tehdy užívaných úprav povrchu glazováním svůj původní vzhled podlaha zřejmě ztrácela po několika letech.³⁶ Na druhou stranu je většina žateckých dlaždic ochozena natolik, že nejsme schopni rozpoznat

³⁶ Je třeba znovu zdůraznit, že nedisponujeme žádnými doklady pro alespoň rámcový odhad. Tvrzení tedy vychází z čistě subjektivních předpokladů.

původní reliéf. Za jak dlouho však k takovému opotřebení dojde, nelze odhadnout. Můžeme tedy alespoň opatrně pracovat s myšlenkou, že dlaždice byly vyměňovány až ve chvíli, kdy měly být nahrazeny, tedy při předláždění. To se mohlo uskutečnit již v raném nebo až ve vrcholném středověku materiálem, který dnes nedokážeme určit a datovat, ať už uvažujeme o prostých čtvercových keramických dlaždicích či dlažbě z kamene.

V rámci materiálu ze Žatce se tedy pokusme alespoň o relativní vydělení stylových a chronologických skupin, vztažení nálezů k pozůstatkům architektury a diskuzi o původní úpravě interiérů v raném středověku.

5.2 Charakter lokality

Město Žatec můžeme zařadit mezi prvotní hradská centra, v rámci problematiky nejstarších románských dlaždic alespoň částečně srovnatelným se Starým Plzencem. Čím se však od něj zásadně odlišuje, je jeho změna ve středověké město. I proto se jedná o jednu z nejzásadnějších lokalit pro některé otázky archeologie raného středověku.

Vznik hradiště je kladen na skloněk první poloviny 10. století (Čech 2004, 59).³⁷ Od této chvíle můžeme sledovat postupný vzestup jeho politické i hospodářské role, o němž svědčí množství archeologických dokladů, mimo jiné přítomnost železářské výroby a dalších řemesel. Pravý význam raně středověké žatecké aglomerace se však ukáže až po vyhodnocení velkých objemů informací, získaných během archeologických výzkumů posledních let.

5.3 Historie výzkumu³⁸

Vzhledem k nedávnému shrnutí archeologických aktivit na území města Žatce zde budou jmenovány jen ty akce, které měly přímou souvislost s nálezem románských dlaždic. To se týká i historických zmínek v písemných pramenech (k nim blíže Bubeník – Uhlíková 1977, 193-196; Beránek – Ebel – Čech 2004, 3-50; Čech 2004).³⁹

Žatecké románské dlaždice pocházejí, až na drobné výjimky, ze dvou poloh, a to ze Žižkova a Chelčického náměstí (obr. 9). Nálezy z těchto míst, známé do roku 1977, shrnul J.

³⁷ O přesné dedrochronologické dataci zbytků dřev z dřevohlinité konstrukce prvního opevnění již proběhla diskuze odborném tisku (Čech 2004, 59; Štefan 2004, 857-858; Kyncl 2004, 859). Pro problematiku románské architektury však není datace počátků hradu určující.

³⁸ Za informace o archeologických výzkumech v Žatci děkuji P. Čechovi.

³⁹ Na podzim roku 2006 byla obhájena diplomová práce B. Marešové „Vývoj pohřbívání v raně středověkých aglomeracích a lokačních městech na příkladu Žatce“ na ÚPRAV UK FF. Vzhledem k tomu, že se obě práce v tomto bodě překrývají a mezi obdobím jejich vypracování není časový posun, během kterého by mohlo dojít k odhalení nových skutečností, není v této práci obecný úvod obsažen. Uváděny budou pouze skutečnosti mající přímou souvislost s nálezem románských dlaždic.

Bubeník a O. Uhlíková. Ze Žižkova náměstí pocházela mladohradištní a středověká keramika, převážně ze sběrů v blízkosti výkopů. Zásadnější je nález z roku 1959, kdy měl být v základech novostavby při Kněžské bráně nalezen zbytek románského zdiva s polokruhovým portálem, u nějž nebylo možno určit, zda se vztahuje k zaniklému klášteru, spolu s keramikou z 11. a 12. století. (*Bubeník – Uhlíková 1977, 199*). Další archeologickou akcí na Žižkově náměstí byl až rozsáhlý výzkum P. Čecha v letech 1999-2000 a v roce 2004. Z něj pocházejí dlaždice, které jsou součástí této práce. Jeho průběh a předběžné výsledky budou dále popsány.

Z Chelčického náměstí pochází ze starších nálezů mladohradištní keramika z blízkosti děkanského kostela, většinou opět ze sběrů při stavbách (*Bubeník – Uhlíková 1977, 197-18*). Na počátku devadesátých let 20. století zde byl sledován výkop pro inženýrské sítě, který upozornil na přítomnost středověkého pohřebiště (*Čech 1994; rukopis*).

Rozsáhlý výzkum P. Čecha na Chelčického náměstí pak probíhal v letech 1997 a 1998. Během něj byly kromě rozsáhlého pohřebiště odkryty pozůstatky sakrální stavby neznámého zasvěcení.

5.4 Románské stavby

Na velké množství středověkých sakrálních staveb v Žatci upozornil již J. Tomas. V pramenech 14. století se objevuje 13 různých patrociníí. Autor srovnáním s dalšími raně středověkými aglomeracemi dospěl k názoru, že většina zmiňovaných staveb pocházela ještě z raného středověku. Množství drobných kostelíků, které v mladším středověku zanikaly anebo prošly zásadní proměnou, je charakteristické pro předlokační uskupení (*Tomas 1967, 23-47*).

Situace v Žatci je v rámci lokalit s dlaždicemi vyšehradského typu dosti výjimečná tím, že spolu s dlaždicemi byly objeveny i k nim přináležející dosud neznámé sakrální stavby.

Kostel sv. Petra a Pavla

Teprve archeologickým výzkumem na Žižkově náměstí se podařilo lokalizovat minoritský klášter, jehož poloha byla do té doby neznámá. Tento řád přišel do Žatce až v době založení právního města kolem poloviny 13. století (*Tomas 1967, 25*). V rámci kláštera existoval i kostel sv. Petra a Pavla (obr. 9:1), doložený k roku 1313 (*Čech 2004, 114*). Podle V. Razíma měl být již existující raně středověký kostel svěřen do užívání minoritám, kteří tak nemuseli bezprostředně začít se stavbou nového chrámu, jak bylo jinak běžné. Proto se také

usídlili na neobvyklém místě v centru města. Obvykle byly totiž kláštery žebravých řádů stavěny spíše na okraji sídel. Autor upozorňuje i na patrocinium sv. Petra, které spadá mezi nejstarší česká zasvěcení (*Razím 2004, 168-169*).

Do nedávné doby se soudilo, že minoritský kostel na Žižkově náměstí vznikl až ve vrcholném středověku. Během nově proběhlého archeologického výzkumu se však ukázalo, že měl staršího předchůdce. Gotický chrám měl podobu trojlodí. O původní stavbě na stejném místě svědčí především kámen se stopami polychromie v základovém zdivu a zbytky omítky ve vrstvě pod podlahou. Z původního raně středověkého kostela se zachovala část kvádřikového základového zdiva (*Čech 2004, 75, 114*).

O hypotetické podobě stavby však dosud nebyla vedena rozsáhlejší diskuze, protože výzkum je dosud ve stádiu zpracování. Můžeme tedy konstatovat pouze pravděpodobné románské stáří stavby. Dlaždice mohou být vztaženy k této stavbě zejména kvůli prostorovému rozložení v rámci výzkumných sektorů (obr. 10). Mozaikové dlaždice s reliéfem se totiž koncentrovaly v blízkosti zaniklé stavby, v určitém odstupu od blízkého kostela Nanebevzetí P. Marie. Přesto však nemůžeme vyloučit i přenesení dlaždic z likvidované podlahy do větší vzdálenosti. Nelze totiž považovat za naprosto jistou představu, že odpad, jímž ve chvíli svého zániku dlaždice jsou, je odhozen do bezprostředně nejbližšího prostoru kostela. V situaci, kdy by podlaha zanikla v souvislosti s rozsáhlou gotickou přestavbou jistě nebylo účelné, aby byly veškeré v ten okamžik nepotřebné architektonické detaily hromaděny kolem zdí kostela. Takové jednání bychom přepokládali v okamžiku, kdy by se v těch místech nacházely jámy či alespoň terénní deprese, které bylo třeba vyrovnat. Jinak by však byly logicky na obtíž a stavební odpad by překážel jak manipulaci s novým materiálem, tak samotné práci řemeslníků.

Datace nálezového souboru dlaždic na základě stratigrafických podkladů bude provedena až po vyhodnocení konkrétních nálezových situací.

Kostel Nanebevzetí P. Marie

Hlavní žatecký, původně románský chrám je situován ve středu ostrožny (obr. 9:2). Během doby prodělal množství přestaveb až do konečné novověké podoby. Do raného středověku jej poprvé datoval V. Mencl. Podle něj mohla románská stavba existovat ještě na konci 14. století, kdy byla teprve nově obezděna gotickou lodí a částečně do ní pojmuta (*Mencl 1961, 191*).

V nedávné době proběhl komplexní stavebně-historický průzkum, který posunul pravděpodobné datum vzniku kostela do období kolem roku 1200. Máme tak před sebou pozdně románskou stavbu, která je rekonstruována do hypotetické podoby trojlodní baziliky se dvěma věžemi v severním průčelí. Její vznik by měl souviset s lokací města, které proběhlo ještě před polovinou 13. století. Situaci potvrdil i archeologický výzkum na Žižkově náměstí. Konstrukce související s výstavbou kostela Nanebevstoupení P. Marie porušovaly sídlištní vrstvy z 80. let 12. století (*Beránek – Ebel – Čech 2004, 32-35*).

Použití dlaždic i na podlaze této stavby je možné. Ve třech sektorech v její blízkosti byly nalezeny dlaždice jak vyšehradského typu, tak mozaikové dlaždice s reliéfem, i když v menším množství než v okolí minoritského kostela sv. Petra a Pavla (obr. 10). Tuto představu však narušuje pozdní datování stavby. Položení základního kamene je tradicí kladeno k roku 1206 (*Beránek – Ebel – Čech 2004, 32-35*). Nastíněná varianta je proto velmi hypotetická.

Kostel neznámého zasvěcení na Chelčického náměstí

Jedná se o další stavbu, která byla odkryta až archeologickým výzkumem. Během let 1997-1998 byla postupně zkoumána plocha, na níž se objevilo jednak etážové středověké pohřebiště, jednak základový vkop neznámé stavby (obr. 11). Ta byla interpretována jako pozůstatek raně středověkého kostela. Počátky pohřebiště spadají do první třetiny 11. století, jeho závěr je datován do 13. století. Odkrytý základový vkop autor výzkumu určil jako pozůstatek věže na západní straně kostelíka. Z východního závěru se dochovala část zdiva, interpretovaná jako apsida. Prostor, kde by měla být loď, byl však zničen novodobými terénními úpravami. P. Čech podobu kostela rekonstruoval jako drobnou jednolodní stavbu s věží a apsidou, u níž předpokládá dvě fáze. U starší z nich nevyklučuje ani možnost dřevěné stavby. Mladší, výzkumem zachycená fáze je datována do první poloviny 12. století, protože porušuje starší hroby z 11. století. Nepřímým důkazem jsou i nálezy románských dlaždic v mladších vrstvách. Kostel zřejmě zanikl před polovinou 13. století, o čemž svědčí zlomky kolonizační keramiky v mladším vkopu (*Čech 2004, 95-99; rukopis*).

Otázka původní podoby kostela dosti složitá. Vzhledem k velmi fragmentární zachovalosti architektonických pozůstatků je rekonstrukce původní podoby v podstatě nemožná. Zajímavým faktem je koncentrace nálezů dlaždic v interiéru západní části stavby a v její těsné blízkosti. To by svědčilo o zániku stavby v době, kdy byly zbytky dlažby ještě na místě a nebyla tedy nikam transportována. Příslušnost dlaždic právě k této stavbě je dosti pravděpodobná, v blízkém okolí se nenachází další raně středověký kostel.

5.5 Románské dlaždice

Počet raně středověkých dlaždic ze Žatce, získaných výzkumy posledních let, je poměrně velký. Hned v úvodu je však třeba konstatovat, že většina z nich je zcela opotřebovaná a jejich typ i stáří je možné určit pouze podle tvaru a materiálu. Zejména charakter keramické hmoty je v tomto případě velmi dobrým vodítkem. Ve vrcholném středověku zřejmě došlo ke změně surovinových zdrojů pro výrobu jak keramiky, tak dlaždic. Románské dlaždice tak lze od mladších nálezů snadno rozpoznat díky velmi slídnatému charakteru. Je nutno zdůraznit, že toto pravidlo platí téměř absolutně. Zatímco se raně středověký keramický stavební materiál díky obsahu slídy charakteristicky třpytí již na první pohled, vrcholně středověké dlaždice neobsahují slídu žádnou. I když se tedy jedná o velmi drobný úlomek, který by byl v obvyklém případě pokládán za nedatovatelný, v Žatci je možno jej spolehlivě určit jako raně středověký.

Z hlediska stylového na lokalitě nacházíme dvě větší skupiny, a to dlaždice vyšehradského typu a mozaikové dlaždice s reliéfem (tab. 4, 6). Kromě nich jsou přítomny i některé dlaždice, které jsou k vyšehradskému typu volně řazeny.

5.5.1 Vyšehradský typ

Dlaždice vyšehradského typu jsou zastoupeny šestibokými dlaždicemi s motivem Nerona, sfingy a gryfa spolu s výplňovými trojúhelníky (tab. 4, 6). Motiv lva se dosud v materiálu nepovedlo identifikovat. Nejzajímavějším je vyobrazení motivu císaře Nerona, které se v Žatci vyskytuje ve dvou variantách. Již z dřívějších dob byla známa náhodně nalezená dlaždice, na níž je panovník vyobrazen bez nápisu Nero (*Hejdrová – Nechvátal 1970, 124-126*). Jinak je reliéf téměř totožný. Při výzkumu na Žižkově náměstí byla nalezena další, téměř celá dlaždice tohoto typu (obr. 36). Další dva fragmenty jsou příliš drobné, aby na nich mohl být rozdíl patrný. Co však na celé situaci překvapuje nejvíc, je zlomek dlaždice z výzkumu na Chelčického náměstí, kde nacházíme klasický typ s nápisem (obr. 21). Nacházíme tak na jedné lokalitě dvě modifikace jednoho typu dlaždic, z nichž každá byla užita v jiné stavbě. Příčinu tohoto jevu lze hledat jen těžko. Připomeňme jenom, že neznáme důvody, jež vedly k užívání dlaždic s obrazem císaře Nerona. Tím spíše tedy nedokážeme odhadnout, proč byl motiv převzat bez vysvětlujícího opisu. Dlaždice s nápisem je polévaná, dlaždice bez něj jsou pouze rezné.

Dlaždice s motivem gryfa a sfingy jsou zastoupeny jen několika fragmenty, na nichž nejsou patrné odchylky od obvyklého provedení (tab. 4, 6). Dlaždice s gryfem jsou na Chelčického náměstí glazovány, ze Žižkova náměstí pochází jeden neglazovaný fragment. Jediný zlomek, který byl určen jako sfinga, byl nalezen na Žižkově náměstí.

Dlaždic tvaru rovnostranného trojúhelníku, které mohou tvořit doplňkový typ k šestibokým reliéfním dlaždicím, bylo nalezeno relativně mnoho (tab. 3, 6). S naprostou jistotou však většinou nejdou určit, protože v mladších dobách používané trojúhelníkové dlaždice mírně sférického tvaru jsou velmi opotřebené a rozdíl mezi nimi je pak těžko rozpoznatelný. Navíc použití dlaždice tvaru trojúhelníku mohlo nastat i mimo spojitost s dlažbou vyšehradského typu, proto jejich nález není považován za spolehlivý doklad tohoto typu dlažby.

Z Chelčického náměstí pochází i dlaždice se s propletenými rostlinnými úponky (obr. 14), jejíž obdoba se vyskytuje na Ostrově (*Merhautová 1988, 16*) a nově v rotundě sv. Václava na Malé Straně (*Čiháková – Müller 2006, 115*). Ačkoliv je fragment velmi setřelý, zbytky úponky se zachovaly jako negativ odlišený od glazury, jejíž stopy zůstaly v prohlubních. Reliéf je částečně patrný i v charakteru samotné keramické hmoty. Jejím vtlačením do formy byla pozměněna její struktura tak, že se drobné částice ostřiva zformovaly do tvaru zmizelého reliéfu.

Zajímavou dlaždicí je typ s lilí (obr. 45), nalezený při výzkumu na Chelčického náměstí. Ačkoliv si jeho přiřazením k dlaždicím vyšehradského typu nemůžeme být zcela jisti, nacházíme analogický exemplář v nálezech ze Starého Plzece (*Hejdová – Nechvátal 1970, 121, obr.6:7*). Díky nálezu ze Žatce je možno dlaždici rekonstruovat jako čtvercovou, případně obdélnou.

Mezi materiálem bylo rozlišeno i několik fragmentů, na nichž je sice reliéf patrný, ale buď pro značnou setřelost nebo malé rozměry zlomku je nebylo možno určit. V některých případech nelze vyloučit, že se může jednat i o reliéf dosud neznámý.

5.5.2 Mozaikové dlaždice s reliéfem

Celé schéma dlažby tohoto typu, jak jej rekonstruovala *I. Boháčová a J. Špaček (1999, 487-510)*, je složeno ze tří typů dlaždic. Jedná se o obdélné dlaždice s konvexními hranami, zdobené jednoduchým geometrickým vzorem, šestiboké dlaždice s konvexními hranami s motivem propletené pásky ve tvaru Davidovy hvězdy a středovou rozetou a trojúhelníkové dlaždice s propletenou páskou a čtyřlísty.

V Žatci se tento typ dlažby našel v poměrně hojném počtu na Žižkově náměstí (tab. 4). Zastoupeny jsou všechny tři typy včetně dlaždice sloužící zřejmě jako okraj. Jedna strana obdélné dlaždice s konvexními hranami byla rovně seříznuta tak, aby mohla ukončit celý vzor na navázat jej pravděpodobně na okraj podlahy. Všechny dlaždice jsou však velmi opotřebovány, takže na obdélných dlaždicích se reliéf nezachoval vůbec, na šestibokých i trojúhelníkových dlaždicích můžeme reliéf rekonstruovat v podstatě tak, jak jej nacházíme na materiálu z jiných lokalit.⁴⁰

Většina obdélných dlaždic nese po stranách zbytky glazury. Na zbytcích reliéfu šestibokých dlaždic s konvexními hranami je však patrné, že nikdy glazovány nebyly. Dlažba tak zřejmě využívala optického kontrastu mezi polévanými a režnými prvky.

Pokusů o dataci mozaikové dlažby s reliéfem zatím nebylo mnoho. *B. Nechvátal* ji na základě nálezů ze Starého Plzece datoval do 12. až první poloviny 13. století (1977, 550), *I. Boháčová* ji ve Staré Boleslavi považuje za v podstatě současnou s dlažbou vyšehradského typu (2003, 10). Vzhledem k tomu, že se většinou jedná o nálezy v druhotných stratigrafických situacích, prozatím dlaždice nelze datovat archeologickými metodami.

Z hlediska stylového rozboru je na dlaždicích nejvíce zarážející skloubení dvou dosti odlišných prvků. Je to jednak románský reliéf, tvořený klasickým způsobem z kadlubu, jednak jejich konvexní hrany, analogické již zcela odlišnému pojetí raně gotických mozaikových dlažeb. Naskytá se tak otázka, zda se nejedná o unikátní prolnutí dvou stylových specifíků na sklonku románského slohu. V hodnocení mozaikových dlaždic s reliéfem se však pohybujeme na zcela neznámém poli. Až donedávna totiž vůbec nebyly známy a ani v okolních evropských zemích nenacházíme materiál, který by jim byl alespoň vzdáleně podobný.

5.5.3 Technická specifiky

Na dlaždicích ze Žatce se povedlo identifikovat několik prvků, které měly význam pro způsob jejich pokládky. Na většině dlaždic vyšehradského typu nebyly pozorovány zbytky malty.⁴¹ Nepřímo by se tak potvrdzovala hypotéza *J. Čihákové* a *M. Müllera*, že dlaždice vyšehradského typu byly kladeny na sucho (*Čiháková – Müller 2006, 112*).

⁴⁰ Mezi nálezy z Ostrova, Staré Boleslavi, Starého Plzece a Sázavy, kde byl doposud tento typ dlažby objeven, existují drobné rozdíly v provedení reliéfu. Motiv se však zatím zdá všude stejný.

⁴¹ Výjimkou je dlaždice s Neronem ze Žižkova náměstí 3079_04.

Na jedné dlaždici s neurčitelným reliéfem byly také zaznamenány stopy, které můžeme interpretovat jako pozůstatky pokusu o mechanické rozdělení dlaždice na části (obr. 12). Ta se zřejmě zlomila a proto byla odhozena.

Některé Mozaikové dlaždice s reliéfem nesou na spodní straně stopy záměrného zdrsnění povrchu příčnými rýhami, které mělo vést k lepší fixaci dlaždic na podklad.

5.5.4 Nálezy ze Žižkova náměstí

Pro lepší odlišení souborů ze dvou výzkumů, které možná mohly v předchozích rádkách poněkud splynout, shrňme ještě na závěr jejich specifika. Na Žižkově náměstí (obr. 10) se pohybujeme v dosahu dvou sakrálních staveb, přičemž u předchůdce minoritského chrámu sv. Petra a Pavla neznáme jeho stavební podobu, chrám Nanebevzetí P. Marie je však datován až do doby pro použití dlaždic vyšehradského typu dosti pozdní.

Mozaikové dlaždice, které bychom teoreticky mohli datovat až do první poloviny 13. století se však dosti přesvědčivě koncentrují v blízkosti kostela sv. Petra a Pavla (tab. 4) Dlaždice vyšehradského typu, ačkoliv se jedná o malé množství exemplářů, pocházejí také ze sektorů blízkých předchůdci minoritského kostela. Výjimkou je zlomek dlaždice s gryfem ze sektoru 03 v blízkosti baziliky Nanebevzetí P. Marie (obr. 22).

Situaci tedy můžeme velmi hypoteticky rekonstruovat tak, že původní románský kostel, předcházející minoritskému sv. Petru a Pavlu, byl zřejmě vybaven dvěma fázemi dlažby. Starší byla tvořena reznými dlaždicemi vyšehradského typu, mezi nimiž byl obsažen i motiv Nerona bez nápisu, které byly doplněny pravděpodobně glazovanými trojúhelníkovými dlaždicemi. Další fázi pak představovala podlaha z glazovaných i rezných mozaikových dlaždic s reliéfem. Pro dataci obou skupin bez vyhodnocení konkrétních nálezových situací zatím nemáme podklady.

5.5.4 Nálezy z Chelčického náměstí

Zde se dlaždice koncentrují v pravděpodobné západní části kostela neznámého zasvěcení (obr. 11). Jedná se buď o dlaždice vyšehradského typu anebo o dlaždice neurčitelné. Mohla zde tedy existovat podlaha z glazovaných šestibokých dlaždic, doplněná čtvercovými dlaždicemi s propletenými úponky analogickými nálezům z rotundy sv. Václava na Malé Straně (*Čiháková – Müller 2006, 100-116*). Navíc se zdá, že glazura dlaždice s gryfem a dlaždice s Neronem se liší. Glazura na dlaždici s gryfem je tmavá, téměř černá, zatímco poleva dlaždice s Neronem má šedožlutý nádech. Jejich odlišnost by však bylo třeba

prokázat chemickou analýzou. V případě, že byly užity dvě odlišné glazury, byl výsledný estetický dojem dosti zajímavý.

Podklady pro dataci ani v tomto případě nedovolují zpřesnit chronologii dlaždic vyšehradského typu.

6. Závěr

Dlaždice vyšehradského typu jsou vzácným dokladem vybavení interiéru románských staveb, jaký odjinud než z Čech a Moravy prozatím neznáme. Zarážející je jejich poměrně značné rozšíření na českých lokalitách a současně uniformní provedení reliéfu. Řešení otázek původu, stáří a ikonografického obsahu zaměstnává již generace badatelů, přesto však na mnohé z nich stále neznáme uspokojivou odpověď. V poslední době přibylo množství materiálu, který by mohl být podnětem k novému zhodnocení celé problematiky. Zažité představy totiž vycházely z mnohem omezenějšího celku informací, než jaký máme dnes k dispozici.

Cílem práce bylo zejména poukázat na některé aspekty problému, u kterých kromě tradičního vysvětlení existují i možnosti alternativního výkladu. Týká se to zejména ikonografického rozboru vyobrazení na dlaždicích a jejich datace.

V tradičním schématu byly symboly na dlaždicích vyšehradského typu vysvětlovány buď jako spodobnění zla, které je pokořováno svým umístěním v nejnižší významové rovině chrámu (*Hejdová-Nechvátal 1970, 401*), anebo jako souboj pozitivního a negativního principu, který je představován dvěma páry symbolů položených proti sobě (*Merhautová 1980; 1988, 10-15*). Na základě rozboru jednotlivých motivů i obecného vnímání podobných symbolů v raném středověku je možné připustit i třetí výklad, kdy zobrazení na podlaze jako méně významné části chrámu mohla představovat obraz světa v jeho pozitivních a negativních aspektech. Ikonograficky by tak podlaha tvořila částečně autonomní rovinu, která by doplňovala hlavní významové téma, ztvárněné na dnes nedochovaných hlavních částech chrámu.

V otázkách datace dosud převažovaly dva názory, odvíjející se každý od nálezové situace jiné lokality. První, zveřejněný *D. Hejdovou* a *B. Nechvátalem* dlaždice na základě rozboru statigrafické situace podlahy kostela sv. Vavřince na Vyšehradě datuje do poslední třetiny 11. století (*1970, 107*). Interpretace se však odvíjí od počátku výstavby chrámu, který sám o sobě není jistý.

Druhý názor byl představen *A. Merhautovou*, která klade počátky dlaždic vyšehradského typu do souvislosti s výrobní aktivitou ostrovského kláštera (1988, 10-12). Jejich užití v nejstarší podlaze klášterní baziliky je spojováno, stejně jako v případě Vyšehradu, s nejstarší fází stavby, která je kladena do období následujícího po písemně doloženém požáru, jímž byl v roce 1137 Ostrov postižen. Doposud však nemáme žádné naprosto přesvědčivé důkazy pro to, že počátek výstavby ostrovské baziliky souvisel s požárem. Stavba mohla začít jak před tímto datem, tak po něm. Navíc tato představa koliduje s nálezem mladší románské dlaždice pod základovým zdívem chóru kostela.

V obou případech jsou dlaždice vyšehradského typu datovány stářím architektury, ve které byly nalezeny. Je však známou skutečností, že datace samotných románských staveb je dosti obtížná (*Merhautová 1971*). Jestliže tedy nemáme jistotu o době založení určitého kláštera či chrámu, nemůžeme od tohoto data odvíjet ani stáří dlaždic.

Rozborem několika dalších raně středověkých lokalit se ukázalo, že ve své většině nemůžeme, stejně jako v případě Ostrova a Vyšehradu, spolehlivě datovat počátky staveb a v důsledku toho ani dlaždice vyšehradského typu.

Ani v případě Žatce nelze k otázce stáří dlaždic připojit nové poznatky dříve, než budou konkrétně vyhodnoceny jejich nálezové situace spolu s pozůstatky architektury. Románské dlaždice z výzkumů na Chelčického a Žižkově náměstí jsou však i bez znalosti přesného datování významným dokladem románského pojetí chrámového interiéru.

V kostele neznámého zasvěcení na Chelčického náměstí byla užita zřejmě klasická dlažba vyšehradského typu. Zajímavostí je však pravděpodobné užití dvou různých odstínů glazur.

V kostele, který je pravděpodobným předchůdcem minoritského kostela sv. Petra a Pavla, byly zřejmě zachyceny dvě fáze podlahy. První z nich tvořily režné dlaždice vyšehradského typu, mezi nimiž vyniká místně modifikovaná dlaždice s obrazem panovníka bez nápisu Nero, jak jej známe z ostatních lokalit. Mladší podlaha pak byla obdobná dlažbě ze Staré Boleslavi, jak ji rekonstruovali *I. Boháčová* a *J. Špaček* (1999, 487-510). Některé dlaždice byly polévané, jiné nikoliv, takže zde docházelo k zajímavému kontrastu mezi režnou a glazovanou plochou.

Protože neznáme podobu obou výše zmíněných žateckých kostelů, nemůžeme si ani vytvořit bližší představu o jejich konkrétním rozložení v interiéru.

Závěrem je možno shrnout, že výsledkem pokusu o revizi alespoň některých aspektů problematiky dlaždic vyšehradského typu je spíše zpochybnění starších závěrů než vytvoření nové, obecně přijatelné představy o jejich stáří, ikonografickém obsahu a vývoji. Abychom

však mohli alespoň o něco pokročit v jejich poznání, je nutno nejprve přijmout fakt, že objem informací, kterými v otázce dlaždic vyšehradského typu disponujeme, je ve skutečnosti velmi malý.

7. Literatura

- Balcárek, E. V. 1929:* Doksany nad Ohří, bývalý klášter premonstrátek. Praha.
- Bažant, J. 2000:* Umění českého středověku a antika. Praha.
- Belcredi, L. 1993:* *Archeologický výzkum kaple svaté Kateřiny a areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, Archaeologia historica 18, 315-342.*
- Benedikt z Nursie 1998:* Regula Benedicti: Řehole Benediktova. Praha.
- Beneš, F. 1863:* Doksany, býv. královský, panenský klášter Praemonstrátek na Ohří, Památky 5, 162-179, 193-203.
- Benešová, K. 2003:* Poznámky k ostrovskému klášteru v době gotiky. In: Stehlíková, D. – Brych, V. (eds.), 1000 let kláštera na Ostrově (999-1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku, Praha, 43-54.
- Benešová, K. 2005:* Slohové souvislosti vrcholně gotické přestavby Sázavského kláštera (1315-1420), *Historia Monastica : Colloquia mediaevalia Pragensia 3, 163-174.*
- Beránek, J. – Ebel, M. – Čech, P. 2004:* Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci, Průzkumy památek 11/2, 3-50.
- Bernard z Clairvaux 2004:* O milosti a svobodném rozhodování. Praha.
- Bernstein, D. J. 1986:* The Mystery of Bayeux Tapestry. Chicago.
- Biedermann, H. 1992:* Lexikón symbolov. Bratislava.
- Blažek, J. – Kotyza, O. 1995:* Raně středověké sídliště poblíž kostela sv. Petra a Pavla v Doksanech a otázka existence (či neexistence) zeměpanského dvora v těchto místech. In: Blažek, J. – Meduna, P. a kol. 1995, Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983-1992, Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech 2, 213-224, Most.
- Boháč, Z. 1970:* Patrocinia kostelů při nejstarších kláštorech a kapitulách v českých zemích, *Historická geografie 5, 51-77.*
- Boháč, Z. 1973:* Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. *Český časopis historický 21, 369-388.*

- Boháčová, I. 2003: K vybavení interiéru sakrálních staveb, in: I. Boháčová ed., Stará Boleslav, Přemyslovský hrad v raném středověku, Mediaevalia archeologica 5, 205-210.*
- Boháčová, I. – Špaček, J. 1999: Podlahové dlaždice z archeologických výzkumů v okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi, Archeologie ve středních Čechách 3/2, 487-510.*
- Borkovský, I. 1960: K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě, Památky archeologické 51, 332-387.*
- Borkovský, I. 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.*
- Břicháček, P. 1988: Nález románských dlaždic v Kostelci u Křížků, Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 85-88.*
- Břicháček, P. 1994: Nové nálezy středověkých dlaždic v Milevsku (okr. Písek), Archeologické rozhledy 46, 319-321.*
- Břicháček, P. – Poláková, M. 2006: Archeologická překvapení v Milevsku: unikátní nálezy pod dlažbou kostela, Dějiny a současnost, 12.*
- Břicháček, P. – Richter, M. – Sommer, P. 2003: Archeologie k miléniu ostrovského kláštera. In: Stehlíková, D. – Brych, V. (eds.), 1000 let kláštera na Ostrově (999-1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku, Praha, 7-28.*
- Bubeník, J. 1977: Na okraj objevů v bývalém slovanském klášteře v Sázavě nad Sázavou, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 117-127.*
- Bubeník, J. – Uhlíková, O. 1977: K počátkům města Žatce (Topografie raně středověkých nálezů na jeho území). Památky archeologické 68, 193-218.*
- Camille, M. 1992: Image on the Edge: the Margins of Medieval Art. Cambridge.*
- Čarek, J. 1947: Románská Praha. Praha.*
- Čech, P. 1994: Archeologický výzkum při rekonstrukci plynovodu v Žatci (předběžná zpráva), Archeologické rozhledy 46, 65-80.*
- Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: Žatec, Holodňák, P. – Ebelová, I. edd., Praha, 54-114.*
- Čech, P.: Dva raně středověké kostely ze Žatce: Archeologické výzkumy kostela sv. Víta a kostela neznámého patrocinia na Chelčického náměstí. (rukopis)*
- Čiháková, J. – Müller, M. 2006: Zpráva o nálezu rotundy sv. Václava na Malostranském náměstí v Praze. Zprávy památkové péče 66/2, 100-116.*
- Dobová, M. 1976: Archeologické výzkumy a nálezy na území Starého Plzně, o. Plzeň-jih. In: Tisíc let Staré Plzně, 19-28.*

- Dragoun, Z. 1993: Středověké podlahy a dlaždice z břevnovského kláštera, Zprávy památkové péče 53/5, 170-176.*
- Dragoun, Z. – Tryml, M. 1977: Předběžné výsledky archeologického výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8), in: Středověká archeologie a studium počátků měst, 220-224.*
- Drda, P. 1970: Jablonecká skupina středověkých dlaždic, Archeologické rozhledy 22, 733-738.*
- Dufková, M. 2001: Fantastický svět na vyšehradské dlažbě. In: Královský Vyšehrad II. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, ed. B. Nechvátal, 57-73. Praha - Kostelní Vydří.*
- Eco, U. 1988: The Aesthetics of Thomas Aquinas. Cambridge.*
- Eco, U. 1998: Krása a estetika ve středověkém umění. Praha.*
- Eco, U. (ed.) 2005: Dějiny krásy. Praha.*
- Evans, G. R. 2006: Stručné dějiny kacířství. Praha.*
- Franzen, A. 1992: Malé církevní dějiny. Praha.*
- Friedl, A. 1921: Archeologické bádání na Hůrce u Plzně a u klášterního kostela v Plasech, Památky archeologické 32.*
- Friedl, A. 1976: Tisíc let Staré Plzně promlouvá k dnešku. In: Tisíc let Staré Plzně, 29-47.*
- Frolík, J. 1999: Dlaždice 12. – 13. století z Pražského hradu, Castrum Pragense 2, 203-217.*
- Fröhlich, J. 2006: Gotické dlaždice z královského hradu v Písku, Archeologie ve středních Čechách 10, 679-901.*
- Guth, K. 1925: České rotundy, Památky archeologické 34, 113-188.*
- Hall, J. 1991: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha*
- Hejdová, D.- Nechvátal, B. 1970: Raně středověké dlaždice v Čechách I.,II. – Frühmittelalterliche Fliesen in Böhmen, Památky archeologické 61, 100-183, 395-471.*
- Hejna, A. 1964: Zdobená stavební keramika z Červené nad Vltavou, Zprávy památkové péče 24, 149-156.*
- Hejna, A. 1976: Výzkum na hradišti Stará Plzeň v roce 1972, in: Tisíc let Staré Plzně, Sborník západočeského muzea v Plzni, historie, 49-59.*
- Herain J. 1903: Vykopané zbytky románské kaple sv. Vavřince na Vyšehradě, ČSPSČ 11, 145-156.*
- Hlubinka, R. 1934: Výzkum zbytků benediktinského kláštera na Ostrově u Davle, Za starou Prahu 17, 2-4.*

- Hobzek, J. 1983: Kulturní památka Doksany. Ústí nad Labem.*
- Horák, B. 1908: Hradiště plzeňské, Památky archeologické 22, 438-447.*
- Hrdlička, L. 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu, Archeologické rozhledy 49, 649-662.*
- Chaloupecký, V. – Květ, J. – Mencl, V. 1948: Praha románská. Praha, stavební a umělecký vývoj města : osmera knih díl druhý. Praha.*
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1984: K nejstaršímu vývoji kapitulního okrsku na Vyšehradě, Archaeologica Pragensia 5, 81-96.*
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1985: Vyšehrad pohledem věků. Praha.*
- Kolář, M. 1870: Památky na Plzeňsku, Památky archeologické 8, 418-423.*
- Kořán, I. 1959: Románská dlaždice z Přestavlké tvrze, Hradecký kraj, 424-426.*
- Kotyza, O. – Smetana, J. 1992: Zaniklá středověká osada Mury a města Doksanského kláštera, Archeologické rozhledy 44, 611-632.*
- Křenková, K. 2005: Středověké dlaždice v sakrálních stavbách v českých zemích. Bakalářská práce uložena na FF UK v Praze.*
- Kubičková, J. 1944: Bývalý klášter premonstrátek v Doksanech nad Ohří, Poklady umění v Čechách a na Moravě 66. Praha.*
- Kyncl, T. 2004: Exkurz. In: Štefan, I.: Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci. Archeologické rozhledy 56, s. 859.*
- Landgraf, E. 1993: Ornamentierte Bodenfliesen des Mittelalters in Süd- und Westdeutschland 1150-1550. Stuttgart.*
- Lewis, M. J. 2006: The Archaeological Authority of the Bayeux Tapestry. BAR British Series 404, Oxford.*
- Losos, L. – Nechvátal, B. 1972: Rekonstrukce raně středověké dlažby v královské kapli v Plasech, Archeologické rozhledy 24, 529-541.*
- Lurker, M. 1999: Slovník biblických obrazů a symbolů. Praha.*
- Macek, P. 1978: Nové poznatky o románské architektuře v obvodu doksanské stavební hutě, Litoměřicko 14, 55-65.*
- Marešková, B. 2006: Vývoj pohřbívání v raně středověkých aglomeracích a lokačních městech na příkladu Žatce, diplomová práce uložena na ÚPRAV UK FF.*
- Matějka, B. 1903: Zbytky románského chrámu objevené na Vyšehradě. Památky archeologické 20, 526-534.*
- Medek, V. 1982: Cesta české a moravské církve staletími. Praha.*
- Mencl, V. 1959: Architektura předrománských Čech, Umění 7, 331-353.*

- Mencl, V. 1961: K nejstarším dějinám Žatce, Zprávy památkové péče 21, 191.*
- Mencl, V. 1969: Praha. Praha.*
- Mencl, V. – Benešová, K. – Soukupová, H. 1978: Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň.*
- Merhautová-Livorová, 1964: Západní krypta doksanského kostela, Umění 12, 76-81.*
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.*
- Merhautová, A. 1980: Středověké podlahy s obrazem císaře Nerona, Umění 28, 246-257.*
- Merhautová, A. 1988: Skromné umění. Ostrovská zdobená terakota. Praha.*
- Merhautová, A. 2003: Ostrovský klášter a jeho výroba keramiky. In: Stehlíková, D. – Brych, V. (eds.), 1000 let kláštera na Ostrově (999-1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku, Praha, 29-42.*
- Merhautová-Livorová, A. – Richter, M. – Sršeň, L. 1980: Architektonické zlomky ostrovského kláštera, Sborník Národního muzea v Praze: řada A – Historie 34/1-2.*
- Młynarska-Kaletynowa, M. 1994: O kulcie św. Gotarda w Polsce XII i XIII wieku, Społeczeństwo Polski Średnowiecznej 6, 75-90.*
- Mode, H. 1973: Fabeltiere un Dämonen. Die phantastische Welt der Mischwesen. Leipzig,*
- Nechvátal, B. 1976: Vyšehrad. Praha.*
- Nechvátal, B. 1977: Raně středověká dlažba v rotundě sv. Petra ve Starém Plzenci, Památky a příroda 2, 546-550.*
- Nechvátal, B. 1978: Französische mittelalterliche Fliesen mosaikartigen Typs in Böhmen, Umění 26, 115-133.*
- Nechvátal, B. 1982: Středověké dlaždice ze Sázavy (ke vztahu Vyšehradu a Sázavy v 11. století). Umění 30, 244-254.*
- Nechvátal, B. 1984: Nálezy středověkých dlaždic v západních Čechách, Archaeologia historica 9, 247-260.*
- Nechvátal, B. 1988: Středověké dlaždice v jižních Čechách, Archaeologia historica 13, 575-604.*
- Nechvátal, B. 1990: K poloze kostela sv. Klimenta na Vyšehradě. Archeologické rozhledy 42, 410-415.*
- Nechvátal, B. 2004: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha.*
- Novotný, A. 1956: Biblický slovník. Praha.*
- Peška, M. 1994: Nález středověké mozaikové dlažby v katedrále sv. Petra a Pavla v Brně, Pravěk Nová řada 4, 297-306.*

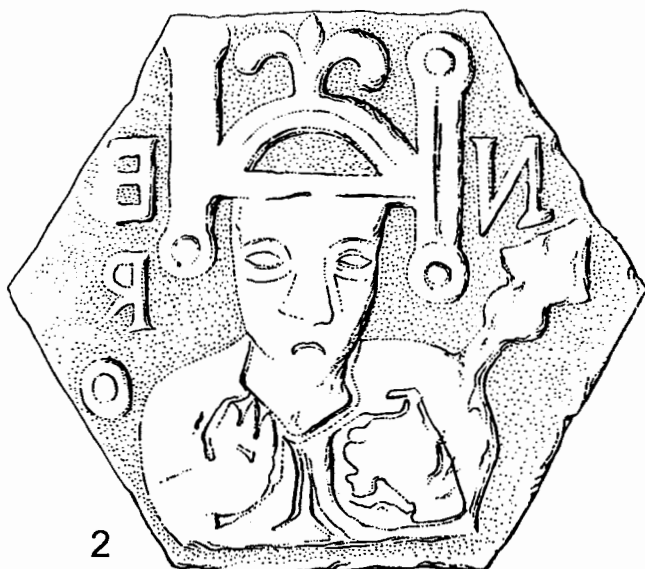
- Pleszczyński, A. 2002: Vyšehrad, rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu. Praha.*
- Poche, E. 1934: Stavba kláštera sázavského v době gotické, Časopis společnosti přátel starožitností československých v Praze 42, 97-120.*
- Poche, E. – Wirth, Z. 1947: Zmizelá Praha 4. : Vyšehrad a zevní okresy Prahy. Praha.*
- Pojsl, M. 1977: Raněstředověká mozaiková dlažba na Velehradě, Vlastivědný věstník moravský 29, 68-72.*
- Radová-Štiková, M. – Merhautová-Livorová, A. 1957: Románská stavební huť v Doksanech, Umění 5, 201-223.*
- Razím, V. 2004: Středověká pevnost Žatec. In: Holodňák, P. – Ebelová, I. (ed.): Žatec. Praha, 167-184.*
- Reichertová, K. 1981: Nález podélné sakrální stavby na prvním nádvoří bývalého slovanského kláštera v Sázavě, okr. Kutná Hora, Praehistorica 8: Varia Archaeologica 2, 285-287.*
- Reichertová, K. – Bláhová, E. – Dvořáková, V. – Huňáček, V. 1988: Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách. Praha.*
- Richter, M. – Merhautová, A. – Břicháček, P. – Sommer, P. 1990: Bazilika s první jižní kaplí ostrovského kláštera, Umění 38, 185-193.*
- Richterová, J. 1977: Záchranný výzkum v Klimentské ulici, Praha 1, Nové město, Archeologické rozhledy 29, 417-427.*
- Seel, O. 1987: Der Physiologus. Tiere und ihre Symbolik. Zürich.*
- Simek, R. 2002: The Earthrim-Dwellers' Favourite Abode: Crosscurrents between Literary and Iconographic Traditions on Monstrous Races in Medieval European Manuscripts. In: The Iconography of the Fantastic : Eastern and Western Traditions of European Iconography 2. A. Kiss, M. Báróti-Gaál, G. Szönyi (eds.), 47-60.*
- Sommer, J. 2003: Poznámky ke gotickým architektonickým detailům z ostrovského kláštera. In: Stehlíková, D. – Brych, V. (eds.), 1000 let kláštera na Ostrově (999-1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku, Praha, 55-68.*
- Sommer, P. 1991: První dvě století benediktinských klášterů v Čechách, Studia Mediaevalia Pragensia 2, 75-100.*
- Sommer, P. 1994: Die Seitenkapelle der romanischen Basilika in Ostrov bei Davle, Památky archeologické 85, 82-107.*
- Sommer, P. 1996: Sázavský klášter. Praha.*
- Sommer, P. 2002: Klášter Sázava. In Wieczorek, A., Hinz, H.-M. (eds.): Střed Evropy okolo*

roku 1000. Praha.

- Sommer, P.- Waldhauser J. 2000:* Nová etapa archeologického výzkumu opatského chrámu cisterciáckého kláštera Hradiště nad Jizerou (1995-1999). In 900 let cisterciáckého řádu, 47-62.
- Stehlík, F. 1947:* Klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle, Zprávy památkové péče 7, 126-142.
- Stehlíková, D. 2003:* Ostrovské náhrobníky a pečeti z let 1220-1520. In: Stehlíková, D. – Brych, V. (eds.), 1000 let kláštera na Ostrově (999-1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku, Praha, 75-102.
- Široký, R. – Nováček, K. – Kaiser, L. 2004:* Zapomenutá Plzeň: Počátky města pod přemyslovským hradem, Archeologické rozhledy 56, 798-823.
- Šourek, P. (ed.) 2003:* Skutky opata Sugera. Praha.
- Špaček, L. 1967:* Archeologický výzkum ostrovského kláštera v letech 1962-1964, Archeologické rozhledy 19, 43-54.
- Štefan, I. 2004:* Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci, Archeologické rozhledy 56, 856-860.
- Tomas, J. 1967:* Počátky města Žatce, Historický sborník Ústecka, 23-47, 179-180.
- Treu, U. 1982:* Physiologus. Frühchristliche Tiersymbolik. Zürich.
- Unger, J. 1985:* Raně středověká dlažba z Čáslavi-Hrádku, Památky a příroda 3, 151.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997:* Encyklopedie českých klášterů. Praha.
- Wilson, D. M. 1985:* The Bayeaux Tapestry: the Complete Tapestry in Colour with Introduction, Description and Commentary. London.
- Zápotocký, M. 1965:* Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 1965/2, 205-391.
- Zápotocký, M. 1992:* Raně středověké sídelní komory na dolní Ohři, Archeologické rozhledy 44, 185-215.
- Zavřel, J. a kol. 2001:* Pražský vrch Petřín. Praha – Litomyšl.

1

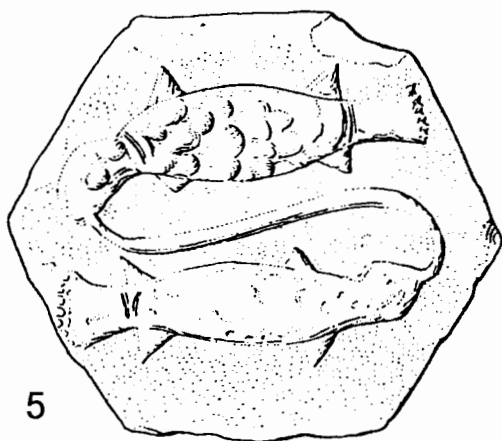
2

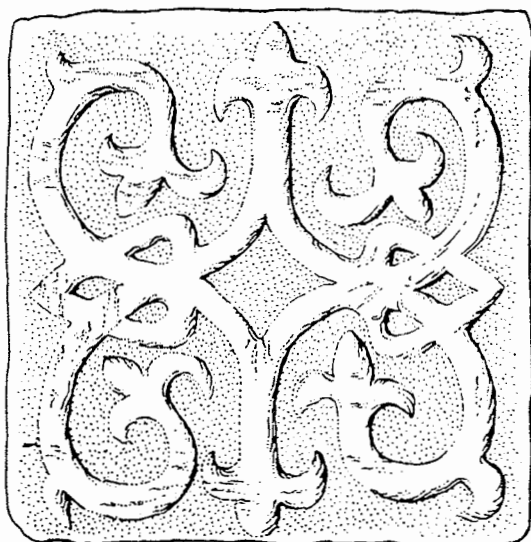
3

4

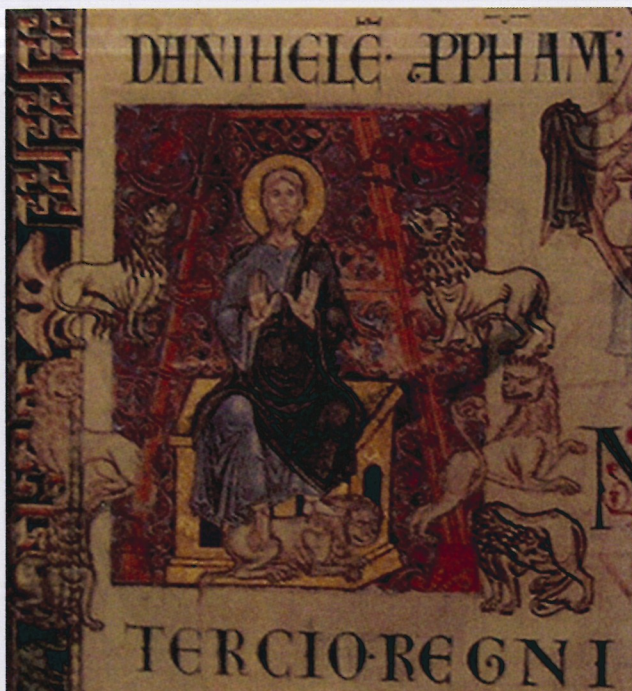

5

6

Obr. 1: Dlaždice vyšehradského typu. 1 - sfinxa, 2 - Nero, 3 - gryf, 4 - lev, 5 - dlaždice s rybami z Litoměřic, 6 - bordurová dlaždice (podle D. Hejdové a B. Nechvátala).

1

2

3

4

5

Obr. 2: Příklad zobrazení lva. 1- Daniel v jámě lvové (Citeaux, 1. třetina 12. století), 2- David bojuje se lvem (Dijon, kolem 1109-1111), 3- Samson bojuje se lvem (Abbaye de Saint-Évroul, Rouen, kolem 1100), 4- Trùn Šalamounův (Angers, kolem 1100), 5- bojující (?) lvi (Tapisérie z Bayeaux, po roce 1066).

1

2

3

4

5

Obr. 3: Příklad vyobrazení lva. 1- lev evangelisty Marka (Kodex vyšehradský), 2- lev (Tapisérie z Bayeaux, po roce 1066), 3- lev evangelisty Marka (Saint-Quentin de Beauvais, kolem 1100), 4- pult písaře Hildeberta (Hildebertův kodex, 1141), 4- apokalyptická bytost (Saint-Sever, 11. století).

1

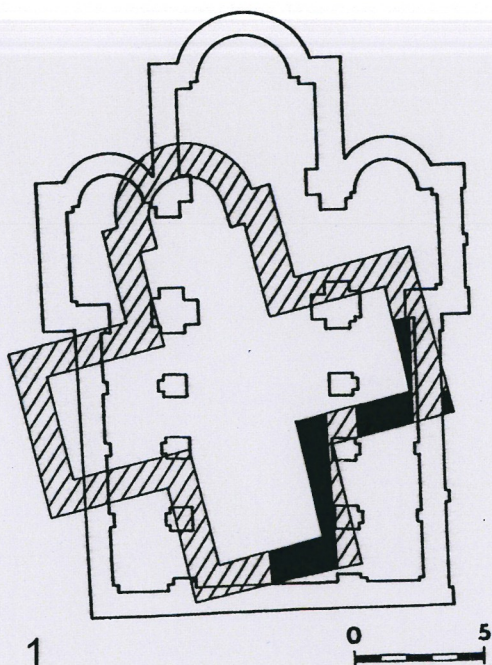

2

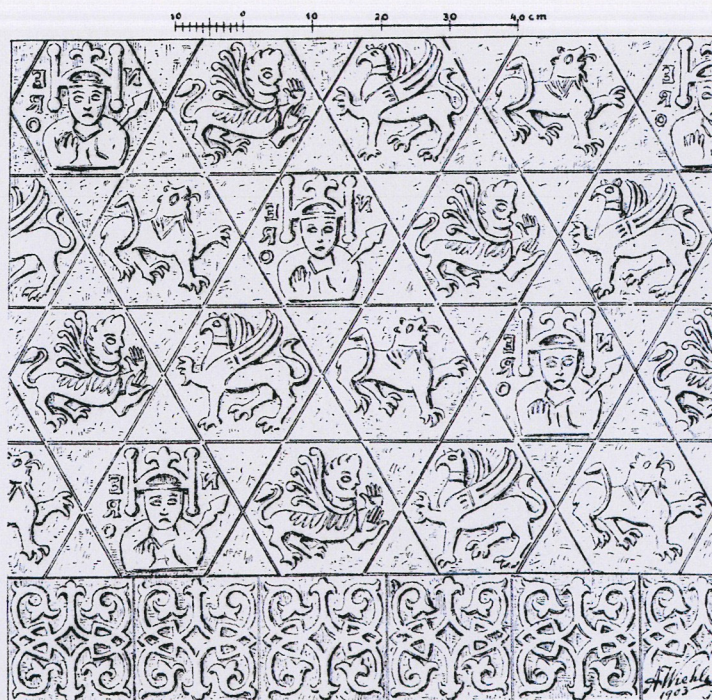

3

Obr. 4: 1 - Bájná bytost (Tapisérie z Bayeaux, po roce 1066), 2 - Zápas člověka s hříchem (Mater verborum, 1. polovina 13. století), 3 - Vzájemně oddělená zvířata (Tapisérie z Bayeaux, po roce 1066).

1

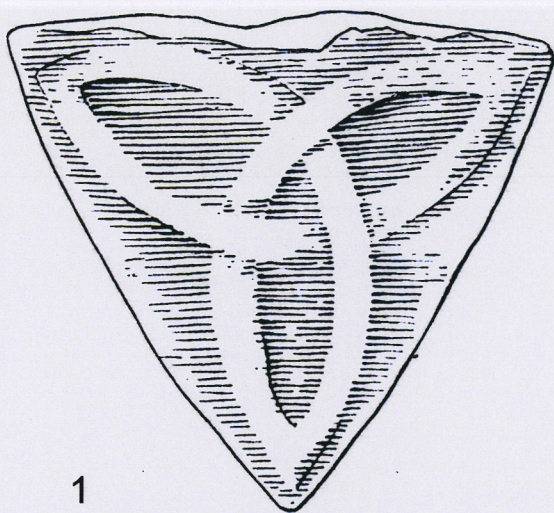

2

3

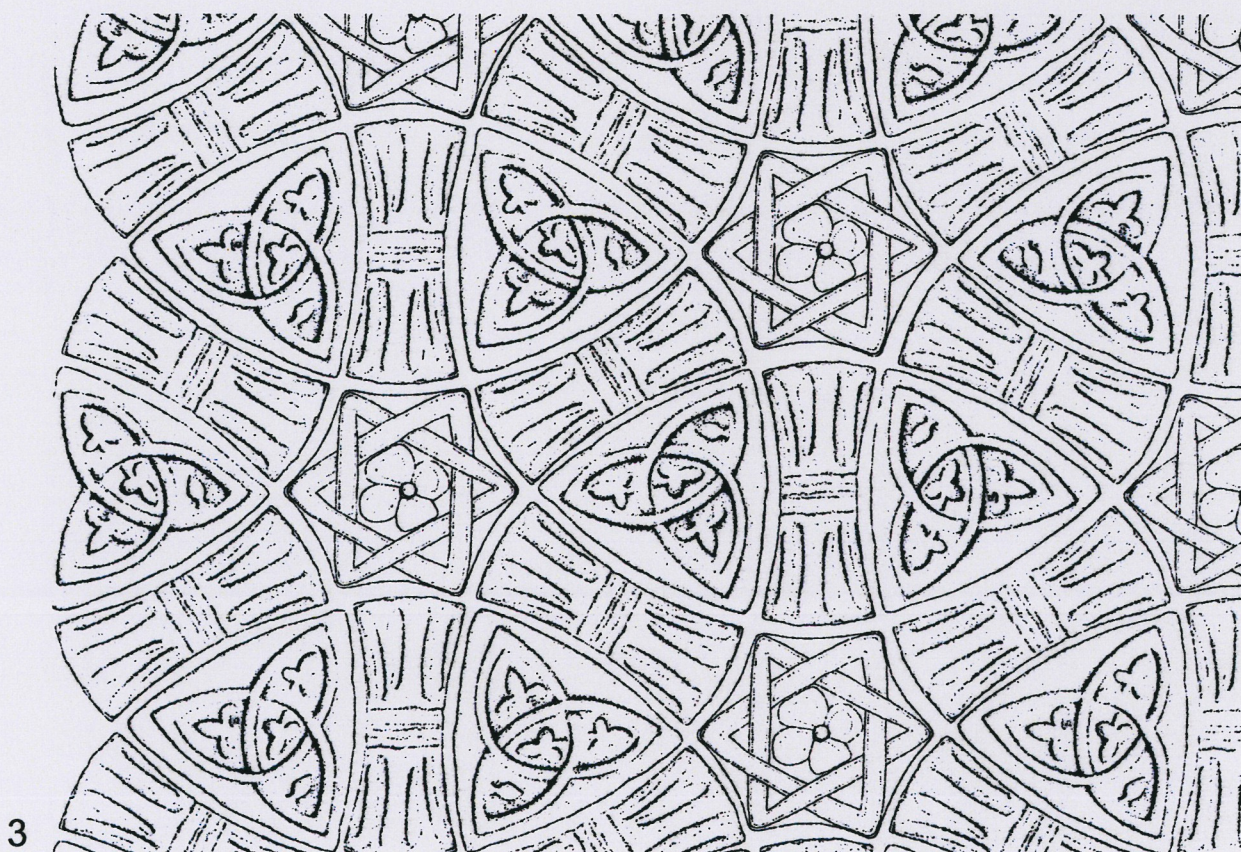
Obr. 5: Vyšehrad. 1 - Půdorys kostela sv. Vavřince s předrománskou stavbou (podle B. Nechvátala 2005), 2 - Plán A. Wiegla, 3 - Fotografie vyšehradských dlaždic (podle J. Heraina 1903).

1

2

3

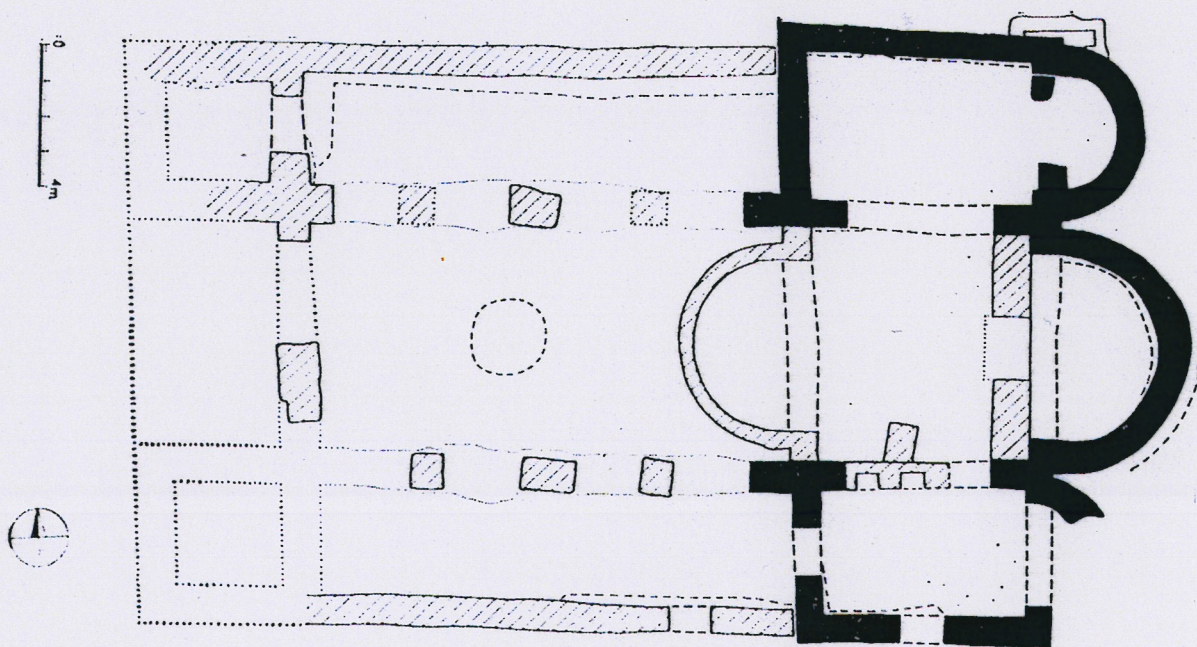
Obr. 6: 1 - Sázava, mozaiková dlaždice s reliéfem (podle D. Hejdové a B. Nechvátala), 2 - Ostrov, dlaždice s propletenými úponky (podle A. Merhautové), 3 - Stará Boleslav, rekonstrukce dlažby (podle I. Boháčové a J. Špačka).

1

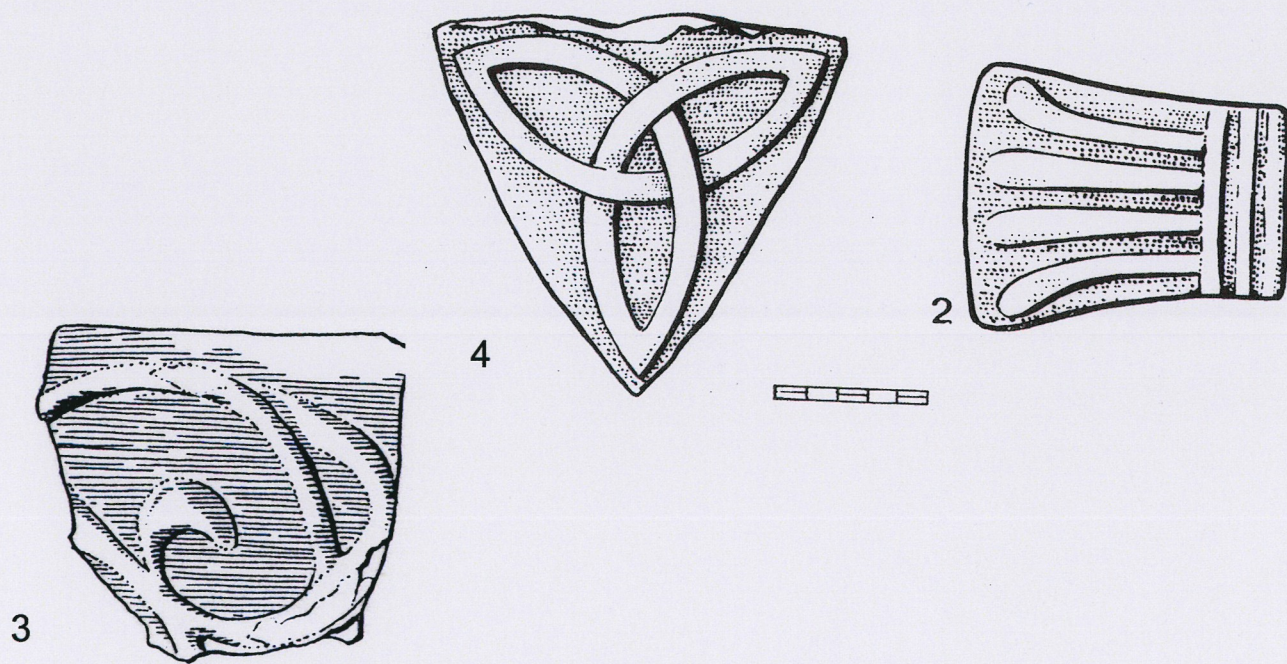
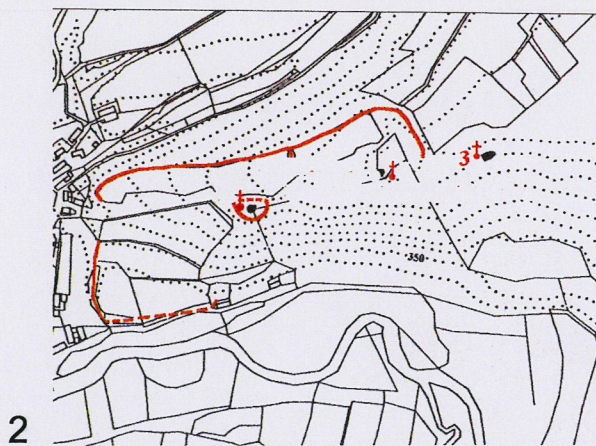
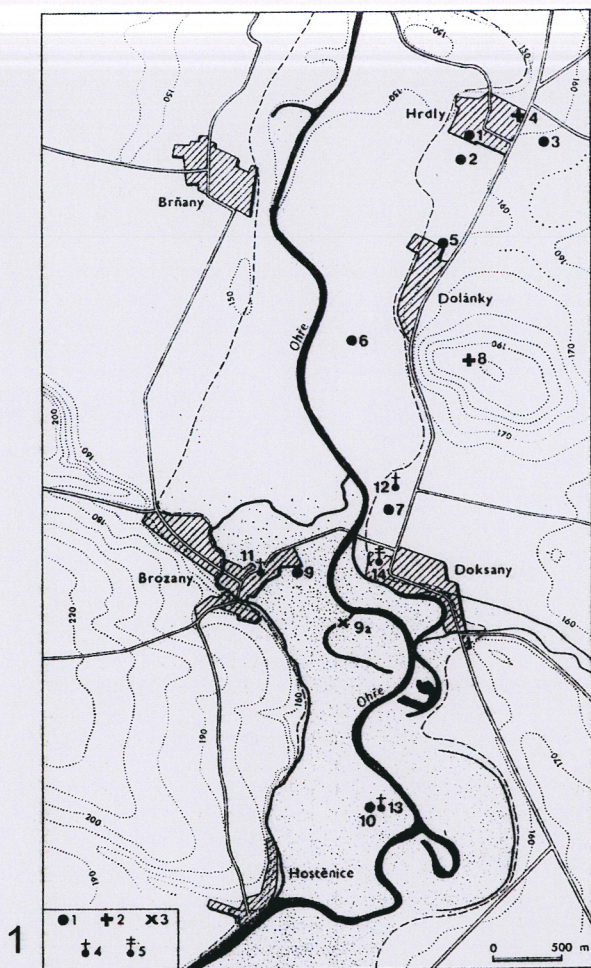

2

3

Obr. 7: Ostrov. 1 - Mozaiková dlaždice s reliéfem, 2 - Dlaždice s panterem (podle A. Merhautové 1988), 3 - Půdorys baziliky (podle Richter et al. 1990).

Obr. 8: 1 - Brozany, místo nálezu označeno křížkem (podle M. Z8potockého 1992), 2 - Starý Plzeňec, plán hradiště (podle Široký - Nováček - Kaiser 2004, upraveno), 3 - Starý Plzeňec, dlaždice s lilí (podle D. Hejdové a B. Nechvátala 1970), 4 - Starý Plzeňec, mozaikové dlaždice s reliéfem (podle B. Nechvátala 1982).

Obr. 9: Žatecká ostrožna s vyznačením kostela Sv. Petra a Pavla (1), Nanebevzetí P. Marie (2) a kostela neznámého zasvěcení na Chelčického náměstí (3). Podle B. Marešové (2006), upraveno.

Obr. 10: Žatec - Žižkovo náměstí. Rozložení výzkumných sektorů (zeleně vyznačeny sondy s nálezy dlaždic, červeně zbylá zkoumaná plocha).

Obr. 11: Rozložení výzkumných sektorů na Chelčického náměstí s podobou kostela, rekonstruovanou P. Čechem. Zeleně vyznačeny sektory s nálezy románských dlaždic. Podle P. Čecha, upraveno.

1110_98

1919_98c

1698_98

2084_98a

Obr. 12: Žatec-Chelčického náměstí. Sektor 16. 1110_98 - neurčitelný zlomek reliéfu. Sektor 26. 1919_98c - neurčitelná, 1698_98 - šestiboká, 2084_98a - neurčitelný zlomek reliéfu

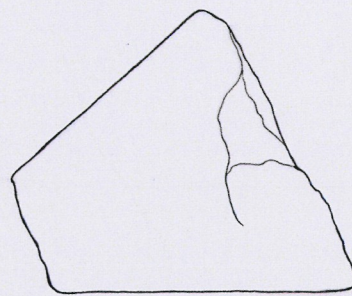
1598_98

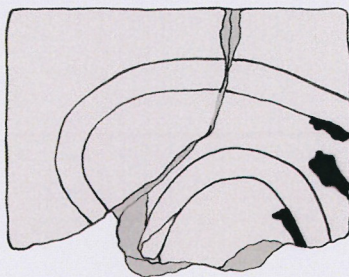
2084_98b

1919_98a

1919_98b

Obr. 13: Žatec-Chelčického náměstí. Sektor 26. 1598_98 - neurčitelná, 2084_98b - šestiboká, 1919_98a - pravouhlý trojúhelník, 1919_98b - zlomek rostlinného reliéfu

1850_98b

1850_98c

1850_98d

Obr. 14: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 27. 1850_98b - neurčitelný zlomek reliéfu. 1850_98c - dlaždice s palmetou. 1850_98d - šestiboká dlaždice.

1740_98a

1740_98b

2373_98

Obr. 15: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 27. 1740_98a - zlomek rostlinného reliéfu. 1740_98b - pravouhlý trojúhelník. 2373_98 - pravouhlá dlaždice.

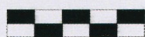
1800_98

2004_98

2374_98

Obr 16: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 27. 1800_98 - pravouhelná dlaždice.
2004_98 - pravouhelný trojúhelník. Sektor 30. 2374_98 - šestiboká dlaždice.

1759_98

1825_98

Obr. 17: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 30. 1759_98 - gryf. 1825_98 - trojúhelník.

1737_98a

1737_98b

1908_98a

Obr. 18: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 31. 1737_98a - pravouhlá dlaždice.
1737_98b - zlomek rostlinného reliéfu. 1908_98a pravouhlá dlažice.

1865_98

2246_98a

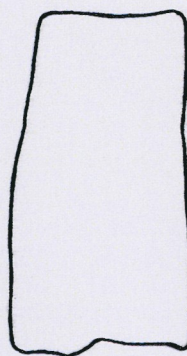
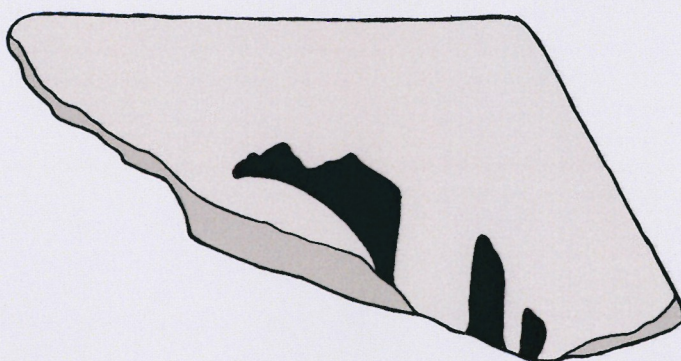
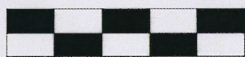

2246_98b

Obr. 19: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 31. 1865_98 - zlomek rostlinného reliéfu. Sektor 34. 2246_98a - šestiboká dlaždice. 2246_98b - výplňový trojúhelník.

2324_98a

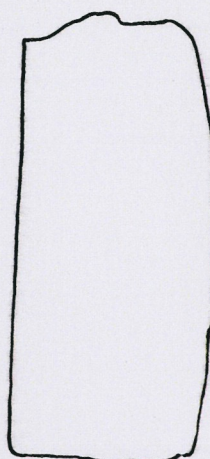
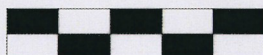

2290_98

Obr. 20: Žatec - Chelčického náměstí. Sektor 34. 2324_98 - šestiboká dlaždice s reliéfem. Sektor 37. 2290_98 - gryf.

1782_98

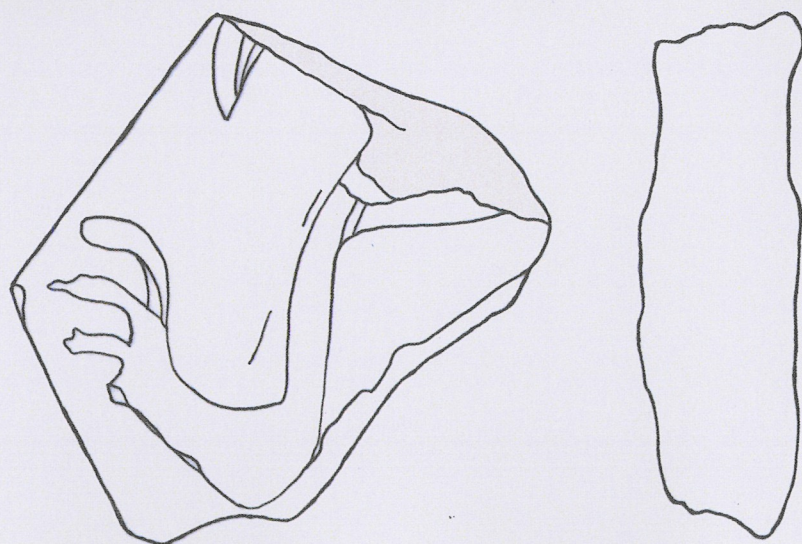

5008_00

Obr. 21: Žatec - Chelčického náměstí. Sběr. 1782_98 - Nero.
Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 27. 5008_00 - pravouhlá dlaždice.

1503_99

4030_00

Obr. 22: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 03. 1503_99 - gryf. Sektor 26.
4030_00 - zlomek rostlinného reliéfu.

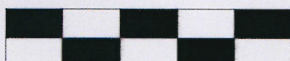
5108_00a

5108_00b

2936_00

Obr. 23: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 26. 5108_00a - trojúhelník.
5108_00b - trojúhelník. Sektor 28. 2936_00 - neurčitelná dlaždice.

5335_00

Obr. 24: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 27. 5335_00 - Nero.

3812_00

4943_00

2920_00

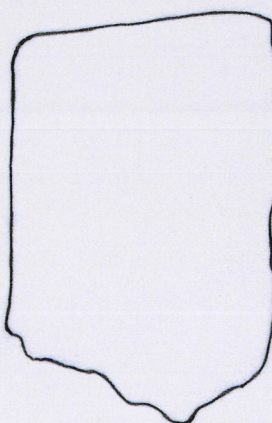
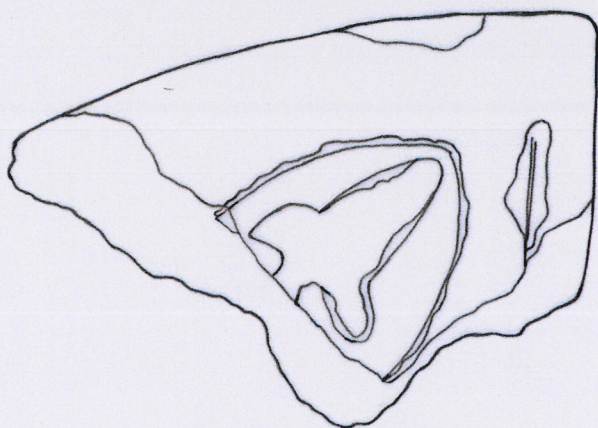

Obr. 25: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 28. 3812_00 - zlomek zvířecího reliéfu. 4943_00 - zlomek zvířecího reliéfu. Sektor 30. 2920_00 - pravouhlá dlaždice.

3183_98

4352_00

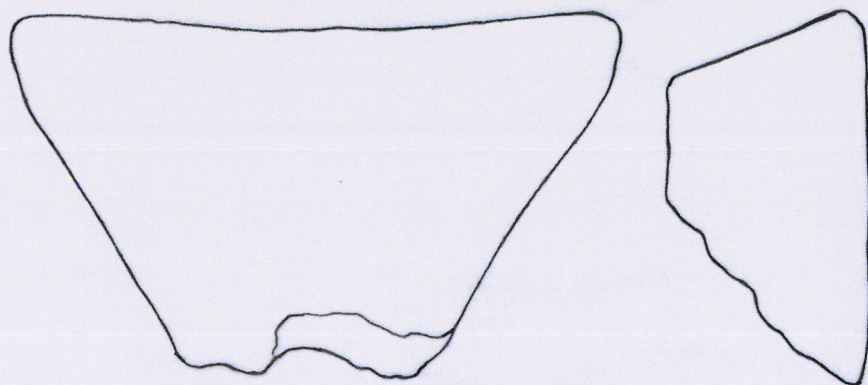

Obr. 26: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 30. 3183_98 - pravoúhlá?, 4352 - geometrický reliéfní trojúhelník

4417_00a

4417_00b

4417/00b

Obr. 27: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 30. 4417_00a - trojúhelník,
4417_00b - sférický trojúhelník.

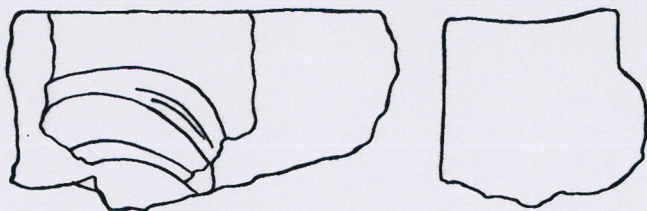
4417_00c

4417_00d

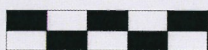

4417_00f

Obr. 28: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 30. 4417_00c - neurčitelná dlaždice, 4417_00d - šestiboká konvexní dlaždice, 4417_00f - zlomek rostlinného reliéfu.

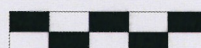
4453_00a

4453_00b

4644_00

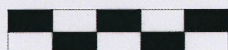

2899_00

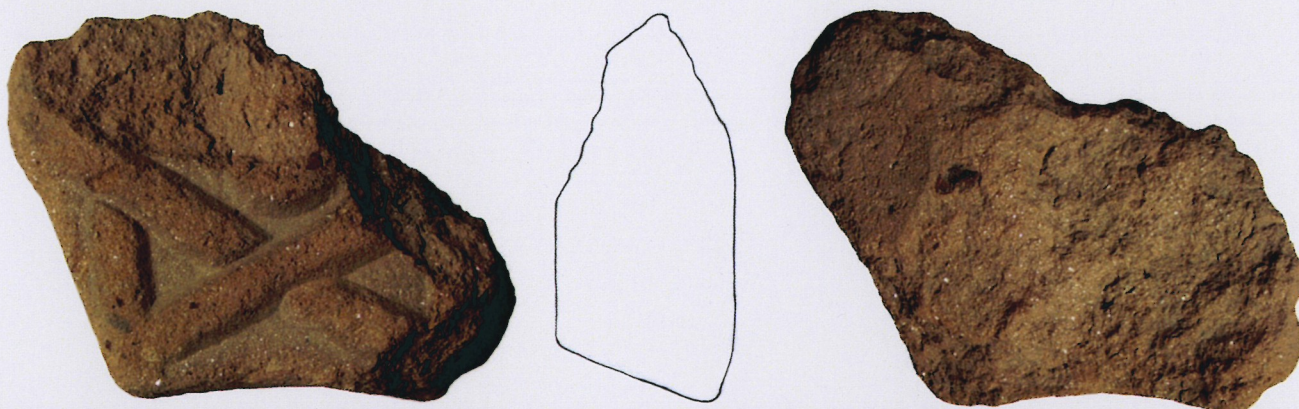

Obr. 29: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 30. 4453_00a - sférický trojúhelník, 4453_00b - zlomek rostlinného reliéfu (bordury?), Sektor 31. 4644_00 - trojúhelník, 2899_00 - trojúhelník.

4498_00a

5366_00

3436_00

Obr. 30: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 31. 4498_00a - výplňový trojúhelník, Sektor 32. 5366_00 - šestiboká konvexní s reliéfem, 3436_00 - šestiboká konvexní s reliéfem

4797_00

5108_00c

5141_00a

Obr. 31: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 32. 4797_00 - šestiboká, 5108_00c - trojúhelník, 5141_00a - sfinga

5141_00b

4284_00

3058_00

Obr. 32: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 32. 5141_00b - trojúhelník.
Sektor 33. 4284_00 - Nero, 3058_00 - zlomek zvířecího reliéfu?

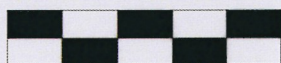
4719_00

4003_00

3754_00a

3754_00b

4048_00

Obr. 33: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 33. 4719_00 - trojúhelník, 4003_00 - neurčitelný zlomek reliéfu, Sektor 34 - 3754_00a - trojúhelník, 3754_00b - trojúhelník, 4048_00 - pravoúhlá.

3815_00

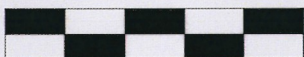

4110_00

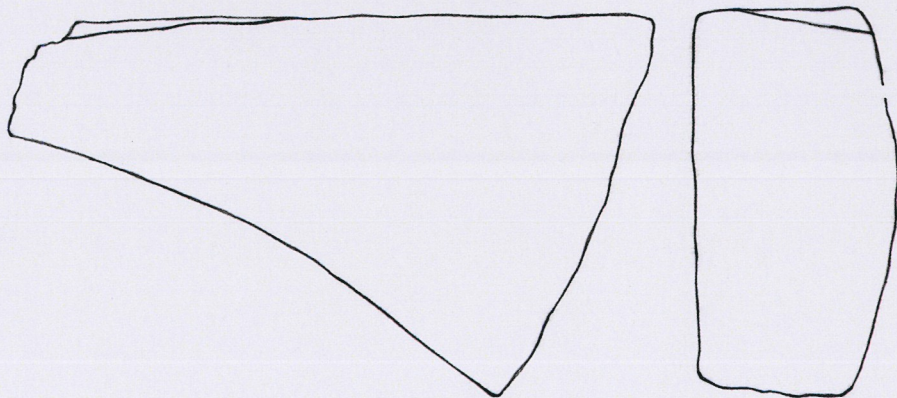

Obr. 34: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 34. 3815_00 - konvexní obdélná,
4110_00 - šestiboká konvexní s reliéfem

3992_00

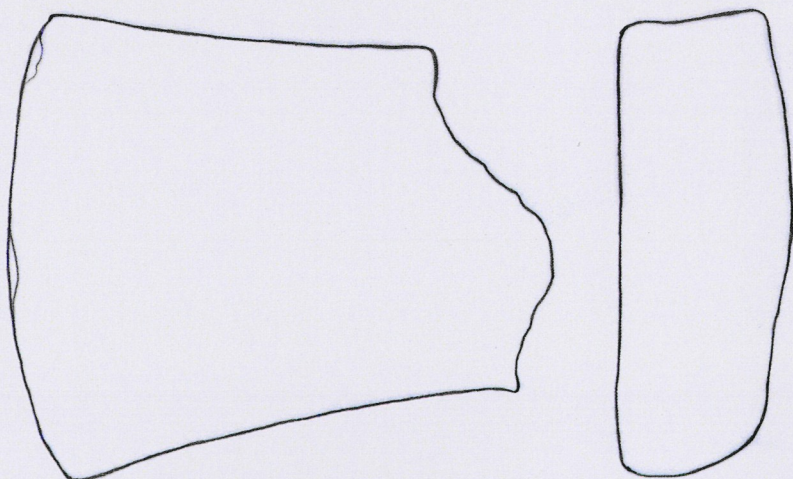

3984_00

Obr. 35: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 24. 3992_00 - neurčitelný zlomek reliéfu,
3984_00 - konvexní obdélník okrajový

4341_00a

4341_00b

Obr. 36: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 34. 4341_00a - konvexní obdélná, 4341_00b - trojúhelník.

4104_00a

4104_00b

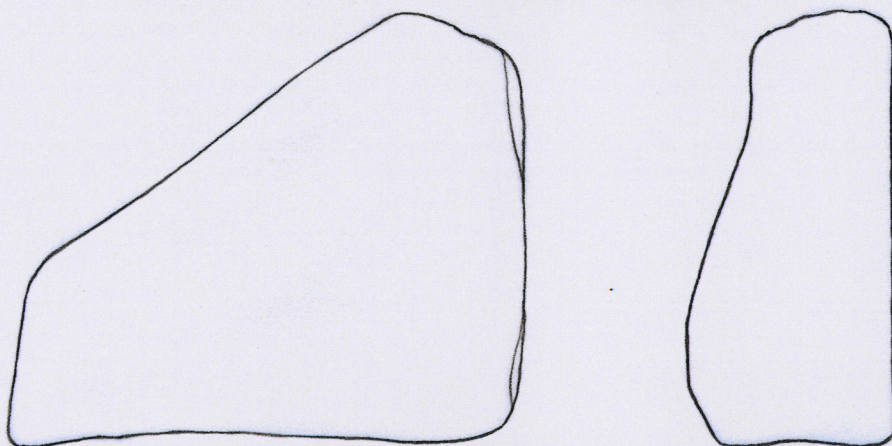

4179_00a

Obr. 37: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 34. 4104_00a - trojúhelník,
4104_00b - neurčitelný zlomek reliéfu, 4179_00a - pravoúhlý trojúhelník.

4104_00c

4179_00b

Obr. 38: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 34. 4104_00c - konvexní obdélná, 4179_00b - neurčitelná.

3141_00

3140_00

4356_00

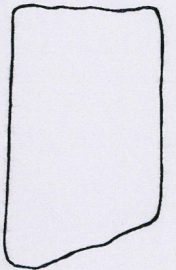

Obr. 39: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 34. 3141_00 - konvexní obdélník,
3140_00 - šestiboká, 4356_00 - neurčitelná.

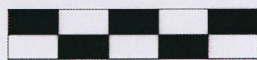
4904_00

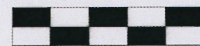
4915_00

4867_00

3266_00

Obr. 40: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 35. 4904_00 - pravoúhlý trojúhelník, 4915_00 - sférický trojúhelník, 4867_00 - sférický trojúhelník, 3266_00 - konvexní obdélná.

4328_00

7366_00a

3766_00b

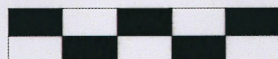

Obr. 41: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 35. 4328_00 - šestiboká dlaždice, 3766_00a - konvexní obdélná dlaždice, 3766_00b - neurčitelná dlaždice.

4092_00

3601_00

5007_00

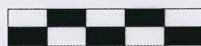
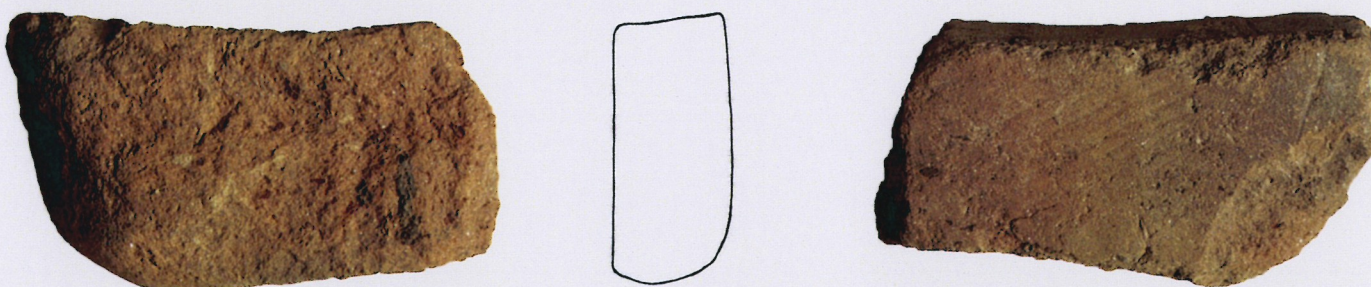

Obr. 42: Žatec _ Žižkovo náměstí. Sektor 35. 4092_00 - šestiboká konvexní dlaždice s reliéfem. 3601_00 - trojúhelník. 5007_00 - šestiboká dlaždice.

3525_00a

3525_00b

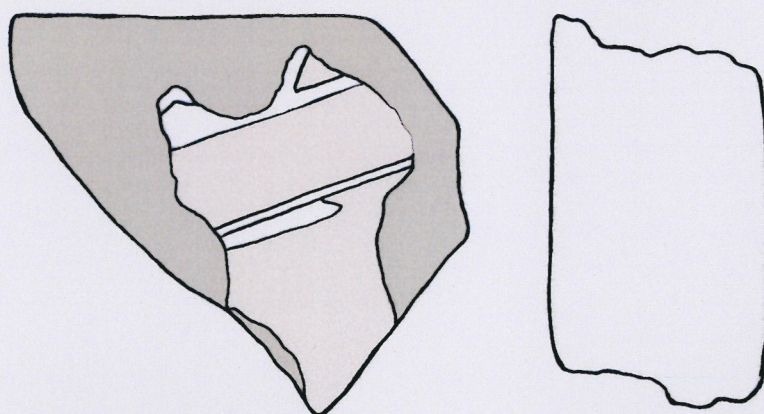

4681_00

Obr. 43: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 35. 3525_00a - pravouhlý trojúhelník, 3525_00b - konvexní obdélná dlaždice, 4681_00 - konvexní obdélná dlaždice.

4992_00a

4992_00b

Obr. 44: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 35. 4992_00a - neurčitelný zlomek reliéfu, 4992_00b - konvexní obdélná dlaždice.

4918_00

0797_04

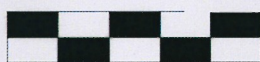

0854_04a

Obr. 45: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 35. 4918_00 - sférický trojúhelník s reliéfem. Sektor 39. 0797_04 - dlaždice s lilií. Sektor 42. 0854_04a - sférický trojúhelník s reliéfem.

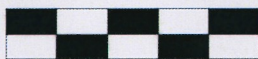
0996_04

0916_04a

0916_04b

Obr. 46: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 42. 0996_04a - trojúhelník, 0916_04a - konvexní obdélná dlaždice, 0916_04b - trojúhelník.

0916_04c

3004_04a

3004_04b

Obr. 47: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 42. 0916_04c - sférický trojúhelník, 3004_04a - konvexní obdélná dlaždice, 3004_04b - konvexní obdélná dlaždice.

0834_04

3080_04b

3157_04a

Obr. 48: Žatec - Žižkovo náměstí. Sektor 42. 0834_04 - konvexní obdélná dlaždice, 3080_04b - konvexní obdélná dlaždice, 3157_04a - trojúhelník.

Obr. 49: Žatec - Žižkovo náměstí. 3079_04 - Nero.

Ostatní nezařaditelné typy					
označení	typ	sektor	vrstva	poznámka	vyobrazení
1919_98_c	neurčitelná	26	negativ zdiva		Obr. 12
1598_98	neurčitelná	26	zásyp novodobého výkopu	glazováno	Obr. 12
1110_98	neurčitelný zlomek reliéfu	16	fáze 2, vrstva 3		Obr. 12
2084_98_a	neurčitelný zlomek reliéfu	26	novodobý vkop	glazováno	Obr. 12
1850_98_b	neurčitelný zlomek reliéfu	27	výplň		Obr. 14
2373_98	pravoúhlá	27	sběr		Obr. 15
1800_98	pravoúhlá	27	zásyp objektu 1		Obr. 16
1908_98_a	pravoúhlá	31	1		Obr. 18
1737_98_a	pravoúhlá	31	povrch	glazováno	Obr. 18
1919_98_b	pravoúhlý trojúhelník	26	negativ zdiva		Obr. 13
1740_98_b	pravoúhlý trojúhelník	27	fáze 1, vrstva 6, objekt 1	glazováno	Obr. 15
2004_98	pravoúhlý trojúhelník	27	kontrolní blok 26-27	glazováno	Obr. 16
1698_98	šestiboká	26	objekt 1		Obr. 12
2084_98_b	šestiboká	26	novodobý vkop	glazováno	Obr. 13
1850_98_d	šestiboká	27	výplň		Obr. 14
2374_98	šestiboká	30	objekt 1		Obr. 16
2246_98_a	šestiboká	34	výplň objektu 1		Obr. 19
2324_98	šestiboká s reliéfem	34	zásyp hrobu 5	glazováno	Obr. 20
1919_98_a	zlomek rostlinného reliéfu	26	negativ zdiva	glazováno	Obr. 13
1740_98_a	zlomek rostlinného reliéfu	27	fáze 1, vrstva 6, objekt 1	glazováno	Obr. 15
1865_98	zlomek rostlinného reliéfu	31	negativ zdiva	glazováno	Obr. 19
1737_98_b	zlomek rostlinného reliéfu	31	povrch		Obr. 18

1

Dlaždice vyšehradského typu					
označení	typ	sektor	vrstva	poznámka	vyobrazení
1759_98	gryf	30	9	glazováno	Obr. 17
2290_98_a	gryf	37	profil 2	glazováno	Obr. 20
1782_98	Nero	sběr		glazováno	Obr. 21
1850_98_c	dlaždice s palmetou	27	výplň	glazováno	Obr. 14
1825_98	výplňový trojúhelník	30	recentní zásyp	glazováno	Obr. 17
2246_98_b	výplňový trojúhelník	34	výplň objektu 1	glazováno	Obr. 19

2

Tab. 6: Žatec - Chelčického náměstí. 1 - Nezařaditelné dlaždice, 2 - Dlaždice vyšehradského typu.

Zastoupení dlaždic v sektorech					
označení	typ	sektor	vrstva	poznámka	vyobrazení
1503_99	gryf	03	16		Obr. 22
4030_00	rostlinný motiv	26	11		Obr. 22
5108_00_a	trojúhelník	26		glazován	Obr. 23
5108_00_b	trojúhelník	26			Obr. 23
5335_00	Nero	27	36		Obr. 24
5088_00	pravoúhlá	27	22		Obr. 21
3812_00	zlomek zvířecího reliéfu	28	14		Obr. 25
4943_00	zlomek zvířecího reliéfu	28	19+20		Obr. 25
2936_00	neurčitelný zlomek	28	1		Obr. 23
4630_00	trojúhelník	29	27		-
4481_00	šestiboká	29	27		-
4630_00	trojúhelník	29	27		-
2920_00	pravoúhlá	30	negativ opěráku		Obr. 25
3183_00	pravoúhlá?	30	negativ opěráku		Obr. 26
4352_00	geometrický reliéfní trojúhelník	30	18		Obr. 26
4417_00_a	konvexní šestiboká	30	19		Obr. 27
4417_00_b	sférický trojúhelník	30	19		Obr. 27
4417_00_c	neurčitelná	30	19		Obr. 28
4117_00_d	konvexní šestiboká	30	19		Obr. 28
4117_00_e	zlomek rostlinného reliéfu (bordury?)	30	19		-
4417_00_f	zlomek rostlinného reliéfu	30	19		Obr. 28
4453_00_a	zlomek rostlinného reliéfu (bordury?)	30	19		Obr. 29
4453_00_b	sférický trojúhelník	30	19		Obr. 29
4453_00_c	trojúhelník	30	19		-
4644_00	trojúhelník	31	25		Obr. 29
2899_00	trojúhelník	31	negativ zdiva		Obr. 29
4498_00_a	výplňový trojúhelník	31	25	glazován	Obr. 30
4498_00_b	trojúhelník?	31	25	glazován	-
5366_00	šestiboká konvexní s reliéfem	32	19		Obr. 30
3436_00	šestiboká konvexní s reliéfem	32	8		Obr. 30
4797_00	šestiboká	32	výplň hrobu č. 1		Obr. 31
5108_00_c	trojúhelník	32			Obr. 31
5141_00_a	sfinga	32	19		Obr. 31
5141_00_b	trojúhelník	32	19		Obr. 32
4284_00	Nero	33	23 výplň VS		Obr. 32
3058_00	zlomek zvířecího reliéfu?	33	6		Obr. 32
4719_00	trojúhelník	33	26		Obr. 33
4003_00	neurčitelný zlomek reliéfu	33	14, výplň objektu 2		Obr. 33

Tab. 1: Žatec - Žižkovo náměstí. Zastoupení dlaždic v sektorech.

Zastoupení dlaždic v sektorech					
označení	typ		sektor	poznámka	vyobrazení
3754_00_a	trojúhelník	34	7-6		Obr. 33
3754_00_b	trojúhelník	34	7-6		Obr. 33
4048_00	pravouhlá	34	32		Obr. 33
3815_00	konvexní obdélná	34	20		Obr. 34
4110_00	šestiboká konvexní s reliéfem	34	7		Obr. 34
3992_00	neurčitelný zlomek reliéfu	34	33		Obr. 35
3984_00	konvexní obdélník okrajový	34	33	glazován	Obr. 35
4341_00_a	konvexní obdélná	34	33a	glazováno	Obr. 36
4341_00_b	trojúhelník	34	33a		Obr. 36
4104_00_a	konvexní obdélná	34	38	glazováno	Obr. 37
4104_00_b	neurčitelný zlomek reliéfu	34	38		Obr. 37
4104_00_c	trojúhelník	34	38		Obr. 38
4179_00_a	pravouhlý trojúhelník	34	38		Obr. 37
4179_00_b	neurčitelná	34	38		Obr. 38
3141_00	konvexní obdélník	34	7	glazován	Obr. 39
3140_00	šestiboká	34	1		Obr. 39
4356_00_a	neurčitelná	34	33 a		Obr. 39
4904_00	pravouhlý trojúhelník	35	1		Obr. 40
4915_00_c	sférický trojúhelník	35	pod náhrobíkem J		Obr. 40
4867_00	sférický trojúhelník	35	14		Obr. 40
3266_00	konvexní obdélná	35	6		Obr. 40
4328_00	šestiboká	35	RS blok		Obr. 41
3766_00_a	konvexní obdélná	35	36	glazováno	Obr. 41
3766_00_b	neurčitelná	35	36		Obr. 41
4092_00	šestiboká konvexní s reliéfem	35	36		Obr. 42
3601_00	trojúhelník	35	23	glazováno	Obr. 42
5007_00	šestiboká	35	zásyp hrobu č. 19		Obr. 42
3525_00_a	pravouhlý trojúhelník	35	21		Obr. 43
3525_00_b	konvexní obdélná	35	21	glazováno	Obr. 43
4681_00	konvexní obdélná	35	blok u S profilu	glazováno	Obr. 43
3410_00	trojúhelník	35	6		-
4992_00_a	neurčitelný zlomek reliéfu	35			Obr. 44
4992_00_b	konvexní obdélná	35		glazováno	Obr. 44
4918_00	sférický trojúhelník s reliéfem	35	pod náhrobíkem JZ		Obr. 45
0797_04_a	lilie	39	28		Obr. 45
0854_04_a	sférický trojúhelník s reliéfem	42	2		Obr. 45
3079_04_a	šestiboká	42	42		-
0996_04_a	trojúhelník	42	3		Obr. 46
0916_04	konvexní obdélná	42	15	glazováno	Obr. 46
0916_04_b	trojúhelník	42	15		Obr. 46
0916_04_c	sférický trojúhelník	42	15		Obr. 47
3004_04_a	konvexní obdélná	42	16	glazováno	Obr. 47
3004_04_b	konvexní obdélná	42	16		Obr. 47
0834_04	konvexní obdélná	42	2		Obr. 48
3080_04_a	trojúhelník	42	15		-
3080_04_a	konvexní obdélná	42	15	glazováno	Obr. 48
3157_04_a	trojúhelník	42	61	glazováno	Obr. 48
0858_04_a	šestiboká	42 sever	9		-
3079_04	Nero		42	poloviční	Obr. 49

Tab. 2: Žatec - Žižkovo náměstí. Zastoupení dlaždic v sektorech.

Ostatní nezařaditelné typy				
označení	Typ	sektor	vrstva	poznámka
0797_04_a	lilie	39	28	
4417_00_c	neurčitelná	30	19	
4179_00_b	neurčitelná	34	38	
4356_00_a	neurčitelná	34	33 a	
3766_00_b	neurčitelná	35	36	
2936_00	neurčitelná	28	1	
4003_00	neurčitelný zlomek reliéfu	33	14, výplň objektu 2	
3992_00	neurčitelný zlomek reliéfu	34	33	
4104_00_b	neurčitelný zlomek reliéfu	34	38	
4992_00_a	neurčitelný zlomek reliéfu	35		
5088_00	pravoúhlá	27	22	
2920_00	pravoúhlá	30	negativ opěráku	
4048_00	pravoúhlá	34	32	
3183_00	pravoúhlá?	30	negativ opěráku	
4179_00_a	pravoúhlý trojúhelník	34	38	
4904_00	pravoúhlý trojúhelník	35	1	
3525_00_a	pravoúhlý trojúhelník	35	21	
4481_00	šestiboká	29	27	
4797_00	šestiboká	32	výplň hrobu č. 1	
3140_00	šestiboká	34	1	
4328_00	šestiboká	35	RS blok	
5007_00	šestiboká	35	zásyp hrobu č. 19	
3079_04_a	šestiboká	42	42	
0858_04_a	šestiboká	42 sever	9	
5108_00_a	trojúhelník	26		glazováno
5108_00_b	trojúhelník	26		
4630_00	trojúhelník	29	27	
4630_00	trojúhelník	29	27	
4417_00_a	konvexní šestiboká	30	19	
4453_00_b	trojúhelník	30	19	
4644_00	trojúhelník	31	25	
2899_00	trojúhelník	31	negativ zdiva	
5108_00_c	trojúhelník	32		
5141_00_b	trojúhelník	32	19	
4719_00	trojúhelník	33	26	
3754_00_a	trojúhelník	34	7-6	
3754_00_b	trojúhelník	34	7-6	
4341_00_b	trojúhelník	34	33a	
4104_00_c	trojúhelník	34	38	
3601_00	trojúhelník	35	23	glazováno
3410_00	trojúhelník	35	6	
0996_04_a	trojúhelník	42	3	
0916_04_b	trojúhelník	42	15	
3080_04_a	trojúhelník	42	15	
3157_04_a	trojúhelník	42	61	glazováno
4498_00_b	trojúhelník?	31	25	glazováno
4030_00	zlomek rostlinného reliéfu	26	11	
4417_00_f	zlomek rostlinného reliéfu	30	19	
4117_00_e	zlomek rostlinného reliéfu (bordury?)	30	19	
4453_00_a	zlomek rostlinného reliéfu (bordury?)	30	19	
3812_00	zlomek zvířecího reliéfu	28	14	
4943_00	zlomek zvířecího reliéfu	28	19+20	
3058_00	zlomek zvířecího reliéfu?	33	6	

Tab. 3: Žatec - Žižkovo náměstí. Neurčitelné dlaždice.

Mozaikové dlaždice s reliéfem					
označení	Typ	sektor	vrstva	poznámka	vyobrazení
3815_00	konvexní obdélná	34	20		Obr. 34
4341_00_a	konvexní obdélná	34	33a	glazováno	Obr. 36
4104_00_a	konvexní obdélná	34	38	glazováno	Obr. 37
3266_00	konvexní obdélná	35	6		Obr. 40
3766_00_a	konvexní obdélná	35	36	glazováno	Obr. 41
3525_00_b	konvexní obdélná	35	21	glazováno	Obr. 43
4681_00	konvexní obdélná	35	blok u S profilu	glazováno	Obr. 43
4992_00_b	konvexní obdélná	35		glazováno	Obr. 44
0916_04	konvexní obdélná	42	15	glazováno	Obr. 46
3004_04_a	konvexní obdélná	42	16	glazováno	Obr. 47
3004_04_b	konvexní obdélná	42	16		Obr. 47
0834_04	konvexní obdélná	42	2		Obr. 48
3080_04_a	konvexní obdélná	42	15	glazováno	Obr. 48
3141_00	konvexní obdélná	34	7	glazováno	Obr. 39
3984_00	konvexní obdélná okrajová	34	33	glazováno	Obr. 35
4417_00_b	sférický trojúhelník	30	19		Obr. 27
4453_00_c	sférický trojúhelník	30	19		Obr. 29
4915_00_c	sférický trojúhelník	35	pod náhrobkem J		Obr. 40
4867_00	sférický trojúhelník	35	14		Obr. 40
0916_04_c	sférický trojúhelník	42	15		Obr. 47
4352_00	sférický trojúhelník s reliéfem	30	18		Obr. 26
4918_00	sférický trojúhelník s reliéfem	35	pod náhrobkem JZ		Obr. 45
0854_04_a	sférický trojúhelník s reliéfem	42	2		Obr. 45
4117_00_d	šestiboká konvexní	30	19		Obr. 28
5366_00	šestiboká konvexní s reliéfem	32	19		Obr. 30
3436_00	šestiboká konvexní s reliéfem	32	8		Obr. 30
4110_00	šestiboká konvexní s reliéfem	34	7		Obr. 34
4092_00	šestiboká konvexní s reliéfem	35	36		Obr. 42

1

Dlaždice vyšehradského typu					
označení	Typ	sektor	vrstva	poznámka	vyobrazení
1503_99	gryf	03	16	Tab. 11	Obr. 22
5335_00	Nero	27	36	Tab. 13	Obr. 24
4284_00	Nero	33	23 výplň VS		Obr. 32
3079_04	Nero		42	poloviční	Obr. 49
5141_00_a	sfinga	32	19		Obr. 31
4498_00_a	výplňový trojúhelník	31	25	glazováno	Obr. 30

2

Tab. 4: Žatec - Žižkovo náměstí. 1 - mozaikové dlaždice s reliéfem, 2 - dlaždice vyšehradského typu.

Zastoupení dlaždic v sektorech					
označení	typ	sektor	vrstva	poznámka	vyobrazení
1110_98	neurčitelný zlomek reliéfu	16	fáze 2, vrstva 3		Obr. 12
1919_98_c	neurčitelná	26	negativ zdiva		Obr. 12
1698_98	šestiboká	26	objekt 1		Obr. 12
1598_98	neurčitelná	26	zásyp novodobého výkopu	glazováno	Obr. 13
2084_98_a	neurčitelný zlomek reliéfu	26	novodobý vkop	glazováno	Obr. 12
2084_98_b	šestiboká	26	novodobý vkop	glazováno	Obr. 13
1919_98_a	zlomek rostlinného reliéfu	26	negativ zdiva	glazováno	Obr. 13
1919_98_b	pravoúhlý trojúhelník	26	negativ zdiva		Obr. 13
1850_98_b	neurčitelný zlomek reliéfu	27	výplň		Obr. 14
1850_98_c	dlaždice s palmetou	27	výplň	glazováno	Obr. 14
1850_98_d	šestiboká	27	výplň		Obr. 14
1740_98_a	zlomek rostlinného reliéfu	27	fáze 1, vrstva 6, objekt 1	glazováno	Obr. 15
1740_98_b	pravoúhlý trojúhelník	27	fáze 1, vrstva 6, objekt 1	glazováno	Obr. 15
2373_98	pravoúhlá	27	sběr		Obr. 15
1800_98	pravoúhlá	27	zásyp objektu 1		Obr. 16
2004_98	pravoúhlý trojúhelník	27	kontrolní blok 26-27	glazováno	Obr. 16
1759_98	gryf	30	9	glazováno	Obr. 16
2374_98	šestiboká	30	objekt 1		Obr. 16
1825_98	výplňový trojúhelník	30	recentní zásyp	glazováno	Obr. 17
1737_98_a	pravoúhlá	31	povrch	glazováno	Obr. 18
1737_98_b	zlomek rostlinného reliéfu	31	povrch		Obr. 18
1908_98_a	pravoúhlá	31	1		Obr. 18
1865_98	zlomek rostlinného reliéfu	31	negativ zdiva	glazováno	Obr. 19
2246_98_a	šestiboká	34	výplň objektu 1		Obr. 19
2246_98_b	výplňový trojúhelník	34	výplň objektu 1	glazováno	Obr. 19
2324_98	šestiboká s reliéfem	34	zásyp hrobu 5	glazováno	Obr. 20
2290_98_a	gryf	37	profil 2	glazováno	Obr. 20
1782_98	Nero	sběr		glazováno	Obr. 21

Tab. 5: Žatec - Chelčického náměstí. Zastoupení dlaždic v sektorech.